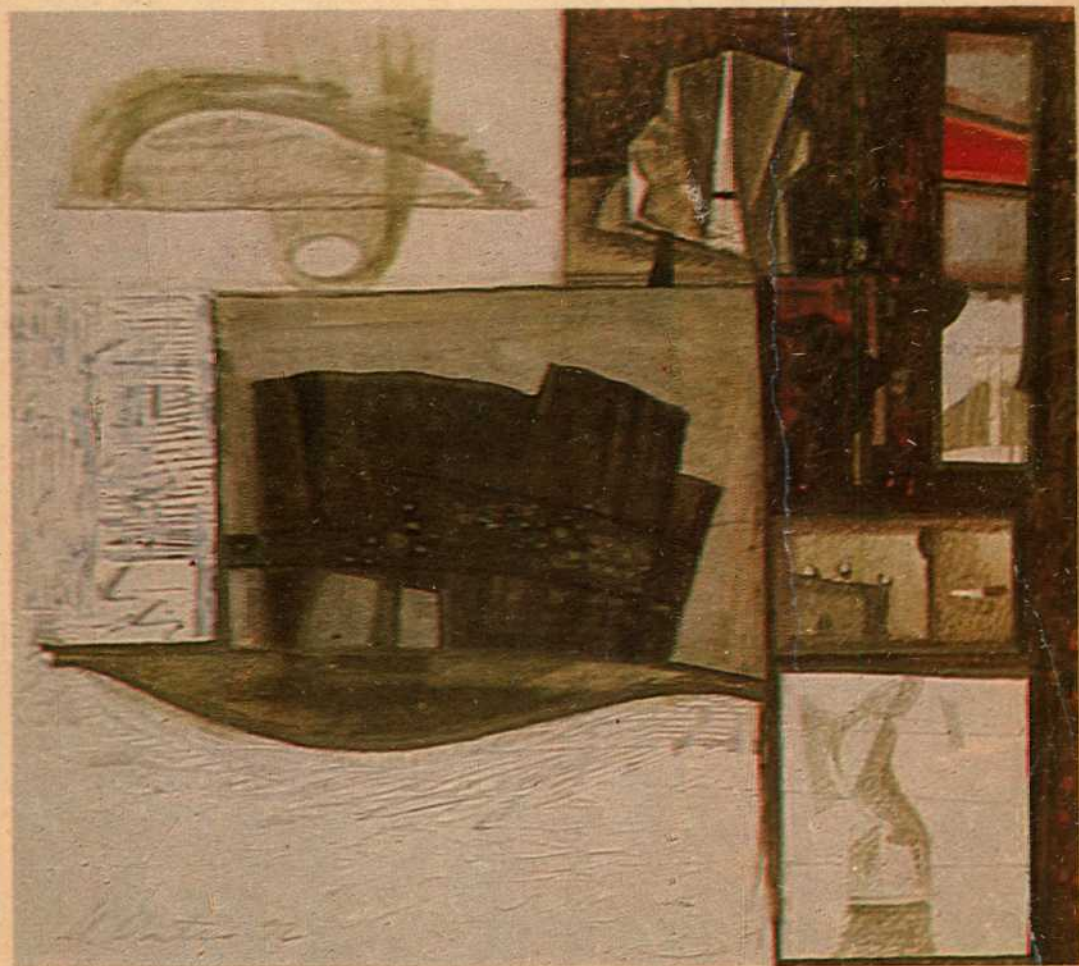

Vikerkaar

12/ 1992

Jõulunumbris Apollinaire'i «Paani surm»; pilk taevasse ja igavese elu kultuurilukku; Runneli, Raudami jt proosat; Trubetsky ja Sandor Csoóri luulet; suure ungarlase kõne Tallinnas; maausuline kunst ja kultuur; Mattheuse maailm; Mary Hartman ja Remsu: Raudam kui mõistatus ja armastatu; kirjanik Kolk Maie Kaldale; Mati Rautso kunst; «VIKERKAAR» '92 SISU

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri
Ilmub alates 1986. a juulist. 7. aastakäik.

Detsember 1992. Nr 12

Sisukord

- Guillaume Apollinaire *Paani surm* 1
Sandor Csoóri *Luulet* 2
Händö Runnel *Džonn ja Džoodž* 6
Jüri Ehlvest *Honolulu* 8 *Sadestumine* 15
Tõnu Trubetsky *Luulet* 21
Toomas Raudam *Tükike merd* 24
Lauris Toomet *Jõulud* 41
Lauris Toomet *Maausulise kultuuri & kunsti olemusest* 52
Pille Talvik *Luulet* 54
Reet Varblane *Mati Rautso — tema roll ning maailm* 55
Tarvi Talv *Eestlaste käsitus baltisaksa nädalikirjas «Das Inland» 1836—1863* 57
- Pau'a Spring *Mattheuse traagiline maailm* 62
Bernhard Lang *Taevas* 67
Mircea Eliade *Sakraalne ja profaanne* 73
Arno Raag *Saatuslikus kolmnurgas* 79
Dixi
Sandor Csoóri *Kõne Ungari kultuurisinduse avamisel 13. septembril 1992* 85
Vaatenurk
Olev Remsu *Raudami mõistatus* 87
Mary Hartman *Kes armastab Toomas Raudamit?* 88
Foorum
R. Kolk *Kiri M. Kaldale* 89
Vikerkaare sisu 1992 91

Kujundus: Jüri Kaarma
Värvifotod: Jüri Kaarma

Esikaanel: Mati Rautso. Segatehnika.
24×21 cm. 1992.

Tagakaanel: Mati Rautso. Segatehnika.
26cm×18cm. 1992. Mati Rautso.
Segatehnika. 27cm×16cm.1991.

GUILLAUME APOLLINAIRE

Paani surm

Prantsuse keelest tõlkinud Ain Kaalep

Kuum Phoebus Floraga taas maale ütleb tere,
ehib Cuthera saart, paneb helkima mere.
Blond Venus, kelle au on teenimas see paik,
mõnd hümni kuulda saab, millel pühalik kaik.

On olümplased koos. Eks kutsund oma vere
ju kokku Kõuetaat ja tuli kogu pere.
On kõrge taevavõlv samas vaga ja vaik,
sest surematuil suus on äkki surma maik.

Sest piirideta ruum on lausa rabatuna
üht häält jäänd kuulama, alt maa pealt kostvat, kuna
läbi taevaste tõu käib värin, vapp ja võpp:

«Nüüd kohe Jeesust näeb igäüks, kes on nägev —
ta sünnib vaesest soost ja tema riik saab vägev,
Paan surnud on — suur Paan! — ja jumalail on lõpp!»

SANDOR CSOÓRI

Ungari keelest tõlkinud Edvin Hiedel

Viinamägi, enne sõda

Siis polnud veel sõda
ja polnud siin neid mõttetuid kive ja talasid:
hävituse sünnimärgiga varemeid. —
Ülal keldriukse kohal helkis päikesekell.
Üksainus pikk päev oli siin suvi,
üksainus pikk päev oli siin mu elu.
Istusin hõljuval kirsipuuoksal, traadina pingul tuultel,
ega mäletagi õieti:
laps olin või lind.

Siis polnud veel sõda
ja polnud mu surnuid, kes aja prügihunnikul
lamavad nagu kaltsunukud, —
Pidurõivais poisid jõid uudseveini
ja vaatasid kuusirpi, jumalikku taprit,
mille teeröövel on löönud taeva talasse.

Siis polnud veel sõda
ja ma ei pidanud ängistuse
ja meelekibeduse vangis elama. —
Ujus Päike hirvede silmis
ja Maal oli ilus nimi,
lapselikult ilus nimi oli.

Küdooniakollane mägi, keldrid ja kuldnokad,
punane viinapuuväät kumab läbi mu aja.
Ka praegu on kõikjal suvi,
aga see on juba teine, —
vastukaja otsin ja kaaslasi, et elada.

Mille pärast kadestate mind

Mille pärast kadestate mind, loomad?
mu akna all jagelevad koerad,
tiisli kõrval ähmatavad hobused?
Kantis ninaga kingade, pärlmutter-särginööpide pärast?
Lipsu pärast, mis nagu pikk suvine ennelõuna
paneb hõõguma kriiditolm-aja?
Mille pärast kadestate, räpased elajad:
külaserva porikõrtsides aelejad?
Voodi pärast, kus ma kord suren?

Tähed on koolmesse laotud kivid —
hüplen neil,
äkki jõuan mingile teisele kaldale.

Selle igapäevase karglemise pärast kadestate?
Või et ma võin teid ära süüa?

Teie vere plekid on pühapilt seinal.

Korin, vingatused: tapalavamuusika. —

Mille pärast kadestate mind, loomad?
Armastuse pärast, mis mind lõhestas
ja linnavärvasse risti lõi?
Headuse,
patu pärast,
lubjatud
inimnägudest mu ümber kerkinud plangu pärast?
Ja selle halvima pärast, et pean iseennast kartma?
Nende värsside pärast?
laenuks võetud sõnade pärast,
mis nagu tankid mürisevad
ja viivad varjatud sõdadesse?
Ähvardava vaikuse pärast,
millesse ihu rüütab tormi?
Lõpmatusesoone
ja lõplike hümnide pärast mu ajus?
mu ihurakkude viimse vastuväite pärast,
mille ma nagu plekknoa võin tõsta surma vastu?

Suveöö vihmavaling

Painava kirega veeres minust üle
suveöö vihmavaling.
Eleegiaga laaditud rongid mütsuvad nii
nagu need kõue tonnised kargatused.
Jäin lämbele terrassile läbi ligunema,
ja see poolnomaadne, poolmetsik ulm oli
nagu armastus sinuga.
Piki kogu oma ihu tundsin sinu ihu
taevast alla sadavat.
Mõni tagasivaatav välk pidas mind ehk kuutõbiseks.

Kolmandal päeval hakkas sadama lund

Esimene päev oli selleks hea,
et kõike unustada;
teine päev selleks, et kõike meenutada.
Ja kolmandal päeval hakkas sadama lund,
ning minus sündis aim,
et nüüd see jääbki sadama,
su laubalt suuni,
suult häbemeni,
piki kogu su keha,
piki mu elu.
Lund sajab laest, telefonitorust,
kui seda tõstan,
tuhmuvast lapseõlvetaevast, kui tagasi vaatan.
Ka keset kuhtunud puid ja kuhtunud napru
uitab vaid lumeviirastus,
laskub pimendatud maadele,
kroonib sõjapõgenike päid.
Ja ma teadsin, et ma ei jää üksi,
mind saadab see lumesadu, kuhu ka läheksin,
istub rongis mu kõrvale,
purjetab minuga üle mere,
suitsvad autokummid ja õhuvaesed linnad

Lume mälestus

Aeg-ajalt võtab talv pähe
ja laseb lund sadada,
tihedalt, meeleheitlikult, nagu kardaks,
et ta ei näe homset päeva.
Kõige targem on siis välja tõmmata telefon, uksekell,
kuumutada veini,
lehitseda toonaseid kirju,
ja vaadata oma elulegi tagasi,
nagu poleks seda toimunud.
Nagu poleks mind sihtinud ei kahur ega kõlvatu pilk,
nagu marraskil käed poleks otsinud mu kätt,
ja kõik, mis oli poliitika, armastus, kellahelin,
ootaks mind taas ookeani kaugusel. —
Kõige targem on siis mõelda,
et ma võin veel oma kaotust taga nutta, —
üle süngide, ülakehade ja kortsunud patjade
puistab tuul sireliõisi
ja viimsel maisel kohtupäeval
võin seista sõprade kõrval,
kerges särgis, kerges kuues,
teispool suitsu, kõrtsisid, kalmistuid,
tõtt vahtides ühe üllalt manduva riigiga,
peas lume mälestus,
lund, lund langeks vaikselt
nagu krohvi katedraalis.

HANDO RUNNEL

DŽONN JA DŽOODŽ

(Ilukirjanduslik katse)

Kui Lennart Meri, kes ennast koolipõlvest saadik sõpradel Džonniks (John'iks) oli lubanud hüüda, diivanile istus, et õisest tekstitelevisioonist või mujalt juba homseid uudiseid välja peilida, oli kuu tõusnud ja vaatas Nõmmel männiku võrade vahelt ning läbi õhukese aknakardina otse tuppa. Naine ja laps olid magama heitnud, kuu aga tõusis aina ja vaatas teravalt tuppa. Oli august, ei, juba september. Olid täiskuuööd. Jultunud ja ilusad! Lennart kustutas laelambi, jäi kuuga ja televiisoriga kahekesi. Oli suur vastasseis. Kuu vaatas tuppa, aga televiisor käitus kummaliselt. Lennart võttis juhtimispuldi, tõstis jala üle põlve, mida ta muidu nii harva tegi, ning hakkas manipuleerima, et televiisorit pilti ja hääle panna. Seni oli televiisor töötanud laitmatult, kõik kanalid tulid ette, nüüd oli ainult piimjas kumendus nagu lahustunud kuuvalgus igäihe asemel. Veel ei uskunud Lennart, et viga oleks tema hea päritoluga televiisoris — see polnud võimalik! —, ta püüdis rahulikult mõistatada, mis on tema enese hajameelsuse põhjus, et ta korraga enam ei osanud hakkama saada juhtimispuldiga, mida ta juba ammu käsitses peaaegu automaatselt. «Veel pole kadund kõik!» — tuli talle äkki meelde Carl Robert Jakobsoni luulerida. «Veel pole kadund kõik!» kordas ta seda valjult ning naeris nii, nagu oleks ta seda lausunud saalitäie inimeste ees. Ja alles siis ta tundis, et tõepoolest keegi kuulab teda. Ta pööras pead ja nägi magamistubadesse tõusva trepi kohal uut, algupärast helendust, mis polnud ei kuuvalgusest ega teleekraanist. Ta nägi selle helenduse või kumenduse sees seisvat oma kadunud isa. Jah, küllaltki kontuurset, aga ikkagi isa.

Lennart tundis kimbatust. Ta oleks pidanud viivitamatult tõusma ja tere-tama esimesena oma isa, nagu kombeid tundev poeg kunagi, ent ta teadis, et sellistes olemise ja mitteolemise piiri päälsetes kohtades on uisapäisa tegutsemine ohtlikult või ka rumalalt riskantne. Ta jäi istuma ja ootama, mis teeb isa. Ta kuulis isa kõhatust, kuid see oli ka kõik. Siis otsustas Lennart ikkagi riskida. Ta võttis tooni, milles puuduks hämmastus, imestus, ehmatus või pidulikkus; ta võttis tooni, nagu oleksid nad kogu aeg niiviisi koos olnud; ta ütles:

«Isa, nad räägivad. . . ?»

«Jah,» kuulis ta nüüd Georg Mere, oma isa häält. Džoodž Mereks kutsuti teda vahel, ja see tähendas tookord: šekspirololoog, Shakespeare'i tõlkija: «Ma olin Eesti Vabariigi diplomaat. Sina oled praegu. Muidugimõista ma tean, mida nad ütlevad ja mida nad ütelda tahavad minust ja meist kõigist. Aga mina, kes ma olen saanud palju aastaid, aastakümneid, uurida seda suurt inglasi, julgen enese kohta öelda, et ma tean, mis on võim, mis on kirk ja mis on elu.»

Isa oli hakanud rääkima ja Lennart teadis, et kui see on sündinud, siis pole enam vaja muud, kui olla ja kuulata.

«Kahjuks on nemad liiga vähe lugenud Shakespeare'i, minu tõlkes ja veel

vähem originaalis! Muidugi on Shakespeare'i originaalsuski omaette küsimus, sest ta ju kasutas ja töötas ümber palju seda, mis oli enne teda. Ja tema-aegne inglise keel — see oli samuti midagi muud kui kaasaegne, aga mida me eesti keele seisukohalt ikkagi — paratamatult — originaalseks ehk algkeeleks peame nimetama. Sinu «Hõbevalge» on suurepärase töö, aga enesestmõistetavalt puudub seal see dramatism, mis on Shakespeare'i tragöödiates, sest sinu katastroofi-kirjeldus on looduskatastroofist; sinu raamat ei lahka üksikut inimeste, kangelaste kirgi. Muidugi, sa oled suuteline ka psühholoogilisi etüüde kirjutama. Näiteks too sinu lühike kõne suunaga Eestimaalt Prantsusmaa poole, mis meie kultuurileheski ära trükiti — see on tõepoolest nii peen, lakooniline ja suurejooneline, et sellele võinuks määrata aasta novelliauhind. Mina ei kujutlenud ennast kunagi kirjanikuna. Kuigi mul eeldused selleks ehk ei puudunud. Ma olin noor mees, kui ma pidin sõitma Ameerikasse, diplomaatilises korras loomulikult. Seal ma kirjutasin ajalehele rea reportaaže. Ma mäletan, et mõni neist oli päris ilus — lennukas ja rõõmus. Aga Shakespeare on midagi muud. Shakespeare on tõeliselt suur. Mul ei olnud sugugi kerge ülesanne niisuguse «gratsiöösse» tõlkija kannul, nagu oli näiteks Ants Oras, ette võtta see suur töö. Mulle anti see võimalus ja tagantjärele tuleb tunnistada, et ma olen olnud õnnelik inimene. Peab ütleva ka, et ma olin küllalt enesekriitiline. Ma valisin tragöödiad, näidendid, kuid ma ei puudutanud kuigivõrd tema sonette. Luulemaailm on jälle teistmoodi maailm. Mis on sonett? See on ennekõike muud — ülimalt tihendatud tundehek. See on tihendatud elulugu, tihendatud tragöödia! Mis tähendab tihendatud eluhetk ja tundehek, selle piltlikustamiseks võib meenutada Dostojevski elulugu. Dostojevski oli mõistetud surma koos teistega. Surmaotsus oli lõplik. Neid viidi mahalaskmisele. Nad seisid silmadega müüri poole ja ootasid kogupauku. Nad seisid ja ootasid ja läksid halliks veel enne surmatundi. Siis hakati laskmise asemel neile lugema otsust, et nad jäetakse ellu. Sellest ajast saadik elu lõpuni oli Dostojevski langetõbine ja ajuti hullumeelne. Seda nimetatakse geniaalsuseks. Sonette ma ei tõlkinud. Ja — kunagi tõlgitakse jälle uuesti eesti keelde needki teosed, kõik need näidendid, mis on olnud minu elutöö. Meil kõigil on häid ja halbu tegusid, paremaid ja halvemaid mõtteid, mis ühelisi on aegade vaekausil. Minu enesearmastus muidugimõista ütleks, et ärgu keegi tulgu pärast mind, ma olen olnud selles vallas ületamatu, kuid ülema tõe pärast tahan ja pean ma uskuma, et ühel ilusal päeval ilmub keegi nii tugev ja nii visa, kes ületab minu töö ja minu saavutuse. Sest kui meid ei ületa tulevik, siis oleks me elu olnud tõepoolest asjatu.»

Ammu oli Lennart pööranud pilgu oma isa kumendavalt kontuurilt ja ainult kuulmekäikudesse püüdis koguda isa lausutavaid vaevukuuldavaid sõnu. Ta istus, jalg ikka üle põlve, põsk naaldunud kiindunult omaenese peopesale. Korraga märkas ta eikuhugi vaatav silm, et televiisoriekraanile tekib kujutis ja samas täitis tuba ööreporteri lärmakas hääl. Kiiresti haaras Lennart juhtimispuldi, summutas hääle, kustutas pildi, kuid oli juba hilja. Sääli, kus oli kumendanud ning kõnelnud Džoodž, tema isa, polnud muud kui tühi trepp, mis tõusis hämarusse, mille kaugel lõpus hingas kutsuvalt kuuvalgusega külastatud magamistuba.

13. sept. 92.

JÜRI EHLVEST

HONOLULU

«Happy Family Trips Inc» kontorihoone ühes ruumis põles ikka veel tuli. Ehkki tööpäev oli ammu lõppenud, istus reklaamiosakonna töötaja Alfons oma laua taga ja lappas voldikut. Siis võttis ta telefonitoru ja valis numbri. Pärast pikki toone torus vastas talle lõpuks väsinud naisehää: «Hallo».

«Hei, Helen.»

«Kus sa oled, miks sa ei ole kodus, sa pidid ju täna varem koju tulema.»

«Helen, ma praegu alles lõpetasin oma suure töö. Ma sain sellega hakkama. Sa ei kujuta ette, kui ilus see on. See on otse hingematvalt vaimustav. Pisar tuleb silma, kui seda vaatad. Ma ei kujuta ette, ma ei oska arvatagi, vast viiskümmend, vist isegi sada protsenti tõuseb meie reise läbimüük.»

«Ma ei taha seda jama,» ütles naine; ta hääl kraaksus, ta puristas telefonitorusse kurgu puhtaks ja jätkas katkendliku häälega: «ma ei taha seda kuulata, mul on sellest lõplikult kõrini. Mind ajavad iiveldama sinu pikad jutud suurtest töödest, mis on just valmis saanud, misjärel sa jood nädalate viisi, et tähistada. Mis peaksid sulle juba lugematu arvu miljoneid olema sisse toonud. Millegipärast on sind alati vallandatud pärast sinu suurte tööde valmimist. Nüüd on siis veel üks selline hakkama pandud. Ma ütlen sulle, sinu suured tööd ei huvita mind, mul on neist kõrini, liiga kaua olen ma sul ennast nendega petta lasknud. Nüüd kuula — mind huvitab ainult üks asi: kui ma olen sulle öelnud, et sa pead see või teine kellaaeg siin olema, siis sa ka oled.»

«Oota, Helen, kuula nüüd, ma ei saa üldse aru, millest sa räägid. Mul on alati olnud kõik okei, mis puudutab minupoolset osa, aga sa ju tead, et minusugusel inimesel on raske leida kedagi, kellega koostööd teha. See on tõesti nii labane. Aga on ju, et kui sa pakud kellelegi mingi tõeliselt hea projekti ja ta siis esitab sulle selle kohta mõne küsimuse, mis on tema meelest märkus ja sa siis talle selle ära seletad — ta solvub. Aga seekord on mul tõesti vedanud — siin mõistetakse minu ideid. Ma ütlen sulle lühidalt, milles asi seisab: õnnelikud õnneliku pere perereisid. Ma koostasid uue värvilise reklaamprospekti meie reise kohta.»

«Millised meie õnneliku pere, mis kuradi õnneliku, mis kuradi reiseid, milal need veel on olnud, mis kuradi prospekt.»

«Ei, oota, oota, mitte just meie, vaid. . .»

«Kelle siis!»

«See, ma mõtlen selle firma, kus ma nüüd töötan, ma ju rääkisin sulle: «Happy Family Trips», ma koostasid firma uue reklaamprospekti. Lühidalt, kuula: esikaanel värviline sumedates toonides foto: laevakajut, illuminaatorist paistab Honolulu saar, kuhu õnnelik pere peagi randub. Praegu on nad just voodis. Mehel on karvane rind ja soeng on korralikult kammitud, poolest kehast saadik on ta teki alt väljas; tema kõrval õlakutega öösärgis lebab blond abikaasa. Nende õnnelikud pilgud puhkavad nende toredal lapsel, kes just teki

peal hullab. Sa ei kujuta ettegi: ma valisin selle foto sadade hulgast, mis ma lasin teha. Mõtles vaid: see kajutipilt, see viib meele looja. Inimene, kes seda pilti näeb, ei kahtle enam hetkekski, et tema perekonnaõnn peitub meie reisis. Ja siis, vaata, mis on tagumisel kaanel. Jällegi kajut, illuminaatorist paistmas Honolulu saar. Ilmselt on noor pere just lõpetanud oma pulmareisi. Voodis poolest kehast teki alt väljas on veidi noorem mees kui esimesel pildil, ta on karvase rinna ja kammitud soenguga. Tema kõrval on tema noor brünett abikaasa, allapoolse õlgu ulatuvas öösärgis. Nende ees voodis on mõned ajalehed, mida mees on lugenud, ja üks raamatuke, mille naine on just pannud käest. Ja nüüd vaatavad nad õrnalt, õrnalt teineteist. Igaüks, kes eales kavatses abielluda, taipab kohe, et tema abielu edukus peitub meie reisis. Vaevalt oli boss minu tööd näinud, kui ta andis mulle mõista, et reklaamiosakonna juhataja koht ilmselt vabaneb peatselt, nii et võin uude, palju avaramasse kabinetti kolida. Ah, just täna lasin uued prospektid saata laiali üle kogu Euroopa asuvatesse turismibüroodesse.»

«Kes see idioot on?»

«Kuidas, milline idioot?»

«See sinu boss.»

«Kullake, kuidas idioot, räägi ometi tasem, sa ei kujuta ette, kui suur ja tähtis mees ta on, mida sa ometi. . . »

«Ainult täielik idioot võis võtta oma teenistusse sinusuguse mehe reklaamimise õnnelike perereise. Kas sa oskad kujutleda mõnda teist meest, kes midagi õnnelikust perekonnast taipaks vähem kui sina?»

«Kuidas, Helen, miks sa nii ütled, Helen. . . See on õige, et mul ei ole mitte alati kõik õnnestunud, mis ma olen ette võtnud, kuid teinekord näilises ebaõnnestumises võib peituda just mingis teises mõttes õnnestumine.»

«Ei, aitab, see jama. . . »

«Aga Helen, ma töotan sulle, et seekord, et. . . »

«Hea küll, Alfons, ma lihtsalt ei taha, et sind jälle vallandatakse.»

«Kuidas vallandatakse, mis sa sellega mõtled, ma ei saa aru, mida sa mõtled, kuidas.»

Telefonitorust kostsid pikad-pikad tuutud.

Alfons pistis prospekti põue ja läks minema.

Veidi kõndinud mööda õhtust kesklinnatänavat, otsustas ta siiski ka natuke istuda. Ta sisenes väikesesse *pub*'i, kus mängis tasane muusika, ja tellis klaasi õlut. Madala naishääle meeldiv laul: «Suve-a'l elu on lihtne. . . » lõdvestas Alfonsi mõtletegevust, õrnalt võttis ta välja oma prospekti ja lappas seda justkui ükskõikseltselt. Kui ta uue õlle tellis, vaatas ta baarimehele otsa ja noogutas, justkui mõista andes, et jaa, need perereisid on ikka ühed väärt asjad. Ta palus arvet ja vaatas veel kord oma prospekti, ise ohatas, kui olnuks tal kahju, et peab selle peagi jälle põue tagasi pistma. Hajameelselt võttis ta taskust raha, vaatas esikaanepilti, üle mille jooksid suured tähed: *Happy Family Trips!*, keeras siis teise külje, vaatas seda pilti, millel seisis kiri: *The best trips on the world!*, vaatas jälle esikülge, tagumist külge, prospekt ta käes hakkas laperdama, teises käes hakkas kõlisesema raha.

«On teil halb,» küsis baarimees. Alfons ei vastanud. Tema sõrmenukid pekslesid vastu baarilauda, raha pudenes laiali. «Siis ikkagi, siis ikkagi,» podises ta omaette. Uksest välja minnes toetus ta käega seinale — jalad nõtkusid. Keegi politseinik heitis talle uurivaid pilke.

Vaevaliselt komberdas Alfons telefoniputkasse. «Kindlasti on kõige halvemat võimalik veel ära hoida,» püüdis ta ennast veenda, «kui kohe praegu korjata kõik laialisaadetud prospektid uuesti kokku; seda jõuab veel teha, kindlasti jõuab seda veel teha.» Ta hakkas valima bossi kodust telefoninumbrit. «Võib-olla viiakse mind mõnele veidi madalamale töökohale, sellest pole midagi. Helen ei saa sellest teadagi, küll kõik asjad lähevad korda,» lohutas Alfons ennast, kuid ta ei suutnud siiski valida numbrit. «Ei, võib-olla ta ei saa aru, see võib segadust ainult juurde tuua, ma parem sõidan ise kohale.»

Taksojuht ei varjanudki oma erutust, kui Alfons talle aadressi ütles. Ta naeratas ülipüüdlikult ja roolis hoolega hiiglasliku villa treppi.

«Nii suur maja?» kiljatas Alfons. Ta kordas uuesti aadressi. «Aadressidega lähen ma teinekord alt,» vabandas ta taksojuhi ees. Aga too jäi endale kindlaks. Alfons kobis välja. «Ei, ma ei või ometi härrat segada,» kõhkles ta. Aga siis meenus talle Helen, ta võttis südame rindu ja helistas kella!

Ukse kohale süttis tulikiri: «Kes te olete?»

Alfons vaatas seda ärevalt.

Tuli kustus ja süttis teine: «Palun vastake?»

«Ma olen Alfons,» rääkis nüüd Alfons. «Reklaamiosakonnast.»

Hääletult avanes esimene uks. Alfons läks sisse. Uks ta selja taga sulgus, kuid ei avanenud järgmine. Punane kiir langes Alfonsile, kes tundis, et teda valgustatakse läbi. Süttis tulikiri: «Mis teil taskus on?» Alfons võttis taskust prospekti ja ütles: «See.» Siis avanes uks ja Alfons seisis trepil. Kui ta mööda suurt vaipa üles rühkis, tuli talle vastu maani ulatuvas punases kleidis daam. Alfons kummardus peaaegu vaibani ja pomises: «Mina olen Alfons.»

«Jah, ma kuulsin,» vastas daam, «mina olen proua direktor, aga kutsuge mind lihtsalt Emilieks.»

«Jah,» ütles Alfons ja lisas: «Ma tulin härra direktorit otsima, on üks oluline ja kiire küsimus. . . »

«Oh, direktorit ei ole veel, kuid astuge edasi, meil ei ole mehega saladusi, nii et võite kõnelda minuga sama avameelselt kui temaga.»

Ja nad sisenesid hubasesse buduaari. Alfonsile pakuti istet ja ta võttis selle puigeldes vastu antiikdiivani serval.

«Oh, kas ka teie meelest on antiik lihtsalt kasutatud mööbel,» vabandas daam punases.

«Ei sugugi,» pomises Alfons ja nihkus tolli võrra edasi.

«Ma kuulan teid suurima huviga,» lausus daam.

Värisevate kätega ulatas Alfons oma prospekti ja tunnistanud, et just täna saadeti need laiali üle kogu Euroopa, asus jälle oma tööd seletama: «Vaadake, esikaanel on selline pilt, mis kujutab ühte lapsega abielupaari, kes ilmselt sõidab puhkust veetma Honolulu saarele, ja tagumisel pildil on üks veidi noorem abielupaar, neil ilmselt veel lapsi ei ole ja nemad tulevad, nagu pildi jär-

gi võib arvata — nad on päevitunud ja õnnelikud — just veetmast omal mesinädalaid Honolulu saarel. Niisiis, valisin ma sadade piltide seast välja need kaks, mis minu vaistu järgi andsid kõige paremini edasi meie firma *image*'i. Aga nüüd...» Ta vaatas naisele otsa.

Too aga noogutas julgustavalt ja lausus: «Jätkake, jätkake, minu meelest on see väga ilus reklaamprospekt.»

Nendest sõnadest julgust saanud, sosistas Alfons edasi: «Vaadake, see mees, palun vaadake seda meest. . . »

«Kumba neist,» küsis naine.

«Ükskõik kumba, seal pole mingit vahet.»

«Mis mõttes ei ole vahet?»

«Päris otseses, see on mõlemal pildil üks ja sama mees.» Alfons taltsutas oma erutatud häält ja püüdis selgitada: «Ühel pildil on ta ühe mannekeeniga ja teisel teisega ja grimm on tal nii erinev, et see ei paista kohe silma. Esimesel pildil on tal heledamad juuksed ja ta näib olevat veidi vanem, aga teisel pildil on juuksed tumedamad ja ta paistab noorem välja.» Karmi tõe väljaütlemine viis Alfonsi masenduse servale: «On võimatu, et inimesed seda ei märka, ja mida arvavad nad siis meie reisidest — jääb ju mulje, et mees sõitis perekonnaga Honolulu saarele ja naaseb sealt nüüd ilma endise naise ja lapseta, vaid hoopis mingi brüneti kaunitariga — mis mõeldakse meie firma loosungist — «õnneliku perekonna õnnelikud perereisid» — et see on mingi mõnamine või. . . »

Seda osa õnnetu Alfonsi soigumisest naine aga sugugi ei kuulanud, sest juba Alfonsi ülestunnistuse esimeste sõnade peale oli ta uurinud hoolega esimest ja teist pilti ja sellest kummalisest efektist, mille tekitas ühe ja sama meesmannekeeni kasutamine mõlemal pildil pealkirjade «Happy Family Trips!» ja «The best trips on the world!» all endast nii välja läinud, et ei pööranud Alfonsi nukrale kädinale mingit tähelepanu. Selle asemel oli ta püsti karanud, voldikut käes lehvitates klaveri juurde läinud, sellel mõne akordi löönud, naerma puhkenud, teenija kutsunud ja sellel käskinud tuua portveini. Näost vähkpunane Alfons polnud ikka veel lõpetanud oma pihti, kui ettekandja juba tagasi oli, naine oli klaasi võtnud, ja alles kui ta kõrge häälega hüüatas: «Härra Alfons! Kas te tõesti ei ole nõus minuga kokku jooma?», toibus Alfons niivõrd, et märkas end püsti ajada ja võttis klaasi.

Ikka veel naerupahvakuid tagasi hoidev daam lausus: «Härra Alfons. Ma pean teile tunnistama, et midagi nii teravmeelset pole ma juba ammu näinud. See on tõesti väga vaimukas. Võtame teie terviseks.»

Kui nad olid joonud, lausus daam: «Ma loodan, et te jääte ka õhtusöögile. See on mõne aja pärast. Ja ka minu abikaasa jõuab selleks ajaks koju.»

«Ah soo,» lausus Alfons.

«No muidugi,» ütles naine. «Ma suurima heameelega tutvustaksin teile senikaua meie maja. Me kolisime siia alles nii hiljuti, siin on kõik alles nii värske. Esiteks ma näitaksin teile meie kööki. . . »

Nad sisenesid päratu suurde saali ja naine jätkas: «See on täiesti uut tüü-

pi ruum. Nagu näete, pole see lihtsalt suur köök nagu tänapäeval moodsad köögid ikka.»

«Jah,» nentis Alfons.

«Eelmisel dekaadil tegi mehe arhitekt olulise tähelepaneku, et järjest suurenev hulk inimesi määratleb täpselt kööke, milles nad eeldavad teha mõnda küpsetist. Ja ta leidis, et mõnes majas naine küpsetab, mees küpsetab ja kokk küpsetab ja tulemusena vajab köök vähemalt kolm personaalset töökohta. Ja samuti peab olema köök varustatud toolidega külalistele, kes võivad tulla ja suure huvitatusena jälgida, kuidas peremees või perenaine prepreereerib õhtusööki.»

«Jah, tõsiseks pereõnneks on see vist väga vajalik,» oletas Alfons.

«Aga loomulikult,» kinnitas naine.

Nad jalutasid edasi, tutvunud eluruumide ja mitteformaalsete eluruumidega, väljusid nad terrassile. Naine kirjeldas lühidalt aeda ja mainis muuseum: «Meil on kolme kvartali suurune korvpalliväljak selle ümara majatiiva nurgal, sissepääsu flangil. Kui sa vaatad hoolega, sa näed, et see ei ole mõeldud sugugi vaid korvpallimänguks. Seda pikka metallist vorsti platsi kohal võib harilikult leida professionaalsetes diskoteekides. See on helikahur, Suur Bert ja suurte helikõmistajate seas, suuteline valla päästma maadväristavat basspommitust. Pidude ajal korvpalliväljak teenib meid nagu kahekümneenda sajandi päraosa ekvivalent ballisaalile.»

Nad läksid majja tagasi, naine tutvustas Alfonsile tehnilisi uuendusi, õhukonditsioneer, automaatset tolmueemaldust ja muud. Jõudnud magamistuppa, ta lausus: «Tehnoloogia on meile järgnenud isegi meie magamistuppa. Nupule vajutusega langeb kaks telekraani parajale kõrgusele voodijalutsis. Kumbki omab oma helisätingu, mis tuleb voodi päitsisse kõrvaklappidesse, nii et mees ja naine ei pea eralduma teineteisest põhjusel imperatiivi vaadata erinevaid kanaleid.»

Emilie juhatas Alfonsi ka võimlemissaali, meditatsiooniruumi, friseerimistruumi ja näitas talle klosetis atika päritolu spetsiaalselt töödeldud käepidemega veeketti. Kui nad lõpuks õhtusöögile kiirustasid, küsis Emilie tagasihoidlikult: «Kas võib kahelda, et just sellest majast õhkub tõelist postmodernismi vaimust?»

«Ei, ei või,» arvas Alfons.

«Ma tänan teid,» ütles Emilie tasa ja pigistas Alfonsit usalduslikult käeseljast.

«Hoo, keda ma näen!» hüüatas majaperemees, kui oli suudelnud Emilie't ja silmas Alfonsi.

Üldse istus lauas huvitav seltskond. Oli mitu külalist. Üks neist oli pastor. «Metodist?» oletas Alfons.

Kui kõik olid lauda istunud ja pastori eestvedamisel peetud väike palvus, saatis Emilie voldiku ringi käima ja nõudis igaühelt arvamust selle kohta. Kui gi kõik andsid kõrgeid hinnanguid, ei jäänud Emilie rahule, ta süüdistas, et keegi ei võta Alfonsi loomingut tõsiselt ega suuda mõista selle tuuma.

«Hm,» imestas selle peale pastor, «nagu ma aru saan, peaks siin lisaks sõnasõnalisele osale sisalduma ka miski õpetlik-allegooriline?»

«Just, härra pastor, te olete õigel teel.»

«Aga andke siis vähemalt mingi vihje, armuline proua.»

«Vaadake meest, vaadake meest, kallid pastor.»

Järgmisel hetkel oleks Alfons äärepealt pillanud kahvli. Ruumi täitis nii võimas kõmin, et võis karta, et kompuutersüsteemi rikkest on suur vorst palliplatsil tööle hakanud. Tegelikult tõusid rõõmsad rökked pastori põhjatust kurgust. «On sel mehel vast naer,» mõtles Alfons endamisi. Peagi ta aga veendus, et teine osa külalistest ei jäänud pastorile ses osas alla.

Alfonsi teos kujunes õhtu põhiliseks kõneaineks. Kõik külalised pidasid väikese kõne Alfonsi ja tema teose auks ja puudutasid mõningaid põhjapanevaid probleeme.

Viimasena tõusis majaperemees. Ta pöördus esiteks Alfonsi poole ja teatas järgmist: «Me istume siin igal teisipäeval koos. See on meil juba ammu-
ne tava. Mul on väga hea meel, et täna olete meie keskel ka teie,» ja ta noogutas Alfonsile, et siis jätkata: «Ja me arutame siin oma põhiküsimust. Millist küsimust? Vaadake, me ei saa enam hästi aru oma eksistentsist. Ma selgitan. Te tutvusite minu majaga? Jah, see on suurepärase maja. Vaatasite ka kööki? Väga hea. Väga hea. Võrratu köök. Mu naine selgitas teile juba neid üllaid põhimõtteid, millest lähtudes on jõutud just sellise lahenduseni? Selgitas? Väga hea. Mul on väga tähelepanelik ja hoolitsev naine. Mis ma aga eriti tahan rõhutada — peale kõige muu, millega ma oma kalli naise juures rahul olen, olen ma ülimalt rahul just selle toiduga, mida ta mulle valmistab. Ma usun, te mõistate mind siinkohal just selles osas täpselt, et mul ei ole mitte mingeid vastuväiteid toiduvalmistamisele. Otse vastupidi, ma olen koguni veendunud, et see on huvitav, pingeline, loov, arendav ja sügavalt vaimne pingutus ja iga inimene, kes sellega on tegelnud, olgu või kord elus, on kiiduväärt inimene. Sellegipoolest, aga mida ma tahan öelda? Nimelt. Mina olen ülimalt rahul selle toiduga, mida minu naine mulle valmistab. See maitseb mulle suurepäraselt. Ma ei taha mitte midagi muud üldse süüa. Mis aga peasi, sellest — mis ma ütlesin — tulenevalt, mul ei ole mingisugust mõtetki tulnud, et läheks kööki ja hakkaks seal midagi solgerdama ja kokku keetma. Ma ei mõista toiduvalmistamisest eriti midagi ja ses osas ei ole mul ka mingeid eripretensioone. Isegi veel enam. Ma kogunisti ei suuda mõista, mis asja peaksid minu kallid külalised konutama seal köögis ja fikseerima, kuidas minu naine toitu vaaritab. Mul ei ole loomulikult midagi selle vastu. Te viibisite ka minu magamistoas? Ma olen uhke oma naise üle, et ta leidis oma tihedas programmis vaba lünga, et tutvustada teile meie magamistuba. Mis minu arvates on meie armsas väikeses unekambris eriti põnevat ja novaatorlikku, see on loomulikult visuaalse infosüsteemi leidlik — noh ma ütleks — viimistlus. Sest see on tõesti üks asi, millest ma aru ei saa. Minu naisel on väga hea maitse. Enda kohta ei julgeks ma seda öelda. Kuid labaseks ma seda ka ei pea. Ometi on siin peetud ilmselgeks vajadust vaadata täiesti erinevaid programme. Muidugi on see vahva. Eriti mis puudutab lahkarvamusi ja nii edasi. Vaatab

minu naine komöödiat, sisukat seebiooperit, kuuleb oma klappidest sensuaalseid naljandeid ja lagistab naerda. Aga mina seda ei kuule. Mina vaatan börsiuudiseid ja kuulen klappidest, kuidas minu firma aktsiad langevad. Koban käteräti järele, et otsaesiselt kuivatada külma higi, ja avastan naise helitu naeru, heli asendab klappidest teade konkureeriva firma aktsiate tõusust. Ähmiga rebin klapid peast ja küsin naiselt, et miks ta naerab. Tema vaatab mind arusaamatult, võtab siis klapid peast ja küsib, et mis ma küsisin. Mina kordan, et küsisin, et mida sa naerad. Tema vastab, et naljakas on. Naljakas saade. Siis taipan, et minu kaasa vaatab ju hoopis teist televiisorit. Mitte seda, minu oma. Urin, et milles nali seisnes. Nali seisnes umbes selles, et mees ja naine vaatasid televiisorit — seal revüüs, ma mõtlen — mees vaatas umbes seda, kuidas aasal uidand juhulik härg sõi ära õienupud lillekimbult, mida mees hoidis selja taga, et see naisele kinkida. Ah, ah, ah. Naine nägi härga, pistis jooksu. Naine vaatab umbes seda, kuidas see rong, millega nende laps pidi koju koolivaheajale sõitma, on just rööbastelt maha jooksnud. Naine hakkab karjuma. Mees võtab rahulikult klapid peast ja ütleb, et mis sa karjud, see oli ju ainult nali. Ja kõige lõpuks, oma pikaleveninud kõne lõpuks. Mulle meeldib tantsida. Eriti oma naisega. Kuigi tema oskab seda minust palju paremini. Viimasel ajal ei ole me eriti tantsinud. Ühe korra ma palusin teda. Tema oli nõus. Siirdusime õue korvpalliplatsile. Valjuhäälditest paiskus välja võimas bass. Tuled lõid särama. Hoidsin temast kinni ja keerutasin teda korvpallirõngaste all. Tundsin end suurepäraselt. Järgmine päev palusin õhtul tema jälle ühele tantsule. Tema ei tulnud. Tema ütles, et temale ei meeldi tantsida mehega, kes teda tantsu ajal kogu aeg tagumikule patsutab ja tammub jalalt jalale nagu valmistuks vabaviskeks. Mis ma pidin tegema? Ma palusin ta vabavisetele. Sellega nõustus ta meelsasti. Seal võis patsutada ja tammuda jalalt jalale. Nii ma tegingi. Võitsin viis null. Rohkem me pole mänginud. Sest tantsida meeldis mulle temaga tegelikult rohkem kui visata.

Ma ei nimetanud õieti küsimuse tuuma. Ja ma ei sõندانuks teha seda ka nüüd, kui ma ei hoiaks käes seda.»

Ja ta lehvitas voldikut.

«Alles sellest dokumendist leidsin, mida ma siin majas ei suutnud leida. Majas, kus ma hakkasin kahtlema, kas me olemegi ikka õigel teel — stilistilises mõttes, ma mõtlen. Te mõistate, et see on eksistentsi küsimus. Aga mida ma ei leidnud siin majas, selle leidsin ma siit — ma leidsin tõelist postmodernismi vaimu.

Teie, kallis Alfons, avasite mu silmad. Milline vorm. Kui sujuvalt vormistab geniaalne ümbris loendamatuteks uuteks sisudeks kogu senise tardunud tuuma. Vaid nõtketakt üks ja jälle üks. Mis see siis on? Viga, eksitus? Aga kas pole siis kogu meie olemasolugi vaid äpardunud saadus eksimuse? Ah, ma ei leia sõnu. Joogem. Ma püüan jätkata. Jah, sinna me läheme. Mina ja minu naine. Sellele reisile me läheme. Pole midagi. Ma ei oleks seda iial ise uskunud. Kuivõrd on ju see reisivärk vaid lihtne sirm minu pärisäri rohmakale kivimüürile. Lihtne sirm. Just. Aga kui palju võimalusi. Mis on see inimese olemus, mis on see inimese olemasolemine? Aga ma ei oleks aus. Sest mis

osa on minul siin? Teie, armas sõber Alfons, olete meie andekas leid. Teie peate selle reisi esimesena läbi tegema. Teie selle välja mõtlesite, teie olete ka esimene õnnelik, kes firma kulul selle perereisi läbi teeb. Meie oleme teised.»

Ja mesimagusalt Alfonsile otsa vaadates embas ta oma Emiliet.

Nüüd hüüdis pastor: «Ütelge meile, härra Alfons, kuidas te üldse tulite sellise võrratu idee peale?»

«See on omamoodi pikk lugu,» vabandas Alfons.

«Oi, ei sellest ole midagi. Laske aga tulla, rääkige kõik ära, me kuulame suurima huviga.»

Alfons tõusis püsti, kõhatas ja alustas: «Vaadake, härra pastor, ka minust oleks võinud saada misjonär. . . See juhtus juba esimesel päeval, kui olin astunud katoliku seminari. Tema nimi oli Daena.»

«Ahaa, huvitav nimi,» hüüatas pastor, «pärsia keeles tähendab see, muidu, vist «lehma», kui ma nüüd muidugi ei eksi.»

«Ei, härra pastor, juba Reitzenstein näitas, et. . . » ja kuna peale lühidat selgitust enam keegi vahele ei seganud, sai Alfons rahulikult ära rääkida oma loo, mille ta lõpetas sõnadega: «Kui ma siis sealt sellel ööl põgenesin, endal pisar silmas ja süda valu täis, siis otsustasin, et kui ka minust ei saa misjonäri, ja siis ma muidugi juba teadsin, et minust ei saa, et siis saagu minust vähemalt reklaamiagent. Ja kui ma siis ei suuda inimestele teada anda suuri tõdesid, siis töötasin endale — ma lahendan vähemalt ühe saladuse, ma lahendan võib-olla küll väikese ja väheolulise neist — ma lahendan õnneliku perekonna saladuse ja kuulutan inimestele selle tõe, et niiviisi lunastada oma süü.»

«Ja see lahendus on teil nüüd siin!» rõõgatas pastorihärra Alfonsi prospekti pea kohale tõstes. «Braavo!»

«Braavo,» kõlas teistestki suudest. Pidulised tõusid pastori eeskujul püsti. Veel mitu korda kõlas «braavo» Alfonsi auks. Klaasid löödi kokku, šampus voolas üle.

SADESTUMINE

Alfons oli leidnud tööd. Selles osas oli tal alati vedanud. Polnud veel kordagi juhtunud, et ta oleks suisa seitse nädalat järjest ilma tööta olnud. Nüüdsest oli ta reklaamiagent. Nicholas istus tema vastu ja kummutas klaasi «Vana Tallinna» sõbra terviseks. Keegi ei oletanud, et Alfons omas uues ametis üle kuu vastu peab. Seda polnud veel kordagi juhtunud. Üldjoontes teati ka põhjust. Alfonsi naine, keegi brünnett kaunitar, keda aga keegi Alfonsi sõpradest kunagi näinud ei olnud, oli mingi äparduse läbi sattunud suure habemega, suure kõhu ja läbitungiva pilguga okultisti õnge. Tolle läbi teadis naine nüüd, et tema mees on printsiipaalne inimene ja elu temaga koos on hullem kui Xanthippel oma ogara dialoogipidajaga. Vaimuannetelt oli Alfons küll paljasjalgest sofistlikum, kuid temagi süüdistas deemonit oma elu kibeduses.

Pärast kuuendat klaasi «Vana Tallinna» usaldas ta Nicholasile, et tema ammune soov on olnud pühendada end vaimulikukutsele.

«Jah, oleks tahtnud. . . » ta langetas pea kätele ja näis mõtlevat.

«Tahtnud. . . » aitas Nicholas teda järele, «tahtnud mida?»

Alfons tõstis talle oma nukra pilgu ja pihtis siis edasi: «Jah, oleks tahtnud misjonäriks saada. Aga see demon.»

Õelnud selle sõna, ta kuulatas pingsalt, justkui püüdes kodukiriku kella kuma, aga kuulis vaid Nicholasi kindlameelset lohutust: «Puhastunud hing ütleb, kui tiivakärpijast välja poeb: kibedast ja valusast tsüklilisest relatsioonist olen ma pääsenud!»

Alfons rääkis edasi: «Ah, mul ei lähe meelest, kui ma teda seal sillal koh-tasin. Milline õõ see oli. . . Ronk saatis öösse õudseid kraaksatusi, must sadu rebis mu ümbert lehti, tuul rõõgatades toetas adumust, et puude varjus minu jälgi ajab. . . Ah. Olin siis just astunud seminari. Mul ei pruugi öelda, et see oli seitsmes päev, kui olin olnud katoliku seminaris, õieti küll öö. Ah, minust-ki oleks võinud saada misjonär, kui see demon, see, kes mind siiani vaenab, minu üle irvitab, mu elu hauaks muudab. Aga ta sai mu kätte. Ei, parem sel-lest mitte kõnelda. Võtkem ja joogem minu uue ameti terviseks. Olge terved, mu ametivennad, kõik evangelistid, kes te päevast päeva kuulutate inimeste-le rõõmusõnumeid hakitud rullidest, kokkulangevatest nagidest, röstteritest, mis röstivad korruga neljast küljest, kaitsku teid teie kaitsevaim — püha Se-bedus.»

Vahepeal laskusid haned metsajärvedele. Alfons rääkis samal ajal sellest, mida preester oli küsinud, kui nad kümmet käsku läbi võtsid.

«Ta küsis: «Oletame, et siia tuppa jookseb praegu keegi verine mees ja peidab enda sinna kappi. Hetk hiljem tormab siia teine mees, kes vibutab kir-vest pea kohal ja küsib, ega siia ei ole jooksnud üks mees. Mis te siis sellele ütleksite?»

Vaikus. Tundus sedasi, et kõik oleksid jäänud sügavalt mõttesse — nagu nad nüüd justkui olidki — ega poleks suutnud midagi vastata. Üks meie seast muide lappas pühakirja, võis arvata, et kujutletud olukorraski kavatses ta nii toimida ja pakkuda mõrtsukale välja vastuseks kas Jesaja 6.7 või Luuka 14.3. Ta lappas pühakirja süvenenult, otsekui suutmata otsusele jõuda, kumb tsitaat oleks toodud olukorras kohasem. Üks sihvakas noor blond poiss, kes meie oivikuks osutus, tegi ainsana suu lahti, kuid lasi sealt välja midagi, mis haua-tagusel kurguhäälel lausumisele vaatamata puhas kvaliteetmõtlemine oli. See tema mõte võis olla midagi sellist, et «Jaa, valetada ei tohi,» või midagi um-bes nagu «Mina selles olukorras ei, ei ütleks, ei ütleks jah, ma vist valetak-sin!»

Siis juhtuski, et ma laususin: «Mina tõuseksin püsti, istuksin sinna teise-le toolile ja ütleksin, et seni, kuni mina s i i n istunud olen, pole ühtegi raiu-tud peaga meest tulnud.»

Nüüd pidanuks preester meile jutustama sellest, et on elus olukordi, kus me ei saa täita kõiki käske. Aga elu just seetõttu ongi elu, ja et meie peame suutma valida, aga valima peab õigesti, eelistama alati väiksemat pattu suu-

remale. Ta pidanuks meile sellest jutustama, aga minu sõnad justkui röövisid talt kogu selle loo. Ta ajas huuled torusse, piidles hetke mind ja põrnitses siis seletamatu rahuga põrandale, aga ei rääkinud enam midagi, vaid sõnas hoo- pis: «No jah, eks järgmine kord siis on meil hea koht, kust edasi minna.»

Alles hiljem sain ma teada, et rabiinidele oli too minu arendus ammu tut- tav, kuid pean tõdema, et mul tuli see lahendus tookord pähe enesest, kuigi nüüd arvan teadvat, et ka tookord tegutses läbi minu pigem too demon.

Sest hiljem sai mulle selgeks mu vastuse kuratlikkus. Sellega asetasin ju enda väljapoole inimlikku mänguruumi. Seadsin enda samale kohale nagu keskaegses teatris eriti auväärset külastajat, kelle kohad olid otse laval — nad olid etenduse ajal laval, aga nad olid väljaspool mängu. See ümberistu- mine ongi ju siiani jäänud minu osaks. Aina ühest kohast teise, vallandami- sest vallandamiseni. Sest nüüd olenes kõik sellest, kas mõrtsukas taipas osutada tähelepanu minu metastaasile ja minu sõnadele, kus ma igasuguse vastutuse eneselt andsin k o h a l e . Kui oli tal tähelepanu, pidanuks mu sõ- nadest kooruma just mõtte peegelpilt — kuni olin s e a l , jooksis siia küll keegi. Ja ometi, kas sai Mooses käsulauad siis selleks, et meie neid raske vae- vaga, kuldvasika ja hukatuse hinnaga kivisse raiutud sõnu nüüd väänaksime ja nende üle nalja viskaksime. . .

Vaevalt kiriklast väljunud, silmasin ma teda. Tema nimi oli Daena.»

Nii kui Alfons oli nimetanud selle nime, puhkes väike diskussioon, mis tema jutu korraks katkestas. Peale Nicholasi, moodsa raviõpetuse entusiasti ja praktiseerija — tema ravi põhialus oli: «Eksortsism on hedonistlik ravi, mis on vabastatud sotsiaalsest pingest; see tähendab, et paar ööd tiivakärpijas — vabastav toime, äju generaator jookseb maha, destruktiivsed tungid taltuvad, mõte võib jälle vabalt tööle hakata» — oli lauda istunud ka Peeter Rahn — aktsiaseltsi «Gnosis» asutaja, juhatuse esimees, tegevdirektor, ainus töötaja ja aktsiate kontrollpaki kindel valdaja.

Nicholas lausus: «Nähtavasti tuleb see seostada india sõnaga *dhena*, mida võiks tõlkida kena sõnaga «lehm», kuid siinjuures pole üleliigne avandus, et Indias selle sõnaga tähistati ka naisi.»

Rahn ütles: «*Dhena* tähendus on pigem «toitja» ning seepärast võib seda kasutada indo-iraani viljakuse- ja emajumala kohta, kellega kuningas pühit- ses püha pulma. . . »

«Äh,» katkestas Alfons arutluse. «Juba Reitzenstein oletas *daena* tähen- duseks «ise» ehk «mina» umbes samas mõttes nagu kreeka *nous* — meel. Seepärast *daena* nõnda kui *manab* tähistab kõrgemat eluprintsiipi inimeses, mida erinevalt hingest võiksime nimetada sõnaga «vaim.»»

Et nüüd enam keegi vahele ei seganud, sai Alfons rahulikult jätkata:

«Ah, see oli alles esimene päev seminaris. Aga ma ei hakka teid piinama üksikasjadega. Ütlen vaid, et juba sellele ööl ei ööbinud ma oma internaadi- toas ja juba järgmisel päeval tõin ma internaadist ära ka oma vanemate poolt kaasapandud varanduse, et asuda teema juurde. Ta elas vanas puumajas tillu- keses toakeses. . . Ah, pean tunnistama, et tol ajal ei mõelnud ma, et võiksin Daenast kas või hetkeks lahkuda, nii ei uurinud ma isegi meie täpset aadres-

si järele — et lahus olles kirjutada —, ise pidasin ma seda ühe suure tänava jätkuks, aga üle ristmiku sai see väike jätktänav siiski uue nime, ma ei teadnudki, millise — kuigi postkasti ma ju vaatasin.»

Enne, kui Alfons jõudis kirjeldada, mis ta postkastist leidis, täiendas teda Nicholas: «Teadagi, noorpõlve ööde uhkus. . . »

«Postkastist leidsin ma saba. See oli koera saba. Muidugi pidasin ma seda ulakuseks. Ja muidugi ei tulnud ma selle pealegi, et seda talle öelda. Aga öösel, kui me olime hetkeks vabanenud teineteise embustest, ah millistest embustest, kuuldus kuskilt määramata kaugusest koera haukumist. Need olid õõnsad harvad haugatused. Ja siis, lebedes tema kõrval ja vahtides lakke, ei saanud ma muidu, kui pidin talle välja lobisema selle saba. Ah, olen kindel, et siingi mõjutas mind toosama demon. Aga Daena ütles: «Mis, saba, seal oli tõesti koera saba. Ah, siis ikkagi, siis ikkagi. Loodame, et homme, et ta saab ometi üle, et homme ei ole. . . »

Nende segaste sõnadega näis ta magama jäävat. Ja mina ei saanud küsida, et mis, mis ikkagi, mis on homme, mida ta loodab. Aga ma olin rahutu, olin väga rahutu.

Aga järgmisel päeval leidsin ma postkastist koera kõrva.»

«Mis juttu ta küll ajab,» sattus Peeter Rahn hämmingusse, kuid Nicholas seletas talle ära: «Õõhullamisest ja munga-aatest: oma kahest salapahest annab teateid. . . »

«Lõpuks tunnistas ta mulle üles, et keegi noormees oli tema järele hull. Nad olevat enne minu ilmumist tihti kohtunud õhtuti sillal, kus noormees käis oma koeraga jalutamas. Sest ka Daena ei saanud und. . .

Nad olid seal käies ainult jalutanud ja vestelnud, nad ei kohtunudki muidu kui vaid seal sillal. Noormees oli nii kurb. Aga kui mina Daena juures hakkasin elama, ei läinud ta enam õhtuti sillale ja noormees lubas lõikuda oma koera jupphaaval tükkideks, kui tüdruk enam ei tule. Ta oli palunud tulla veel vaid üksainus kord, ta oli öelnud, et tahab neiule midagi öelda, mis tal kogu aeg oli hingel olnud, et see, et mina nüüd Daena juures elan, ei loe talle midagi, et ta on õnnelik ka siis, kui ta pärast seda ainsat korda enam tütarlast kunagi ei näe, kuid ta peab saama selle südameilt räägitud. Aga kui ta ei tule, teeb ta midagi, ja ta ootab teda igal ööl sellel sillal ja kui tüdruk ei tule, teeb midagi hullu ja ta oli vaadanud oma koera, kes midagi kartmata usaldavalt oma peremehele otsa vaatas, ja siis öelnud: «Ah, kui sa ei tule, kui sa ei tule siis vaid selleks üheks korrakski, milleks siis mulle veel see koer. . . »

Muidugi olin ma seda kuuldes ehmunud. Ma püüdsin Daenat veenda, et ta läheks, jumala eest, miks ta siis ei lähe, mingu selleks üheks korraks veel sillale. Kuigi tegelikult ma kartsin, kartsin seda sõgedust. Aga Daena ütles, et ma räägin lollusi, muidugi ei saa ta seda teha, muidugi ei saa. . .

Aga ta ei seletanud, miks. Aga järgmisel päeval, kui ma olin postkastist leidnud elastse låraka, see oli silm, siis käisin ma Daenale peale ja ta tunnistas, et ei saaks ju see kordki nüüd jääda viimaseks, sest juba seegi kord, juba sel õhtul, kui tema juurde tulin, oli ta ju korraks väljas käinud, jah, ma mäletasin seda, ta oli siis üsna kaua ära, nii et ma muretsema hakkasin —, siis oli-

gi ta olnud seal sillal ja öelnud, et ta enam ei tule koos selle poisi ja tema koe-
raga sinna õhtuti jalutama, et ta ei saa seda enam teha — kas ma siis oleksin
tahtnud, et ta igal õhtul oleks minu juurest ära läinud pimedasse jalutama, ise-
gi kui ma oleksin seda lubanud, oleksin ma ju muretsenud ja nii edasi. Siis
kui poiss tol viimasel ööl oli alustanud oma juttu sellest, et tulgu ta vaid veel
üks kord, ainus kord, et ta siis saab oma südameelt selle kõik räägitud, oli Daena
öelnud, et kui tal on midagi öelda, siis kõnelgu nüüd, kogugu end, kui mui-
du ei saa, ta ootab, aga s e e ongi igal juhul nüüd viimane kord. Ja Daena üt-
les mulle: «Aga kui lähen nüüd jälle, kuidas saan siis keelduda minemast veel
kord ja veel kord. . . Ei või ju ettegi kujutada, et tal oleks mulle tegelikult
midagi olulist öelda. Mis saab tal olla mulle öelda, mida olulist, mis imelised
sõnad need küll võiksid olla, sest mõelda vaid — meie vahel pole ju midagi
olnudki, vaid õhtused jalutuskäigud sellel sillal —, kas võib siis uskuda, et tal
tõesti on vaja mulle midagi öelda, midagi olulist, midagi väga olulist, see on
ju uskumatu, see on ju uskumatu.» Neid sõnu korrates vaatas ta mind kuidagi
paluva ja anuva pilguga. Ma võtsin tal ümber kinni ja surusin enda vastu.

Mul pole vaja pikalt seletada, et ka järgmisel päeval oli meie postkasti
pandud tükk koera küljest. Ma ei mäleta, milline osa see täpselt oli. Daena
läks hommikuti alati nii vara ära. Kui ma siis paar tundi hiljem ärkasin, läksin
tõin posti üles. Leitud lihatükid viskasin ma alati minema. Daenale püüdsin
ma sellest mitte kõnelda. Kuidagi pidi see jama ju lõppema. Aga pean tun-
nistama, et tegelikult olid minu närvid pingul. Ma ei võinud aga kaotada teda,
ma kartsin teda tegelikult kaotada. Kartsin seda poissi seal sillal. Ilmselt mõ-
jus see kõik mulle siiski liiga koormavalt. Mingist hetkest alates ei suutnud
ma enam mõista, mis minuga toimus. Öösiti kuulsin ma väga kaugelt koera
haugatusi, aga ma ei saanud aru, kas see oli unes.

Seitsmenda päeva hommikul saadeti lõpuks ka keel. Koerast ei saanud
nüüd järel olla enam muud kui mingi kookoni moodi asi. Kõik jalad, saba,
kõrvad, silmad, lõpuks ka keel olid talt maha raiutud. Sel õhtul ütles Daena,
et ta läheb sillale. Ma olin segaduses, ma ei öelnud midagi, ta läks.

Lebasin voodis. Kuulatasin, kuskilt ei kostnud koera hääli. Lõi kesköö-
tund. Daena polnud ikka veel tagasi! Panin riidesse ja jooksin sillale. Seal tuli
mulle vastu Daena. Ta hoidis süles koera kookonit. Ta oli jaki seljast võtnud
ja koera sinna sisse mässinud. Selle pea oli riide seest väljas. Tühjad silmad,
irvakil suu, aga ta hingas, ta oli elus. Ma rabasin Daenast kinni, aga tema läks
ikka edasi, ma hüüdsin ta nime, aga tema sosistas vaid «kutsukene, kutsuke-
ne,» hoidis oma kookonit. Vaatasin Daenale otsa — milline hullunud pilk!
Ma pörkusin tagasi, kuid kogusin end, rebisin koeral rihma kaelast — selle
küljes olin märganud metallplaati —, Daena karjus ja püüdis mind hammus-
tada. Ma sain rihma kätte. Daena karjus ikka veel. Siis ta pöördus, sosistas:
«kutsukene, kutsukene» ja tõttas minema. Metallplaadil oli aadress. See jul-
mur, kiivas sõnaleidja, pidi saama oma teenitud palga. Olin vihast pöörane.
Metallplaati käes hoides tormasin üle silla. Sillalt viiva tee ääres oli vana roh-
tunud aed. Raevust segase jõuga tirisin lahti aia küljest ühe raudvarva. Sööst-
sin edasi. Ma ei teadnud, kus asus see tänav, kus oli see maja. Ma ei tea, pal-

ju aega oli möödunud ja kuhu olin sattunud, kui märkasin taksot. Peatasin selle. Ütlesin aadressi. Minu ümber oli pimedus ja udu. Ma olin näinud Daena pilku — ma olin adunud, et see pilk ei selgine enam kunagi. Auto peatus. Andsin juhile raha. Auto oli sõitnud otse treppi. Maja uks oli lahti. Tormasin sisse. Ülevalt kuulsin pagevaid samme. Rebisin end trepist üles ja jõudsin märgata pimedas koridoris sulgumas ust. Vääratamata pöördel virutasin jalaga. Pilbaste lennates paiskus uks lahti. Kargasin üle läve, raudvarb löögivalmis, ja karjusin: «Kas siia põgenes just praegu see mees?»

Ruumis oli pime. Ühest nurgast kostis tasast soigumist: «kutsukene, kutsukene». See oli Daena hää. Panin tule põlema. Ma olin meie endi kodus. Ärganud aimluses, vaarusin akna juurde, avasin selle ja kaldusin sealt poole-nisti välja. Seal tagahoovis läikis midagi maas. Olbasin seda terasemalt — ma polnud tagahoovis kunagi käinud. Siis udu hajus, kuu paistes kilgendas kett — valla päästetud koerakett, mille teine ots kadus puuriida varju tühja kuuti. Vaatasin õuduses Daena poole — miks oli ta seda teinud! Sel hetkel viiras-tus mulle preestri pilk esimesel päeval, kui olin öelnud: «ma istuksin sinna teisele toolile. . . »

Ristasin sõrmed mõlemalt käelt oma roideile ja muljusin enda kokku hais-vaks vangikongiks hullunult rabelevale hingele.

Järgmisel hetkel tormasin sealt minema, et enam mitte kunagi naasta.»

Mõne hetke valitses vaikus. Siis lausus Alfons: «Ka minust oleks võinud saada misjonär, oleks. . . »

Kõik võtsid vaikides klaasi, aga Gnosise omanik pidas vajalikuks enne põhjanijoomist toonitada:

«Oh. . . Mitte kordagi nimetada neiule toda kauneimat Jumala hüpostaa-sest?! Omapärane mees!»

TÕNU TRUBETSKY

Armastuse altarid

Armastuse altarid, nad seisavad siin reas.
Siin kivisse on raiutud need mõtted, mis sul peas.
Õrnad käed on siia poetand sukapaelu, kette,
Kirjakesi, medaljone, murdunud sigarette.
Siin on kullast krutsifiks, mis säranud on rinnal.
Põlispuude juurtest läbipõimund mullapinnal
Armastuse ohvrikivid seisavad siin rivis.
Ohkamised, sosinad siin talletatud kivis.
Laulatusekleidis näed üht varjukuju kõhna
Palvetamas. Ninna tungib hääbumise lõhna,
Kõndides siin pargis keset kõdunenud lehti.
Siin on münte, aastasadu enam mis ei kehti,
Vana sarvest kammgi, millel murdunud mõni pii.
Seisata ja oma nodi altarile vii.

Anarhia ENSV-s

Tänavail kõnnid sind tervitab kuu
Nagu seltsimees ammune tuttav
Priiusetunne veab naerule suu
Seda teistega jagama ruttad

Võitluslaul tütarlaps naerata suu
Muudab kergemaks su jalaastu
Mitte sirp-haamer vaid surnupealuu
Sulle lipu pealt naeratab vastu

Raekoja platsil nüüd keerutab tuul
Üles tolmu ja paberilehti
Sealt tuled sina lai naeratus suul
Loobid raha mis enam ei kehti

Nüüd on anarhia ENSV-s
Lähed heiskama Hermannii tippu
Tühjas ning kõledas Toompea palees
Seda põhjatult mustavat lippu

Korda on saatnud ju nüüd ka armees
Selle kaos mida jõud pole suutnud
Ning see anarhia ENSV-s
On me ajaloo mõttetuks muutnud

Riia, mu arm

Kolletab lepp
ning tuul on heit-
lik, keerleb prügi mäel.
Lagunend trepp.
Valendav kleit.
«Tüdruk, on sügis käes.»

Revolutsioon.
On Läti ning
Liivimaa pealinn see.
Prostitutsioon
ja pätid ning
siiski on hea linn see.

Varisend krohv.
Okupatsioon
üdini on mu sees.
Portvein ja kohv.
Kohvikus joon.
Sillerdav klaas on ees.

Helendab sall.
Kohtuvad suud.
Suus on ent nutumaik.
Taevas on hall.
Raagus on puud.
Siiski üks helge paik.

Lahkun ma, kurgus nutt. Sinna, kus tee varjutab uduloor, jääb Riia, mu arm.

TOOMAS RAUDAM

TÜKIKE MERD

*Ju lapsena igatsesin merd
ääretut mina.*

Tuglas

Kui Leena neljateistkümne aastaseks sai, kinkis ema talle kraanaauto, isa aga pilgutask silma ja ütles, et homme, tütar, läheb sõiduks.

Isa oli alati selline — hea ja pehme nagu täispuhutav kummimadrats. Ka emal polnud viga ning kui poleks olnud seda malbet, alatasa allapoole pööratud pilku, mis jättis mulje, nagu viibiks ema kuskil mujal, mitte nende keskis, siis võinuks temaga leppida. Muidugi, leppida tuli nüüdki, ema juures oli kõik nii või teisiti armas, ainult et Leenal oli ema pärast mõnikord hirm. Mis siis, kui tal seal, kus tal olla meeldis, nii hea hakkab, et ta enam nende seltsi tagasi tulla ei taha? Ema uni, kui seda nii võis kutsuda, oli nagu vettinud, eest kirvega kolmnurka löödud pinnatükk, mida nad Toomaga tiigis ujutasid ning mis ujus poolenisti vee all, kuid põhja ka ei vajunud. Siiani polnud ärkamisega küll probleeme olnud; kui ema käest midagi küsida või tema käest mis-kiit paluda (kinoraha näiteks: Leena oli kõva kinoskäija, kõik filmid alates «Sinbadist» ning lõpetades «Brovkini seiklustega» olid tal rohkem kui üks kord nähtud), siis tõstis ta oma rasked, veresoontega kaetud laud ning täitis sõnagi lausumata tütre soovi, rääkimata sellest, et silmad ja vaade olid nagu emadel ikka — head!

Ema tegi kodus kõik tarviliku ära, valmistas süüa, pesi pesu, kuivatas ja triikis, nõelus ja parandas, pühkis tubadest tolmu, rohis peenraid ja korjas aia tagant seale limurohtu (rohimisel ja limurohu korjamisel oli Leena emal abiks, samuti kui tolmu pühkimisel, kuigi küsis — ja sai — selle eest kinoraha). Peale selle käis ema veel riigitööl, oli isaga samas asutuses raamatupidajaks. Autobaasis; isa oli Leenal remondilukksepp.

Ükskord kui Leena niisama ajaviiteks talli läks, et naabripoisi oinast tige-daks ajada, märkas ta ema, kes oli molliotsa kohal kuidagi imelikult kõnksus. Puumõla, millega ta seale toitu ette lükkas, seisis paigal. Kui Leena lähemale läks, nägi ta, kuidas sea kollased kihvad mõne sentimeetri kauguselt ema mõla hoidvatest sõrmedest ligedat puud napsasid, seda kord-korralt endale ikka lähemale tõmmates. Ema, ütles Leena. Ema ärkas üles (kui seda nii võib nimetada). Midagi poleks nagu olnud, siga ruigas, kui mõlalöökk tema karvast nina tabas, tige oinas lajatas seina pihta pōraka, lehmad (Tooma, naabripoisi omad) ammusid ja lasid saba alt vedelat ja paksu, kuid Leenal oli selline tunne, nagu oleks filmilint selle koha pealt katki läinud ning hiljem, pärast vilistamist ja jalgadetrappimist saalis, valesst kohast alanud. Ema, ütles Leena. Anna rubla raha, ma tahaks täna õhtul kinno. Mine võta toast. Kummutisahtlist pruunist rahakotist trōksuga sahtlist. Need sõnad lisas Leena ise, sest ta teadis täpselt, kus ema raha hoiab.

Ema lemmiktegevus oli kudumine. Raske öelda, kumba tegi ta ennem, kas

tõstis vardad või langetas silmad. Kui Leena õhtul tuppa tuli, olid vardad juba tõstetud ja silmad langetatud, nii et see jäigi Leenal teadmata. Kui ema kudus, võisid nemad isaga nagu kerilauad ümber ema kudumistooli ja lõngakerakorvi joosta (mida nad mõistagi ei teinud), käsi ringutades anuda ja ahastada (sellega sama lugu), kuid miski ei aidanud (poleks aidanud): ema küll vastas küsimustele ja võttis jutust osa, tõusis isegi toolilt, kui tarvis, aga kitsailt, nähtamatu vaikimisvõruga ümbritsetud huulilt libisenud sõnad tulid kusaigilt kaugelt, kaugemalt kui ema ise, ning nemad isaga olid (oleksid olnud) nagu arst ja õde, kes valvavad narkoosi all olevat patsienti.

Kraanaauto polnud uudiseks (sinise kabiini ja kummratastega). Ema oli talle ennegi selliseid veidi «mööda» kingitusi teinud. Leena mäletas lohvita jalgpalli ja hiigelsuurt taskunuga, metallpandlaga püksirihma ja tšehhi pluusi (nööbid valelt poolt), kuid see-eest oli kõik, mis ema kudumisvardailt tuli — sokid, kampsunid, kraed, baretid, suusamütsid, sussid —, õiget mõõtu ja sugu. Või tuli see sellest, et lõputul lõngal, mis ema jalgade ees pruunis savikausis või laastukorvis kerratõmbunult kükitas, oli üsna ükskõik, kas temast tehtud vesti (vestid, unustasin vestid!) kannab poiss või tüdruk, mees või naine?

Samuti ei saa öelda, et Leenal ema kingitustega midagi peale polnud hakanud. Ei pruukinud ju taskunoaga, mille ta sõrmeküüsi murdes suure vaevaga lahti oli saanud, poiste kombel taevast ja maad mängida (teate seda mängu? Leena igatahes mängis seda meelsasti ja küllalt edukalt: o m a n u g a oli mängupääsu pandiks), vaid võis todasama katkist küünt kaarjaks praavitada. Jalgpallikesta äris ta Toomale maha. Toomal oli sisu, lohv, olemas ning Leena sai selle eest lohvilondist palli täis puhuda, kui tahtis, peale selle tõi Toomas talle ema järelt viis kõlniveepudelit (Tooma ema töötas juuksurina, tal oli tööl sadu suuremaid ja väiksemaid pudeleid, sellepärast oli see võtmine, mitte vargus), kust Leena ennast mõnikord kaenla alt ja kõrvade tagant ettevaatlikult niisutas, kuupuhastuse ajal aga lappe verelõhna kõrvaldamiseks märjutas. Pluusinööpe ei pannud keegi tähele, püksirihma aga hoidis Leena seks ajaks varuks, kui tal rinnad suuremaks kasvavad, et siis süsimusta naharibaga lumivalget pluusi (selle ostab ta endale ise!) kaunistada ja eest pingule tõmmata.

Isa kingitused — nagu ka isa ise — olid teistsugused. Sünnipäevaks kinkis isa Leenale mõne reisu mõnesse Eestimaa paika. Need paigad või kohad olid Leenale loetud raamatutest või geograafiatundidest küll meelde jäänud, kuid neil polnud Leena jaoks mingit tähendust. Ainult nimed. Nimi ei olnud midagi. Nimi oli null.

Leena oli neil matkadel üksainus suur silm ja kõrv. Kõrv jäi tal muuseas ükskord Munamäkke tõusul kinni, kuigi isa teda selle eest oli hoiatanud, öeldes, et tehku Leena suu lahti, ja kõrv ei läinudki enne lukust lahti, kui ta auto kõrval ühel jalal hüppama pidi, nagu oleks ta basseini ääres, vesi veel kõrvas. Leena pani tähele üksikasju, kastaniipiiskades helkivat ämblikuvõrku vaarikate vahel tee kõrval, pingi all lebavat üksikut sandaali (kahekordselt üksikut, sest polnud ei kaaslast ega omanikku), suitsukoni ees aru pidavat tigu, lõmas-tavat jalajälge (vasakut) mediteeriva karbielaniku kõrval, mäkketõusvat kõhtu, viiltutallatud sandaale, kes oma pingialusest sugulasest väljagi ei teinud, astmaatilist hingeldamist, mida tähistasid rohekashallid süljelärakad teetolmus ning keegi, kes kogu aja kirus ja surmaga ähvardas: «Mis ma sulle ütlesin!

Arst ju keelas sul suitsetamise ära! Ma lihtsalt enam ei jõua!» Kirujast endast paistis ainult terav, abivalmis küünarnukk, mis õhus edasi-tagasi pendeldas ning mille külge kõigi eelduste kohaselt oli kinnitatud mäkketõusja kleenuke kaasa. Maailm koosnes pisi-(javeelpisematest)asjadest. Neist ja ainult neist võis edaspidises elus kasu olla. Sellepärast ei pannud Leena eriti imeks, et Suurt ja Väikest Munamäge just nõnda kutsuti, kuigi neil ei munade ega ka suurusega mingit pistmist polnud; temal oli äratundmiseks ja hiljem meenu- tamiseks oma süsteem.

Järgmisel päeval asusid nad teele. Hommikul ärkas Leena selle peale, et kuulis väljast akna tagant vee solinat, vana harjakontsu pange sopsamist ning nühkimishääli. See oli isa, kes autot, paar aastat tagasi sugulaste käest odava rahaga ostetud vana «Moskvitši», minekuks valmis sättis. Auto oli isal alati korras, kuid sünnipäevasõitudel pidi ta lausa läikima, sest muidu poleks tavalisest sõidust linnas või selle ümbruses mingit vahet olnud. Nühkimisest polnud küll eriti kasu, sest juba paari kilomeetri järel oli auto kas tolmu või poriga kaetud, kuid isa tegi seda ikkagi — Leena meeleheaks. Leenale meeldis üldse autoga sõita, kuid kõige kihvtim oli pöörakutel ja möödasõitudel pisi- kest pruuni peaga nuppu armatuurlaual sisse ja välja klõpsutada. Sellepärast istusid Leenale käänulised teed märksa rohkem, möödasõitude kohta aga peab ütleva, et rohkem oli neid, kes neist mööda sõitsid, kui neid, kellest nende «Mosu» võim üle käis. Mõnikord tundus Leenale, et kui poleks teda, siis sõi- daksid nad otse, otse, otse, otse, otse, otse...

Täna oli eriline päev. Kohe peale Annat (põlenud küla, värvidega —kollane sein, punane katus —uhkeldav postkontor, surnuaed kiviaia taga, kirik) jõudsid nad järele suurele ZIL-ile (ühissõitudel oli Leena õppinud tundma tähtsamaid automarke).

Leena vaatas isa poole. Isa otsaesine tõmbas kipra. Ta noogutas ning Leena klõpsatas vasaku tule sisse. Masin niutsatas nagu kass, kellele käpa peale astunud, ning sööstis kohalt; hüppas veoauto kõrvale, kuid rohkemaks polnud enam jaksu. Kõrvale vaadates nägi Leena hiigelsuuri rattaid, mille pritsiv kummiäär ulatas nende auto katuseni. Rattad liikusid aeglaselt, kuid sellest piisas, et märga teelinti alla kugistada. Isa jalg gaasipedaalil oli põhja suru- tud, armatuurlaud värises, päiksevarju külge riputatud helepruun mängukaru (pruun sünnilt, hele päiksest) peksis oma kümne traatküünega —kuus esikäp- padel, neli tagakäppadel — meeleheitlikult esiklaasi ning Leena tundis, kui- das väikse ja suure ebavõrdne võitlus temasse tungib, pannes rappuma, liig- se liha kehal (mida kleenukesel Leenal just ülearu palju ei olnud) ebameeldivalt võdisema.

Liiv sahis, suuremad kivid kärtsatasid vastu põhja ja kolksatasid vastu kar- daani (ka autoosade nimed oli Leena selgeks saanud). Vastu ei tulnud õnneks kedagi. Veoauto roolis istus õlise tamkamütsiga mees, pläru hambus, ega tei- nud neid nägemagi. Vaevu-vaevu liigutas ta rooli. Pilk oli mehel ainiti ette —järgmisest kurvilookest kaugemale — suunatud. Leenal jäi selline mulje, nagu juhiks Tamka teed, mitte masinat. Tal hakkas juba hirm, kui mees en- nast äkki nende poole pööras ja ülevalt alla naeratas. Sellest sai Leena aru, et Tamka on isa tuttav. Kui nad ZIL-ist mööda olid saanud, hakkas Leenal sel- lest veidi kurb, et ainult nemad maailmas väiksed on. Isale ta seda välja ei näidanud, klõpsas nupu kõigepealt keskele, siis paremale, kuid meelde jäi tuk-

suma mõte hobustest ja hobuveokitest (nagu liiklusõpikus kirjas seisis), kes vast ainsana neist nõrgemad (kuid mitte ilmtingimata väiksemad) olid.

Nad olid nüüd üleni poriga koos, suur masin oli nad täis süljanud. Kui isa enne linnajõudmist auto kinni pidas, ojast pangega vett tõi ja aknaklaase ja keret jälle harjaga nühkima hakkas, tahtis Leena isa aidata, kuid ei saanud, sest oli endale kõige uuema ja puhtama kleidi selga pannud. Sellepärast jäi ta autosse ning pigistas silmad kinni, kui hari sahmakuti vastu akent löi. Täpselt linna piiril, Linda kivi juures, tundis Leena iseäralikku, veidi magusat, veidi soolast lõhna, kuid see ei ehmatanud teda, oli ta ju hommikul, siis kui isa esimest korda autot hõõrus, lapid lõhnaga kokku teinud ja jalgade vahele sidunud. Leena oli puhas tüdruk ning säilitas ennast puhtana ka siis, kui maailm haisvaks mudamülkaks muutus.

Linnas Leena klõpsutada ei saanud. Leena ei tundnud linna, isa enam-vähem teadis, kuid tegi ka vigu, näitas valele poole suunda või ei jõudnud õigel ajal välja lülitada, nii et teised autod, peamiselt taksod, tüütama hakkasid ning juhid näitasid endale näpuga meeleskohta või koputasid vastu kukalt, kui mööda sõitsid, mis tähendas seda, et neid isaga peetakse lollikesteks, mida nad muidugi ei olnud, taksojuhid ise olid. Leena oleks neil hea meelega kulmu rulli löönud, nagu ta ükskord Toomale tegi, kui see ennast talle tallis lehmale heinu ette kandes liiga ligi ajas. Ta oli talle äianud, Toomas oli lehma alla kukkunud ja ennast ära määrinud. «Mis ma sulle tegin?» — «Midagi, selle eest saidki!» Toomal oli nutuvõru suu ümber, sest juuksuriema polnud Tooma pärisema, vaid võõrasema, kelle tagant võis küll näpata, kuid kelle ette rokase pluusiga ilmuda ühelgi juhul ei tohtinud. Pärast oma ema surma jäid kõik need tööd, mida varem ema teinud oli, Tooma teha ja talitada, Martin, isa, küll aitas teda, kuid ainult nii palju, kui viinavõtmisest aega üle jäi. Muid mõtteid raske elu Tooma peast siiski ei võtnud, vastupidi, just pikema punnitamise järel, näiteks heinu hanguga laka peale tõstes, hakkasid tal silmad imelikult läikima, nii et Leena oli Toomaga koos olles igaks juhuks alati kõige halvemaks valmis ja hoidis kätt põlletaskus rusikas.

Siis jõudsid nad mere äärde. See oli isa kingitus temale — tükike Piritaks kutsutud merd. Ta küll ei öelnud nii, kuid nii see oli. Sel sõnastamatul viisil oli Leena omaks saanud pea terve Eesti, munadeta Munamäed, Peipsi ja Petseri, Narva ja Narva-Jõesuu, Valga ja Valka (piir sünnipäevakinkide tegemisel ei lugenud, olnuks neil «Mosu» asemel ZIL, võinuks ka Moskva või Ameerika tema oma olla!) ja veel pikk rida nimesid, imesid.

Meri lõhnas, lõhnas juba kaugelt, kuid ometi oli võimatu öelda, missugune on mere enda, missugune petulõhn. Meri kasutas pärastlõunal oma pärislõhna summutamiseks suplejate kehasid. Kalda lähedal madalas vees pesi üks ema oma mõnekuist maimu. Iga poole tunni tagant (nagu isa käekell riidehunniku peal Leenale ütles) kargas kaldamändide vahelt välja üleni higine pronkspruun atleet, kellele mõne aja pärast (kell oleks küll öelnud, kuid Leena ei vaevunud vaatama) järgnes matsakas mammi helesinises trikoos, närtsinud rabarbrileht pea peal. Vaevalt jõudis hajameelne, kuid suplushimuline mammi oma varbad märjaks kasta, kui sportlane rinnaga laineid murdes veest välja tõttas. Kuigi nad üksteist ei kõnetanud ega muid äratundmismärke ei ilmutanud, tundus Leenale, nagu oleksid Lihätünn ja Musklikimp ühe pere liikmed, võib olla ema ja poeg, kes omavahel mingil põhjusel tülli on läinud ning

nüüd üksteist ära tunda ei taha. Seks ajaks, kui «ema» vaatluspostilt määndide alla tagasi jõudis, oli «pojal» metsajooks tehtud, märg mees ees, kuiv vari takkajärgi sööstis mõlemad uljalt vahutavasse merre. Veidi kaugemal, esimese suurema kivi turjal, tõstis Figuur (kuidas ka Leena silmi ei kissitanud, rohkem ja täpsemalt ta ei näinud, päike segas) käe Fanfaariga suu juurde, mis tuletas Leenale meelde igakuiseid pioneerikoondusi ja Toomast, kes peale lehma lüpsmise oskas imehästi pasunat puhuda. Need kaks, lüpsmine ja puhumine, võisid omavahel mingil veidral moel seotud olla, nii et üks teisest jõudu ja toetust sai, kuid tõenäolisem siiski, et muusikaand tuli Tooma surnud emast, kes, nagu rahvas rääkis, oli osanud imehästi — ja ilma õpetamata, ainult kuulmise järgi — klaverit mängida, ning sellest, et Toomal oli samasugune paks pruntsuu kui emalgi. Kui Figuur kivilt alla ronis, läks pilv päikese ette ning Figuur muutus karvase rinna ja punetava pannkooknäoga meheks, kes otsustades kivile jäetud õllepudeli, puusanukkidele asetatud käte ja pingeliselt linnapanoraami ja rannailu endasse imava ilme järgi mehe näol (mis mõistagi ainult põskedest ei koosnenud) ei saanud tegelda muu kui vetepissimisega. Leena ütles pilvele aitäh ja ei pahandanudki päikse peale, kui see jälle paistma hakkas.

Milline oli siis m e r e n d a lõhn? Pilve ja päikse abiga võinuks Leena veelgi rohkem või vähem alasti lõhnu loendada, kuid sellel polnud mõtet: meri oli suur, suuremgi veel tema kavalus.

Isa kutsus Leenat vette, aga Leena ei läinud. Isa ei saanud pahaseks, kuid Leena polnud kindel, kas isa teab. Ta polnud sellest kellelegi rääkinud. Ema ei tahtnud ta üles äratada, isa aga oli üleüldine nagu füüsikaõpiku reegel, kus räägiti «kehadest» ja «külgetõmbest», «jõududest» ja «mõjutamisest», nii et Leena asjast parema ettekujutuse saamiseks ümmargustele keradele ja kuulidele, mida nende füssaõps, prillmadu Mihhelson, vaimustunult mööda lauda («pinda») taga ajas, kujutluses näod pähe maalis. Ema ja isa, Toomas ja Tooma isa ja võõrasema (surnuid Leena ette kujutada ei osanud või ei tahtnud), pluss veel paar sugulast ja tuttavat, neist piisas, et reeglid paremini mees seisid ning füüsikast Leena lemmikaine sai. Katsetest — katsetest «kehadega» — polnud mõtet rääkidagi, need tulid tänu (Fanfaariga) fantaasiale alati kõige paremini välja, nii et Leena mõnikord, kui õpetajal halb olla oli (Mihhelson oli salajoodik), ise kaasõpilastele katseid demonstreeeris. Leena polnud loomult ei hädaldaja ega lobiseja, ta ei tõtanud oma saladusi teiste plikade kombel omavahel sussitama, sellepärast arvati, et Leena on tark. Ei olnud. Loll ka ei olnud. Leena oli Leena. Ta tuli ise endaga toime, tal polnud kõrvalist abi ja õpetamist tarvis.

Isa oli hea ujuja. Kui ta vette läks, siis ei tulnud ta sealt enne välja, kui oli vähemalt kümme kilomeetrit (nelisada kodubasseini pikkust) maha ujunud. Isa ujus kõiki stiile. Pikad, kuid jõulised käsivarred sirutusid üle pea ette nagu veskitiivad, vesi oigas, kui isa käelabad temast vahutades läbi kaevusid ning summivate jalgade kohale mullitavad lehtrid tekkisid. See oli liblikas. Krooli ujudes pööras isa ennast mõnuledes küljelt küljele, kui üks käsi oli ees, siis teine kündis kõrvalt ning kokkusurutud sõrmed koos peopesaga moodustasid viilja lesta. Konn oli konn (ehkki märgatavalt vähem, kui Leena oli Leena). Konnal olid kõige olulisemad tugevad jalad. Kui jalad olid tugevad, siis käed võisid puhata. Puhata oli kõige parem selili, siis kandis vesi sind ise (terve Pi-

rita oli selili hõljuvaid, laisalt laineil loksuvaid «puhkajaid» täis!), kuid isa — tema isa! — oli küll viimane, kes puhkusest hoolis; veel pikemalt ja hoogsamalt sirutusid läbisegi õhku ja vett kühveldavad käed selja taha ning vesi isa ümber vahutas ja mullitas mis kole. Kui isa puhata tahtis, siis laskis ta ennast põhja. Nii oli see kodus. See polnud üldsegi imelik. Leena oli sellega nii harjunud, et ta neid imelikuks pidas, kes seda ei teinud või teha ei osanud (sest linnas leidus teisigi pikamaaujujaid ning mida lühem oli basseini — 25 meetrit —, seda rohkem oli neid, kes oma saavutustest kordades rääkida armastasid: «Täna sai kakssada korda tehtud!» — «Kakssada? Minul tuli viissada viiskümmend viis täis!»). See oli nagu emagagi. Kui Leena esimest korda Tooma ema nägi, aga Tooma ema oli üldse esimene ema, keda Leena titest peast nägi, seda teadis ta kindlasti, siis ei uskunud ta kaua aega, et see Tooma ema on. Arvas, et mõni sugulane. Sest ole või võõrasema, pilk peab ikka alla pööratud olema. Kõik need, kelle pilgud alla pööratud pole, ei saa ka emad olla. Õiged emad. (Tooma puhul polnud ta eksinud.) Nii oli Leena väiksenärvane arvanud. Tooma emast sai ema tõtt öelda alles siis, kui Toomas talle lõhnatõli tõi. Alles siis kadus võõristus, mida Leena pärani avatud siidkergetest silmaluukidest, mida pisemgi tuuleõhk liikuma pani, sisse vaadates tundis. Kõikide asjadega oli nii. Kui Toomas talle jälle kätt pluusipõue toppima hakkas (sama tšehhi pluusi, mille nõöbid valel, Tooma jaoks õigel poolel), siis ei löönud Leena teda mitte sellepärast lehma alla nokki, et Tooma tegevus talle vastumeelt oleks olnud, vaid sellepärast, et Toomal oli seljas koredast riidest töökittel, mida — ei materjali ega asja ennast — Leena kodus ei tundud. Toomaga harjumine oli Tooma asjadega harjumine ning see võttis tahes-tahtmata aega, enne kui üks või teine või mõlemad koos Leenale sümpaatseks muutusid.

Poole maa peal (viis kilomeetrit, kakssada kodubasseini pikkust) läks isa põhja puhkama. Leena seisis kaldal punaseks värvitud raudreelingu najal ning nägi, kuidas isa parem käsi lehvituseks üles tõusis, näole aga ilmus valuline grimass — veealune naeratus!

See oli kodus. Tallinnas oli teisiti, mere ääres muudmoodi. Meres vast ei saanudki põhja niisama kergelt kätte. Võimalik, et seda polnudki; suurest kivist edasi oli kohe üle pea, need, kes sealt edasi läksid — sina, mu hulljulge isa! —, kadusid kiiresti vette, vaid peanupud jäid hulpima, tõusid lamedale laineharjale, püüsid seal hetke ning libisesid siis alla tagasi. Meres oli tuhat isa peidus, iga laineharja all üks. Ning kõik nad rapsisid kätega ja peksid jalgadega, kuni vahuriba nad kaldale kandis ja liiva sisse sulatas. Ka distantisi, mingit mõõtu või märki, mille järgi läbitud vahemaad mõõta, polnud olla. Oli ainult aeg ja suur kivi, kus hetk tagasi Fanfarist seisnud oli ning mille tagant isa ujumist alustas. Varsti oli isa pea nagu pall, mille ema Leenale oli kinkinud, kuid mis nüüd oli Tooma oma. Isa ujus kaugemale, kuid Leena ei tundnud hirmu; kuigi põhi oli meres sügavamal, võis isa end õhku täis tõmmates ka madalamates veekihtides puhata.

Varsti (umbes sel ajal, kui väsimatu sportlane jälle mändide vahelt nähtavale ilmus; mammit enam ei olnud, mammi, kellest pärast supeltrikoo vahetamist mummulise suvekleidi vastu oli saanud mummy, oli läinud koju, närtsinud rabarbrileht vedeles kalda lähedal vees, lapsed mängisid sellega), varsti

sulas veepind kirvendavateks valgustäppideks ning kui pilv jälle Leena palvel päikse kinni kattis, muutus veepeegel süsimustaks, põlenud paberi sarnaseks (hetk enne tuhastamist), kuid naeratus, mida Leena hinge kinni pidades ootas, tekkis hoopis taevasse. Näha seda ei olnud, kuid õhus, mis taamal väreles, ning kohinas, mis merest algas ja metsa suundus, seal nagu konservikarbis kuni maanteeni välja ehedalt säilides, oli midagi sellist, mida eksimist kartmata (me ju ei karda eksida, eks ju, Leena?) võis nõnda — naeratuseks — kutsuda.

Leena läks vette isale vastu. Tõstis seelikuserva üles ja läks kivini välja, sest meri oli madal ja ainult kivi tagant oli kohe üle pea ja isa teadis seda. Isa veel ei olnud — paistis kaugelt —, kuid lained tulid enne teda. Leena mõtles, et koduujumine polnud olnud midagi muud kui mere ahvimine ja et sellepärast kodus mõned — mõned lollid, kes teiste kohta ütlesid (nagu taksojuhid), aga ise olid — isa üle irvitasid. Leena, kes sellega harjunud oli, ei kujutanud ettegi, et see teisiti olla saab või võib. Isa ja irve kuulusid lahutamatu ühte. Nagu ema ja mahasuunatud pilkki. Need, kelle üle ei irvitatud, tagantselja pihku ei itsitatud, polnud kellegi isad. Õiged isad. Ka mere üle irvitati, sest mis muud see pissimine ja pësemine ja pillipuhumine siis olid? Musklitünn ja Lihakimp? Paroodia, õel irve! Rabarbrileheparoodia, prrrr!

Isal oli külm. Leena ulatas talle suure supelrāti, mille ema kodus valmis oli pannud. Isa hõõrus ennast. Siis laotas ta rāti sinnasamasse laiali ja käskis Leenal selle peale kõhuli heita. Tegelikult ei käskinud, Leena tahtis ise, kuid see oli ükskõik. Ning ka see oli ükskõik, kas oli see liival (nagu ka tegelikult oli) või lainetel, sest rätt oli märg ja kuiva liiva all olid väiksed kühmud, niisked meremüksud, mille kujutlemiseks laineharjadena ei pruugi ilmtingimata Leena olla.

Isa õpetas Leenale ujumist. Konna. Krooli poleks saanud, samuti kui liblikat, sest siis pidanuks Leena kätega läbi liiva kaevama. Konn oli ainuke, mida sai kuival maal õppida. Leena pigistas silmad kinni (ehkki isa käskis lahti hoida: vee all on parem, kui hoiad silmi lahti), hingas ühtlaselt, isa käsklusi ja rütmilugemist kuulates, sisse ja välja, välja ja sisse, sirutas käed kaugele ette ja lõi jalakandadega samal ajal kokku, nii et liivatolm nagu vesigi õhku tõusis ja selga sadas. Kõhualune oli meeldivalt niiske, rätiaäred olid rähklemisest keha alla rännanud ning Leena teravad küünarnukid kündsid nüüd juba liiva alumisi, raskemaid ja tihedamaid kihte. Kõik oli nagu päris veeski: alt raskem, ülevalt kergem. Leena teadis seda ning liigutas ennast sellepärast eriti agaralt. Silmade ette (kinniste! sa ei kuulanud mind, Leena!) kerkis pilt kodubasseinis ujuvast isast; järsk nõksak vee all harkisasendisse vajunud põlvedega ning Leena lausa hüppas edasi, suurte ratastega veoauto kõrvale. Pläru Tamka suunurgas liugles alumisse, muigavasse poolde, kui ta küsis: «Mis sa siin teed? Vene kirvest ujud või?»

Kui Leena silmad lahti tegi, nägi ta enda kõrval seismas Tooma-sugust poisiklutti, pläru, jah, tõepoolest suunurgas. Igal teisel juhul oleks Leena püsti karanud ja pikemalt mõtlemata tou ära andnud, kuid nüüd ei saanud ta seda teha, sest poissi saatis lontis kõrvade ja tokerja karvkasukaga peni, kes, pea küsivalt viltu, maas lamavat Leenat tunnistas. Isa oli kuskile läinud, küllap ei kuulnud Leena lõpetamiskäsklust, seda oli temaga ennegi juhtunud, et kui miski talle korra meeldima hakkas, siis ei jätnud ta enne järele, kui raamat

läbi (viimati «Pál-tänava poisid»), kõik filmid maailmas ära vaadatud või kulm rullis ja silmaalune sinine (kellel, seda taipab igaüks ise). Leena oli jälle üksi ja pidi ise oma jõu ja nõuga läbi ajama.

«Tommi, ust!» ütles poiss, kui koer oma pikka ja külma nina Leena külje alla pista tahtis. Seda oli imelik kuulda, et penil Toomaga sama nimi oli. See oli umbes sama, mis Toomast Vissiks kutsuda, milles ka omajagu õigust, kui meelde tuletada, et mõlemal olid sellised pehmed mokad vaoga keskel, kust sülg alati alla nõrguma kippus, kui keelt õigel ajal ette ei saanud. Mis poisi õige nimi on, seda ei saa Leena kunagi teadma, kuid mingi veider sarnasus Toomaga — mingi imelik lõhn, mingi korekrabe plussikäis — tegi ta oma-seks, justkui omaks.

«Tommile meeldivad kassid,» ütles poiss ninast venivat mahlast konni võttes, näppu koera karvadesse pühkides. Imelik, poiss nägi imelik välja ja rääkis imelikku juttu, ka koer oli tal imelik, kuid tema, Leena, ime küll, kuulas seda, nagu poleks ta muud oma elus teinudki, kui selliste imelike poistega rääkinud! Imelik, see sõna kuulus lahutamatu poisi juurde, ilma selleta poleks temast kuidagimoodi selget pilti saanud. Nagu tellimise peale ilmus roostes prügikasti tagant (või seest?) kräunudes lagedale kassikondibukett, traavis üht külge ees hoides Tommini, tunnistas hetkeks saba liputavat, kõrvu pea ligi tõmbavat krantsi ning taarus siis veidral tantsusammul niiske rannatriibuni, kus maha istus ja ennast meelegeitlikult lakkuma hakkas. Kassid? Ons ehk Leenagi kass, et Tommi teda kohe nuuskida tahtis?

«Need kõik Tommi tehtud,» ütles poiss ja tegi käega merd ja rannaäärt haarava liigutuse, nagu võinuks terve Pirita kõige täiega peesitajate, ujujate, vetekusijate ja fanfaaripuhujatega — Tommi sigitatud olla. Imelik, aga Leena uskus teda. Uskus ja usaldas. Oleks isegi merre läinud, kui poiss kutsunud oleks. Poiss rääkides ees, Tommi lõrisedes järel, tema vaikides kõige taga. Mõistagi seda ei juhtunud. Ei rääkinud, ei lõrisenud, ei läinud.

Selle asemel viis poiss Leena metsa jalutama. Tahad, ma näitan sulle midagi? — Mida? küsis Leena. — Küll siis näed, ime! ütles poiss ning kutsus põõsaste taga päevitajate jalakandu nuuskima läinud Tommit imeliku vilega, millest Leena luges välja veidra, kuid selgesti eristatava sõna. Utuküüs, utuküüs, kõlas vilesse peidetud parool ning Tommi tuiskas peremehe kõrvale. Järgmine kord vilistas Leena (kuigi Tooma prunthuuled selleks paremini sobinud oleks). Kui ta niisama, sõnale mõtlemata vilistanud oleks (mida ta mõistagi ei teinud), poleks koer kindla peale tulnud, nüüd aga seisis ta Leena kõrval ja liputas truualamlikult sabajuppi, mis vast ainsana kõntsasest karvkattest (kuhu luureretkede tagajärjel paar koera peletamiseks tagantkäe lendu lastud vorstilõiku lisandunud oli) puhta ja puutumatusena säilinud oli. Utuküüs. Poisil võiski selline nimi olla. Oli nagu poiss isegi. Leena, vilistas Leena. Muidugi jäi koer tulemata. Isa, vilistas Leena. See kõlas värske õhu ja meremühaga konservis täitsa kenasti, kuid Tommi ei teinud vaelevilest väljagi, isa aga, kes leemendava kulturistiga mererannal palli tagus, tegi samal ajal parema käega terava haagi, mida Musklikimp tõrjuda ei suutnud. Puude vahelt oli kõik hästi paista, kuigi hääled kostsid siia summutatult. Isa hõikas pallile järele jooksvale mehele midagi vabanduseks ning pallimatsud sulasid ühte meremühaga. Ema, vilistas Leena. Tõstad sa kodus varrastelt pilgu? Het-keks? Ee-maa, iisaa, viss-sii-muu, sii-ga rööh-öhh, proovis Leena kodust elu vilekeerdudesse

kokku pigistada, kuid sellest ei tulnud suurt midagi välja, pealegi tundis Leena, kuidas sülg pingutuse tagajärjel suunurkadest voolama hakkas. Ta ei tahtnud, et poiss seda tähele paneb, sellepärast vilistas ta uuesti utuküüs ning ei pannud Tommile pahaks, kui see oma rasvase külje tema palja jalasääre vastu surus ja nina põlletasku pistis. Ta proovib kodus uuesti järele. Kas kõik sõnad on sellised — vilistavad, viles nagu valguses vilkuvad?

See, mida poiss näidata tahtis, polnud tegelikult üldsegi kaugel. Siinsamas juures. Madala lohu põhjas. Vaarikavarte vahel. Asja tegid põnevaks herilased, kes lehtede vahelt tagedalt sumisedes õhku tõusid. Oli hilissügis, vana-naistesuvi, nagu mõnikord öeldi, vaarikad olid juba ammu valmis, maha kukkunud või korjatud, ainult alumiste okste küljes leidis veel mõni. Tegelikult võis siin vabalt ära eksida. Poiss näitas Leenale varte külge seotud niiti, mis teed juhatas, aga Leena nägi hoopis üht väikest ämblikku, kes ennast sinna külge oli riputanud. Neid niiditrikke Leena tundis: Toomas võis vahest aianurgas sireli all džunglit mängida, selleks piisas täiesti nõõrijupist, noast (mille Leena talle laenas) ja Leenast, kes tänu noale mängu võeti. Jah, Toomas ja poiss olid sarnased; polnuks Toomast, oleksid kõik teised poisid maailmas olemata. Toomast ja töökitli käist, millega ta juba pikkamööda harjuma hakkas. Mille puudet ta tõtt öelda veidi nagu taga igatses. Prunthuultest rääkimata. Selliste mokaadega võis imet teha: pasunapuhumine ja vilistamine polnud ainsad. Kui Leena koju läheb, siis käsib ta Toomal seepi suhu võtta ja mulle puhuda! See oli hea mõte, selle eest lubab Leena midagi sellist, mida ta varem lubanud polnud. Toomaga oli kõik võimalik. Mida pisemad olid Tooma mängunurgad, seda suuremaks muutusid maailmad, mis seal ellu ärkasid.

Lohu põhjas vaarikatihniku keskel olev plekkgaraaž polnud ei suur ega väike. Just vahepealne. Nende «Moskviitš» oleks siia vaevalt et ära mahtunud, kuigi see võis ka sellest tulla, et ilm oli hämaraks läinud, hämarus aga muudab asju pisemaks, kui nad tegelikult on, et pärispime neid üüratutena paista lasta saaks. Ilmavalgus tuli pea kohal rippuvatest hallidest ämblikuvõrkudest, mille ämblikud maha olid jätnud. Koduta kodudest. Imelik, et... Kuivõrd kõik imelik poisi juures loomulikuna paistis, siis parem juba seda sõna kasutada. Loomulik, et garaaži ümber kasvas samasugune võsa kui see, millest nad just äsja läbi olid murdnud, poiss vetruvaid oksid Leenale pihku ulatades. Loomulik, et rannamännid just siin juuri ajasid, kuigi nende tüved olid kaugel eemal, ühe vastu oli Leena komistanud ning siis märganud, et süüdlast polegi. Et sihvakas puu on vähemalt kahe või kolme kivi- või käbiviske kaugusel. Loomulik, et Tommi neile garaaži tagant vastu tormas, kuigi ta alles nüüdsama jäljetult vastassuunda, mereranda kadunud oli ning isegi Tooma utuküüs-vilest mingit tulu polnud olnud. Loomulik, et lumivalgete pintsliproovijälgedega roostes ukse ees ja plekkputka enese ümber mingeid rööpaid või vagusid polnud, mis siin paiknenud autost märku oleks andnud. (Loomulik seegi, et jäljed uksest valgud: kindlasti käis ingel siin oma tiivanukke nühkimas!) Loomulik, et uks käis lahti võtmega, mille poiss koukis välja kust? — taskust, loomulikult! Loomulik lipsas lukuauku, taba kukkus eest ning kahe poolega seesam avanes. Loomukombel (imesidendasseimesedes) hääletult.

Sees oli kõik eluks tarvilik. Hallitanud leivakontsud, vonklevad traadijupid, teravate servadega konservikarbid, naelu täis lau- ja palgijupid, äralutsutatud suitsukonid — kõik must, kuid must muust kui mustusest. Vähemasti Lee-

na tundis nii. See, mida ta muiduelus ja reisidel isaga tükkaaval kokku koguma ja endasse talletamiseks korjama pidi, oli siin justkui iscendast kõik koos. Siin oli see, mis olnud (tühi pallikest, korgitseriga taskunuga, võidunud püksirihm võikollase pandlaga, millel tähed: Tk, lõhkikärstatud pluusikäis, suusamütsi tutt, kampsuni krae, kurb kudumisvarras, põgenenud lõngakerast järelejäänud savikausi killud ning kõveraks käänatud kaelaga kraanaauto) ning see, mis veel olla või tulla võis. Leena tunnistas asju, mis pisimoondest või nõökepookest hoolimata või just tänu sellele äratuntavad ja armsad olid. Tuleviku hoomamiseks oli Leena veel liiga noor ja kogenematu (kui mäletate, siis neliteist aastat ja üks päev koos kuuga!), kuigi kaks umbes kahe meetrist, kuuri nurgas end püsti ajanud raudteeroobast lausa kuuldavalt undasid ning miljonid mürgised suitsukonid, millega kogu põrand kaetud oli, muud ei teinud kui üksikult ja hulgakaupa silma torkasid (mõni tegi isegi katset hüpatada ja üht nägin oma ihusilmaga — k a r g a m a s !).

«Ime!» Poiss.

«Ime!» Leena.

«Ime!» ütles poiss uuesti ning seekord oli tema häälede tekkinud võõras, käsiviv toon, julmavõitu noot (tagurpidi do muidugimõista), mida Leena elus esimest korda kuulis. Hääle tuli kulunud riidega tigudiivanilt, kuhu poiss röötsakile oli lasknud. Siit vaadates paistsid temast ainult kräämused põlvenukid.

Leena ei pidanud paljaks kuuletuda. Ta läks diivani juurde ja kummardas. Tema huuled puutusid kivikõva saua pehmet punast irvepeoga tippu. See oli nagu jäätise limpsimine. Ta oli seda varemgi teinud. Tuhat korda vähemalt. Teel kinno — alati. Raha andis ema, jäätiseraha oli kinoraha sisse arvatud. Kinno — mõnikord, siis kui kõvasti ümber pea tõmmatud lilla siidrätikuga kontsutõmbaja tähele ei pannud. Leena ei teadnudki täpselt, käib ta jäätise pärast kinno või sööb jäätist, et saada kinno. Jäätis oli samasugune, krobeda torbikuga (mida kõige lõpuks hea peale krõbistada) sidus seda peenike külmi niit. Sinnani Leena ei jõudnud. Juhtus see, mis mõnikord jätaga, kui ilm palav ja sisu sula. Hall ollus hüpatas putkest (pea samast, kust nemad Toomaga kodus üksteisele vett ja rabarbriseemneid pursatasid) ning kukkus poole meetri kaugusele diivanist. Tommi, kes vahepeal saba liputades ja alakeha edasi-tagasi kõigutades esikäppadega Leena põlvede külge oli klammerdunud, niutsatas tänuhulka, lasi tüdrukust lahti ning tõmbas keelega üle põranda.

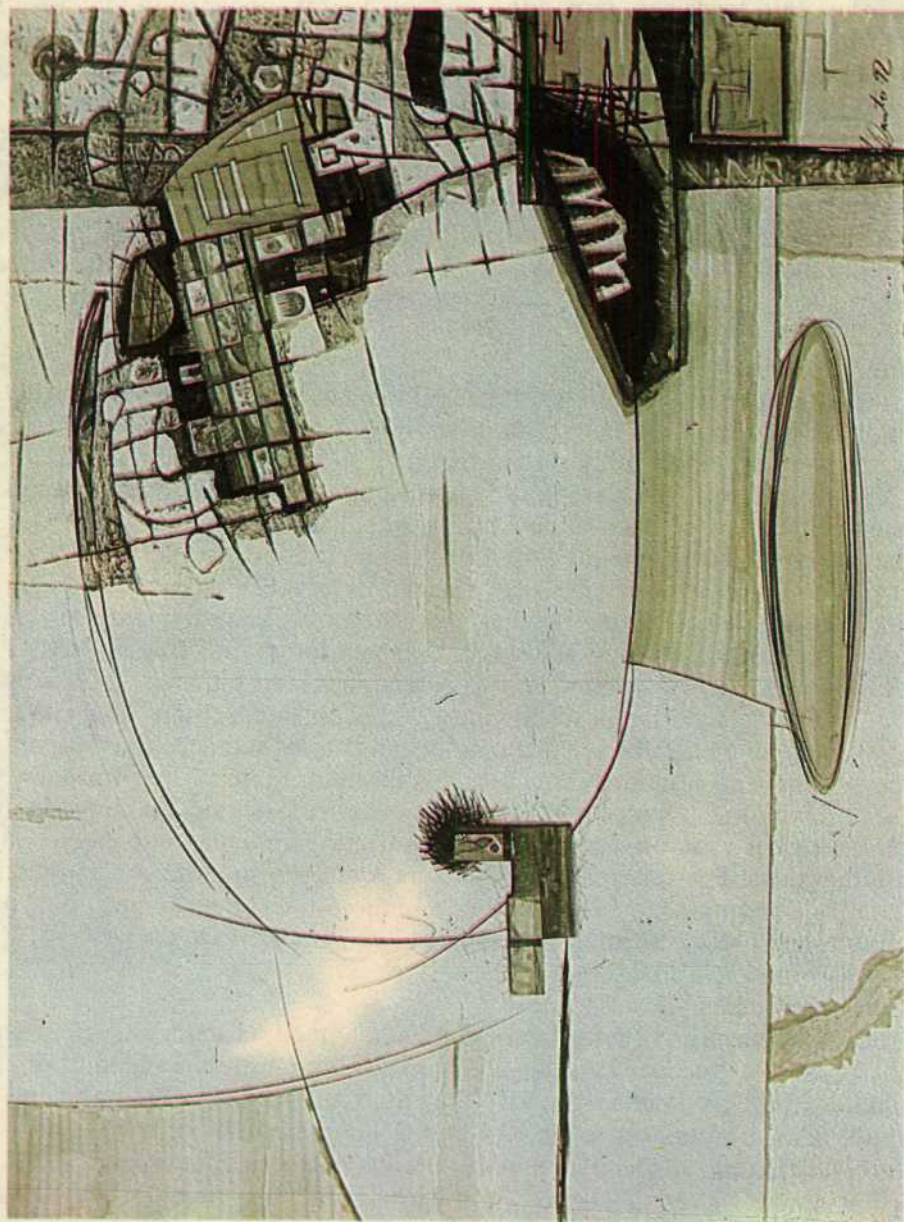
«Mis su nimi on?» Leena.

«Apropos Priapos.» Poiss.

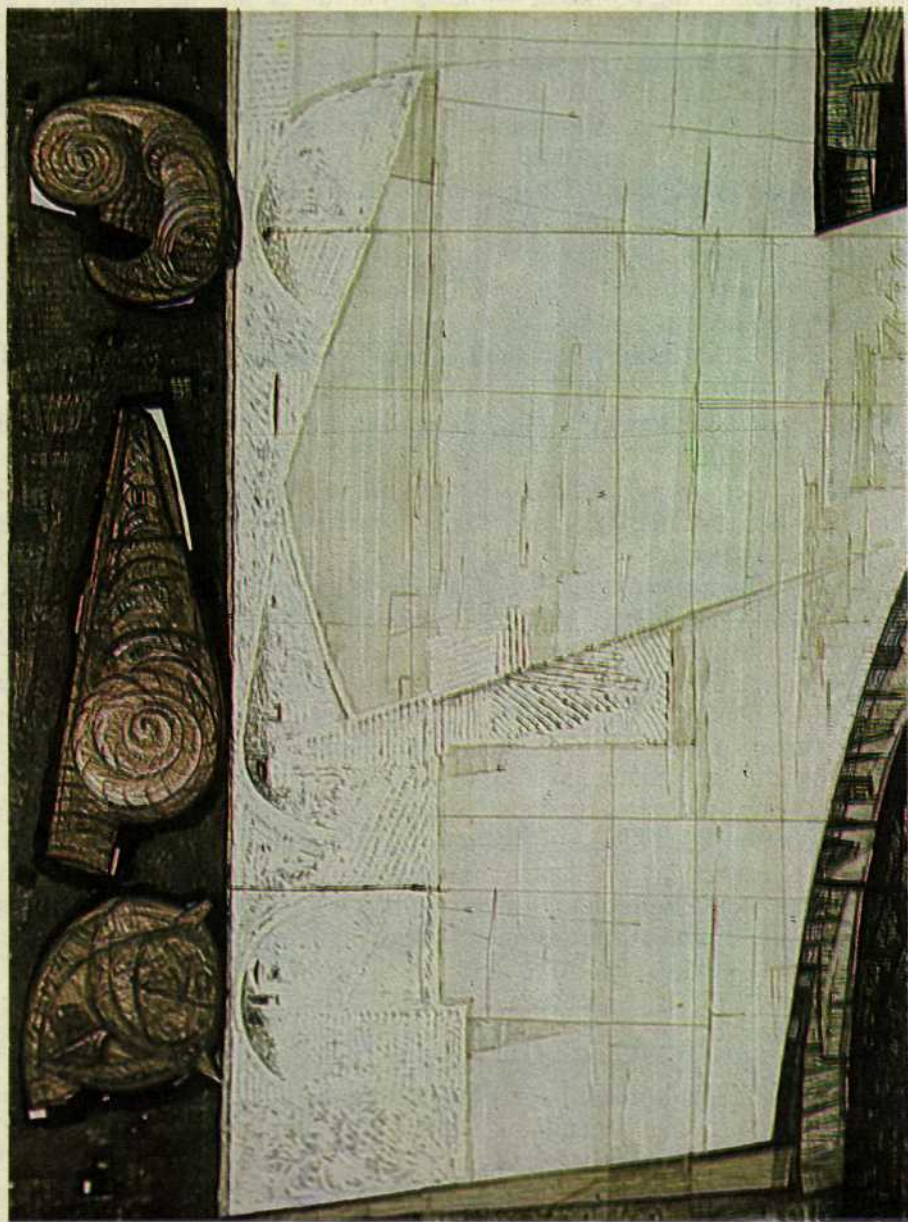
See kõlas nagu printsil ning Leena tundis heameelt, et tema ahtake tutvusringkond nüüd erilise vaevata ühe aadlisoost liikme võrra suurenenud oli.

Lahkudes proovis Leena Tommit vilistada, kuid kuidas ta ka oma suud ei sättinud, ikka tuli utuküüs välja. Kui kodus Toomas proovib ja ka temal see teisiti välja ei kuku, siis hakkab ta teda utuküüs kutsuma. Utu on ta niigi, küüs olgu peale selle. Leenale, kelle lemmikaineks füüsika, meeldis, kui kõigil põhjendus olemas oli. Täna katse oli ta edukalt sooritanud. Ta ei teadnud, mida ta sellega tõestas või mis valemit, kuid kindel see, et midagi suuremat kui maailm, kõvemat kui külgetõmme.

Leena tundis, kuidas keegi tal nagu rasvase, seasõigise käega üle jalasääre tõmbab. See oli Tommi, kes vilistamise peale lagedale oli ilmunud ning Leena saatma kippus. Leena noppis viisakuse pärast karvadesse kleepunud vorsk-

Mati Rautso. Segatehnika. 135 X100 cm. 1992.

Mati Rautso. Segatehnika. 135 X100 cm. 1991.

tilõigud välja, sest Tommi nägi kangesti nii välja, nagu tahaks ta need Leenale kinkida, mässis kaks tervet ja ühe pooliku teevorstiratta teelehe sisse ning pistis endale põlletasku. Pärast hea Toomale näidata. Kahtlane küll, kas Toomas uskuma jääb. Kui Toomad muidu uskumatud olid, siis see nende-õue-Toomas oli suisa usuta. Kõike ei saa kaasa tassida. Võiks ju kassi, kuid samahästi võinuks terve Pirita. Leena peab oma jutu nii rääkima, et mingit tõestust üldse vaja ei lähe. Tõestust — ja katseid — vajavad ainult kehvad jutud, paks siniste kaantega füüsikaõpik on neid täis. Tema omad on paremad. Paremad ja pikemad. Mahlasemad. Lõhnavamad. Sõnavamad (kuigi ta ei tea ega saa kunagi teadma, mida see tähendab).

Tommi jooksis veel tükk aega autole järele. Tükk aega, tükk merd. Sest maanteelindi juures surid vanad hääled välja — meri, männid — ja uued hakkasid.

«Mis krants see selline on?» küsis palliisa oma kuulsat tähelepanupilku (mille osaliseks viimati too tamkaga veoautojuht oli saanud, pluss veel paar hobuveokit ja tee äärde toppama jäänud tubakas taksojuht, kellele Leena asja ühe ilmeka žestiga selgeks tegi) tagasivaatepeeglisse suunates. Palliisa oli ta sellepärast, et sel ajal, kui Leena ära oli, kõksis isa mehega mererannas palli ja võitis: võidupalliisa!

«Utuküüs,» ütles Leena ja isa jäi uskuma. Miks ei peaks ta uskuma, kui Munamäge juba kord Munamäeks kutsutakse ja merd Piritaks ja last Leenaks?

«Andsid talle vorsti?»

«Ei, tema andis mulle,» ütles Leena, kuid vorstitagavara põlletaskust välja võtta ei julgenud. Isa poleks nagunii uskunud. Isa oli ka uskumatu ja usuta nagu Toomas, ainult mitte Toomas, vaid Ain. Ema oli Anu. Tema oli tema ja lehm oli vissi ja siga oli rõhh ja oinas oli nime-stamiseks (ehkki Toomas soovitas isa, Martinit) liiga tige. Tigiduses oli Leena süüdi, nime-stamatuses mitte. Hea tahtmise korral võis tigeegi endale nime teenida. Kurat, Saatan, Põrguvürst, Vanatühi ja Vanaperse. Ühtesid oli Leena raamatust lugenud, Vanaperset aga kahel korral isa suust kuulnud. Üks kord siis, kui isa vene valitsust kirus, teine kord siis, kui raske puuhalg mootorsae vahelt jala peale kukkus, nii et isa tervelt nädal otsa kepiga käima pidi. Isa oleks võinud midagi vängemat ütelda, mõlemad, nii vene värk kui kasepakk olid selle ära teeninud, kuid enne muutus pusklev oinas vaguraks lambatalleks, kui isa suust rumal sõna välja kukkus. Isa oli juba kord selline — hea ja pehme nagu täispuhutav kummimadrats. Kuid seda, et Utuküüs-Tommi talle pruukosti teele kaasa andis, ei uskunud temagi. Ja kui aus olla, siis ega ei andnudki, Leena ise võttis, sest talle tundus, et koer just seda teeks, kui ta inimene oleks ja rääkida oskaks. Leenale meeldis mailma endale sõbraks mõelda, teda kenaduse ja kauniduse suunas kohendada. Ta oli nagu Tooma võõrasema, kes mehi oma maitse järgi lõikas. Mehed küll mõnikord ütlesid, et «tagant lühemaks» või «terav nurk» või «pakid» või «pealt natuke», kuid sellest polnud mingit tolku — Tooma võõrasema (issand! unustasin nime: Aurora! ja isa nimi oli Martin!) vaatas neile peeglist oma küdevate mandelsilmadega otsa, naeratas, klõbistas kääridega, tsuskas nina alla vahukooretordi, teise põsele, krõõpas habemenoaga, koolutas kõrvalehte, koksas sõrmenukkidega kuklasse, nii et pea kohemaid rinnale kukkus, puhus krae vahele, ning oligi mõne minutiga ilus inimene valmis.

Tallinnas oli palju stopp-märke. Stopp-märk oli see, kuhu peale oli suurte mustade trükitähtedega nagu eluaegseks meeldejätmiseks kirjutatud: STOP. Autod pidasid märgi all kinni ja Leenal jäi aega küsida, kummale poole. Kui kokku lugeda, siis oli kodu Piritalt alates kolmteist korda vasakul ja kõigest kolm korda paremal, sest just nii palju kordi tegi isa vasakule ja paremale pöördeid (mõned neist ilma Stop'ita). Linna sisse sõites polnud isa Leenal lubanud nuppu katsuda, nüüd, kus mõlemal tee selge ja ka liiklus oli sel kellaajal väiksem, võis Leena klõpsutada, kui tahtis, peaasi, et suund õige.

Siis jõudsid nad Tartu maanteele ning siin polnud enam midagi teha, sest tee läks otse ja oli tühi, isegi hobuveokeid ja tamkasid polnud. Ainult loojuv päike paistis tagaaknast sisse, siis küljelt, kuid mööda ei läinud, püsis kogu aja kõrval ning kadus metsa taha, kui nemad kodulinna märgi juurde jõudsid. Päike oli punane nagu stopp-tuli või STOP-märk (kui mustad tähed seest välja võtta).

Ringi peal pole vaja suunatud näidata, kuid Leena tegi seda siiski. Igaks juhuks. Ning selleks, et isa näeks, kui hästi ta lülitada oskab.

Vasakule. Ringist välja.

Siis veel kord vasakule. Pikalt tänavalt Laiale.

Siis paremale. Tänaval inimese nimi. Kui Külje, siis inimese, kui Külgi, siis tänava.

Ning lõpuks jälle vasakule. See viimane pööre oli nagu vettehüpe, koduõu neelas su, rahu ja vaikus ümbritsesid sind, sa olid kadunud teistele (ja isegi kirjakandjale, kes meie maja kunagi üles ei leidnud), kuid mitte iseendale.

Traatküünistega mängukaru päiksevarju küljes rammis viimast korda esikent: kes näha tahtis, see nägi, et karu teeb seda omast tahtest, mitte liikumisinertsist, nagu see ülilihtsate füüsikaseaduste lihtsameelsetele leiutajatele võib-olla meeldiks. Seejärel pööras ta ennast justkui õrritades küljega Leena poole, karussellitask keerdus paela otsas paar tiiru ning uinus siis silmapilkselt, punane keeleotsake kelmikalt suust välja pistetud.

«Mine nüüd tuppa, ema ootab,» ütles isa, kui auto majatrepi ees seisma oli jäänud, aga Leena ei läinud, istus isa kõrval edasi ning tõksas vasakulesuuna sisse, et isa tagurpidi sisse ajaks, ning siis, kui nad juba sees olid, uuesti paremale, et isal end hommikul nupulülimisega vaevata ei tuleks.

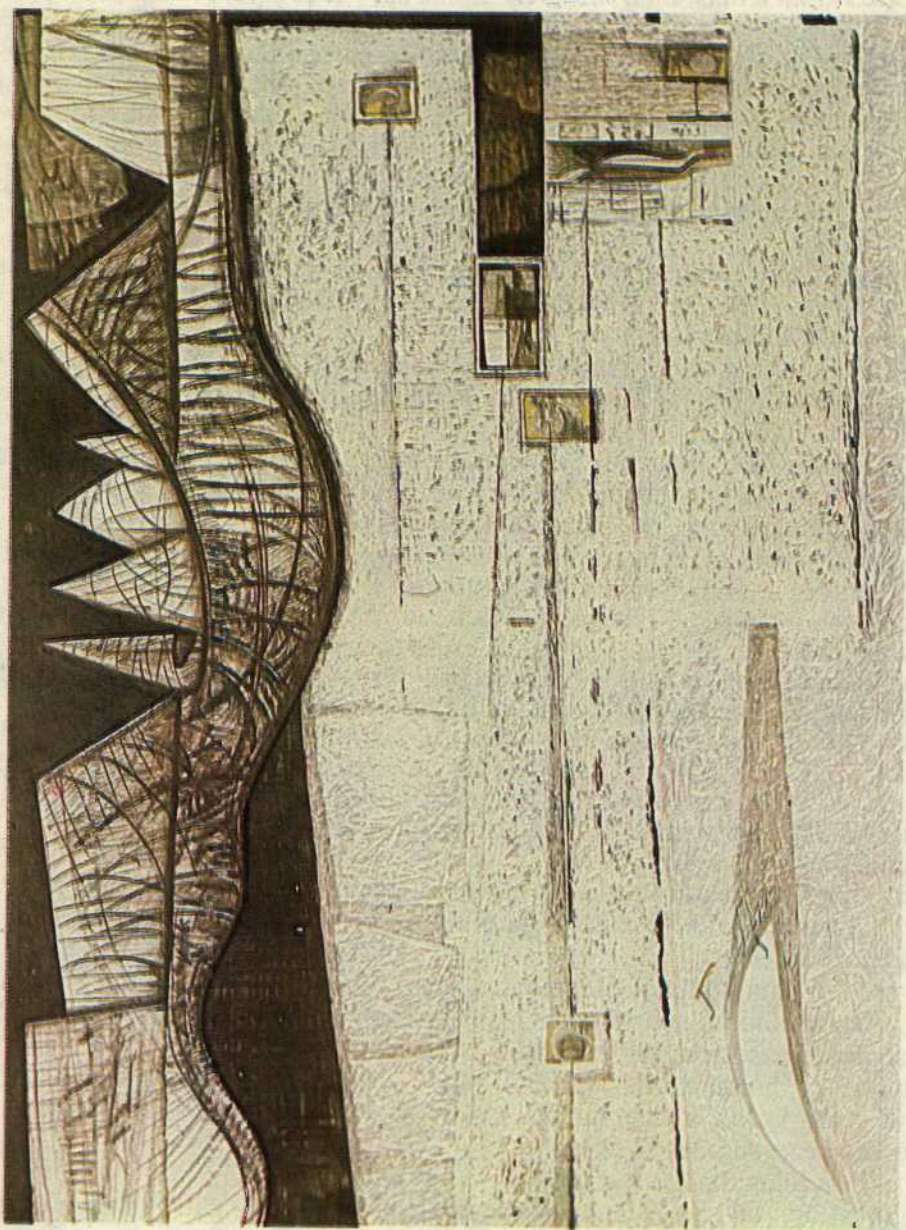
See on üks lõpp.

Teine lõpp on see, et kui Leena järgmise päeva varahommikul talli tõttas, et sealt Toomast leida ja talle nagu muuseas oma sünnipäevaekskursioonist rääkida...

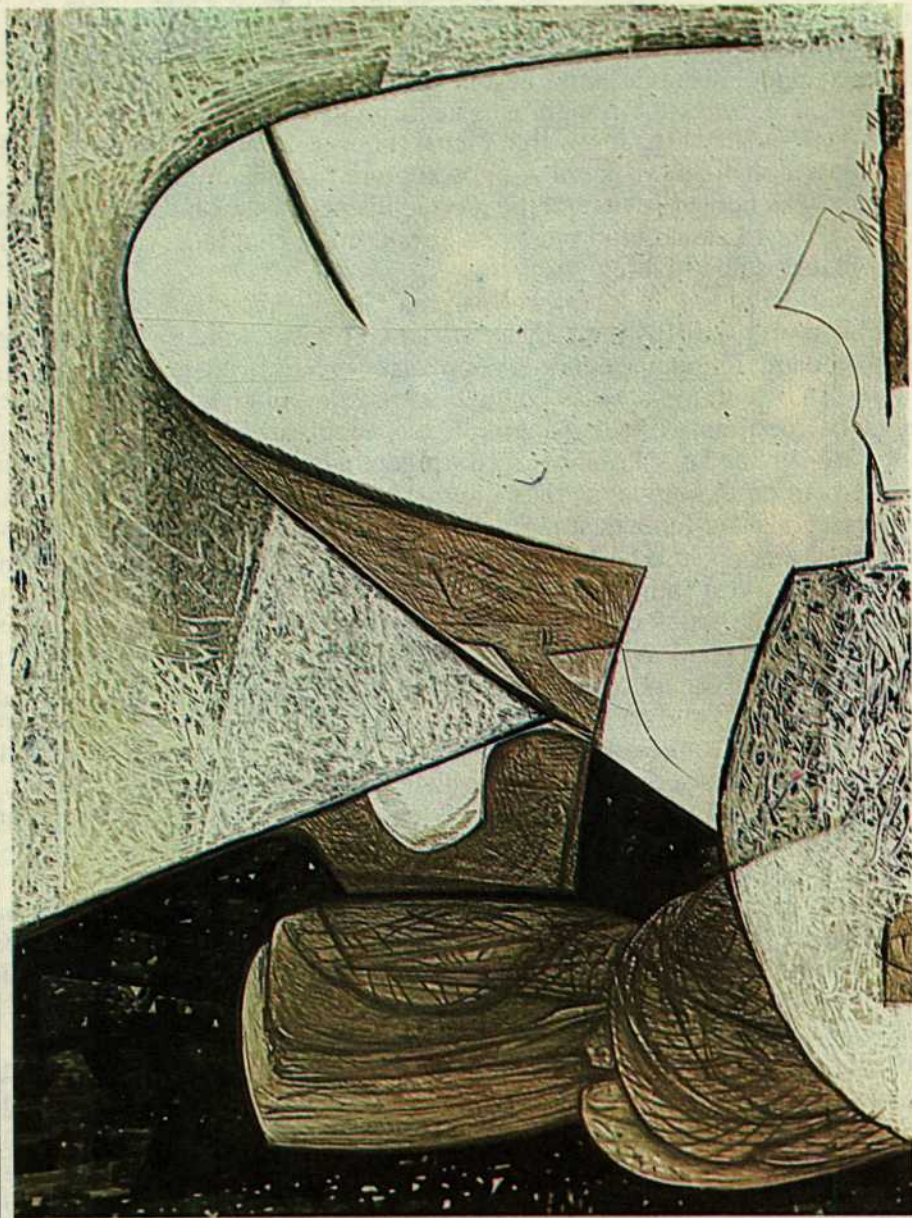
Ta polnud oma jutuga veel õieti alustadagi saanud, kui krobekitlis Toomas rokase lehmanühkimispürsti käest maha viskas — umbes seal, kus Leena neljateistkümnenda-aastaseks sai, ema talle kraanaauto kinkis, isa aga silma pilgutab ja ütles, et homme, tütar, läheb sõiduks —, talle ligi kargas, end tema ette põlvili maha laskis, kätega ümbert kinni kahmas ning nina nagu unepainaja sooja vao sisse surudes nuuksus:

«Meri, sa lõhna nagu meri...»

Kolmas lõpp on see, et Leenast sai raudteelane. Ta oli küll tahtnud pärast kooli lõpetamist ülikooli teoreetilist füüsikat õppima minna, kuid sisseastumiskirjandi kolm sai saatuslikuks. Mõistagi — mõistagi, mõistagi! — valis Leena vabateema. Pealkirja «Meie, kaheksateistkümnenda-aastased» all rääkis ta oma generatsioonist, filosoferis vabadusest ja vastutusest, tõi tegelikust elust näiteid selle kohta, mida temaealised tüdrukud tohivad, mida mitte, ütles, et

Mati Rautso. Segatehnika. 135 X 100 cm. 1991—1992.

Mati Rautso. Segatehnika. 135 X100 cm. 1991.

kodus jäi teda ootama üks Tooma-nimeline poiss, kes arvatavasti armastab teda, Leenat, kuid tema teda kahjuks mitte. Kõik oli õige, ainult ühe sõna õigekiri oli vale. See sõna oli STOPP. Ettenähtud viie lehekülje asemel kirjutas Leena kümme, saatuslik sõna esines kirjandis kokku viiekümne viiel korral, nii et mingit eksitust olla ei saanud. Vabameelne kirjandusõpetaja, kelle käe alt vähemalt üks eesti prosaist välja oli tulnud, kirtsutas Leena kirjutist lugedes nina ja kortsutas kulmu (mille tulemusel leegitsevad kõrvaotsad mõne millimeetri võrra peast eemale nihkuvad). Sellega oli asi otsustatud ning Leena sai oma suguelulise pihtimuse eest nelja. Võrdsete (lohvita) pallide puhul võetakse teadagi arvesse kirjandit. Kas ka kirjutajat?

Leena pani endale selga lumivalge pluusi (pool telegrammivastuvõtja poollekuupalgast kohalikus — kodu — postkontoris) ja süsimusta rinnahoidja, värvis punaseks huuled ja rinnanibud ning leidis peeglisse vaadates, et sellest piisab — kodust kaasavõetud must püksirihm, mille ema talle kunagi kinkinud oli, oluks selge liialdus.

Prodekaan, kelle juurde Leena abi paluma läks — kas tõesti peab ta koju tagasi minema? — võttis meie kaunitari lahkelt vastu, kuid ei lubanud ega küsinud midagi. Lohutava epiloogi lõpplause — «Ehk proovime järgmine kord uuesti, Leenake?» — kõlas küll paljutootavalt, kuid otsustades mehe (?) iniseva hääletooni ning lillade, paberikuhjades tuhnivate sõrmenukkide ja näpuotste järgi, tähendas «järgmine kord» pigem siiski uut õppeaastat. Leena hävitava, kuid omal kombel säilitava, tervet tähendusrikasteks osadeks lammutava pilgu all jäid lohutajast järele vaid lillad sõrmanukid ja näpud, vasaku jala katkine sokikand, kust paistis sama värvi ihu, ning seitsme nõõpaugu ja kuue nõõbiga vest (mille all, jätkunuks Leenal kannatust kauem dekanaaditoas püsida ning «asjasse» süüvida, tuksus küllaltki kaastundlik süda). Imet ei sündinud. Leena lahkus dekanaadist püstipäi, energiliselt puusi hõõritades ning viimsel hetkel lauanurgalt musta ridiküli haarates.

Raudteekool ehk Tallinna Raudteetranspordi Tehnikum (TRT) võttis Leena avasüli vastu, kuid rohkem kui mesimagusad meelitused ja kaude kiitmised, millega muuseas ka sealmail Leena sisemiste ja välimiste omaduste arvel kitsi ei oldud, meeldis Leenale, kui inimesed temaga otsekohesed olid ning oma soovide ja tahtmistega peale ülearu palju sõnu ei raisanud.

(Vabanda, Leena!)

Kahe aasta pärast omandas Leena raudteevahi kutse ning sellega koos ka kuldnõõpidega frentši ja märgiga mütsi. Tal oli triibuline sau, mille ta üles tõstis, kui rong mööda läks, ning plekk-kühvel, kuhu ta paarisaja meetri kauguselt mõlemalt poolt putkast rongiakendest väljaloobitud suitsukonid kokku korjas.

Liipreid pidi jalutades ning konisid kollase harjaga kühvlisse lükates ei tundnud Leena üleliia suurt hirmu lõputupika rööpmepaari ees. Polnud ta ju kunagi kahelnud nende lõikumises kui mitte järgmise, siis ülejärgmise põõsapuhma taga.

Mõnikord, tõsi küll, tundis ta igatsust ema järele, kelle käest nii meeldiv midagi küsida või miskit paluda, kuid ema puhkas juba kuendat aastat mulla all.

See aga on neljas, viies, kuues, kuuekümne kuues, seitsmesaja esimene ja $6,6745 \times 10^{-11}$ lõpp.

LAURIS TOOMET

JÕULUD

Taarausuline lastefilm

Päris algus. Jõulu-jumalateenistus. Pastor räägib ilusat juttu inimkonna lunastamisest ja Jeesuse sünnist.

Algus. Jõuluvana sõidab saaniga kylla, tema järel palju päkapikke. Laulavad jõululaule.

Kodud. Isa loeb piiblit. Ema kannab jõulutoite lauale.

Uuesti saanisõit, kuid nyyd pole enam sama vana. Tal on mask näo ees ja kiirustab kohutavalt.

Mööda kyla käivad 2 jõuluvana & kotivanad & päkapikud. Päris jõuluvana & päkapikud jagavad lastele kinke. Kotivanad on mustad ja koledad. Jääb selgusetuks, kust nad tulid. Kohe kui ux lahti tehakse, ajavad nad lapsed kotti & panevad plagama. Keegi neid kätte ei saa.

II jõuluvana on maniakk. Tal on kogu nägu maskiga kaetud, nii et keegi seda ei näe. Kui ta laste juurde läheb, siis ta kõigepealt annab neile pakid. Siis tapab vanemad kirvega & blokeerib oma kehaga uxe, et lapsed minema putkata ei saaks. Ajab lapsed nyyd tyhjaks saanud kotti ja läheb minema. Kui tema tegevus on avastatud, siis hakkab minnes ka maju põlema panema.

Kord ei läbe yx väike laps oodata, kuni kõik pakid on jagatud ja teeb oma kingi kohe lahti. Seal on verine inimpea. Sellepeale vana vihastub & tapab lapsed.

Kotivana äraviidud laste vanemad lähevad kyla peale abi otsima. Nii satuvad juhuslikult maniakkvana jälgedele. Saavad teada ta tegevusest. Jooksevad seda kõigile rääkima.

Teised inimesed haaravad pyssid ja tormavad maniakkvana & kotivanasid pyydma. Kotivana avab nende pihta automaaditule. Ellujäänud varjuvad kynka taha. Yks maja blokeeritakse ja kindlustatakse bARRIKAADIDEGA.

Jõuluvana yhineb inimestega, samuti päkapikud.

Kotivanad asuvad kindlust piirama. Seesolijate ähvardamiseks hakkavad lapsi pooma. Sel ajal maniakkvana veel kylastab maju & paneb neid lahku-des põlema.

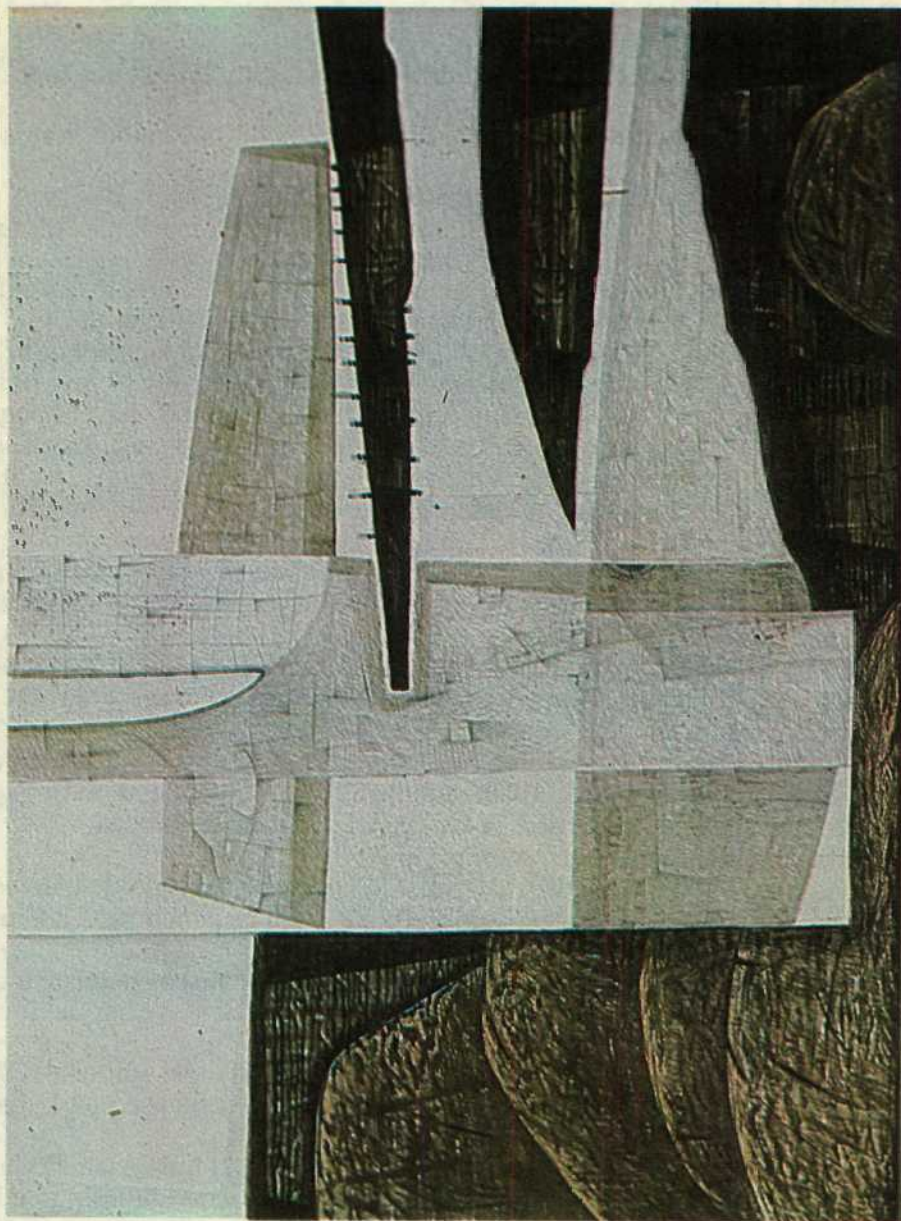
Inimesed, Jõuluvana & päkapikud otsustavad laste päästmiseks ja teiste inimeste hoiatamiseks kindlusest välja tungida. Puhkeb pikk ja verine lahing, kus langenuid on mõlemal poolel.

Osa kotivanasid ajas taga neid päkapikke, kes ei saanud õigel ajal teadet & jäid kindlusest välja. Mõned lyyakse samas maha, teised seotakse puu kylge ja pannakse põlema.

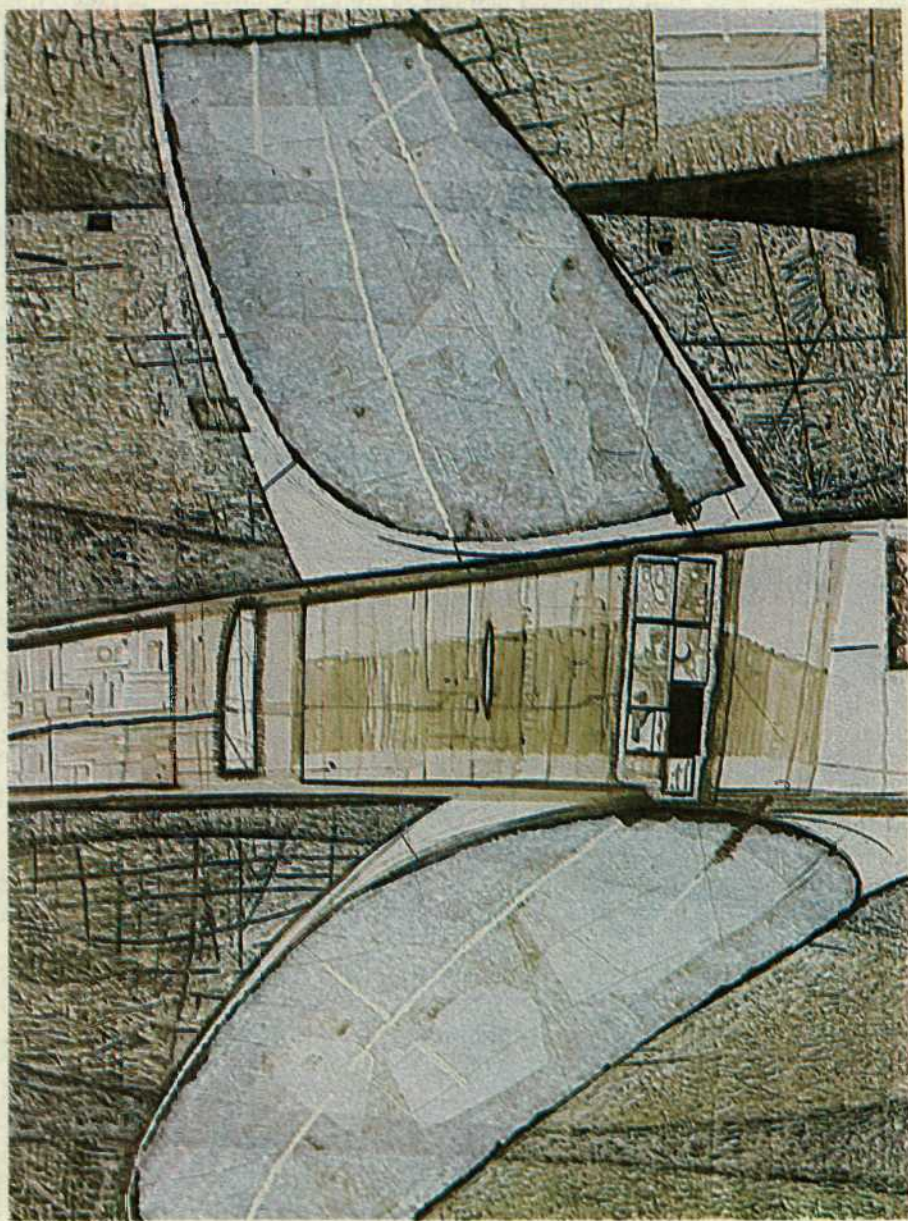
Jõuluvana loodab, et ehk osa inimesi pääses põgenema ja toob naaberkyla-dest abi. Seni on vaja pyyda lapsi aidata. Lastest on elus vaid umbes pooled. Teised sealsamas poodult ja põletatult.

Seepeale saabub kotivanadele appi maniakkvana. Ta ei kasuta tulirelvi, vaid kahte pikka mõõka & sunnib inimesed taganema. Varjub lumehangede, postide, nurkade taha ja lõikab liginejatel kõhud lõhki.

Ent vahepeal on inimeste positsioonid vallutanud kotivanad. Nende kätte

Matti Rautiso. Segatehnika. 135 X 100 cm. 1991.

Mati Rautso. Segatehnika. 135 X 100 cm. 1992.

langesid ka sinna varjule jäänud lapsed. Puhkeb äge ja verine võitlus lagedal maal.

Naaberkyllas on inimesed juhtunust teada saanud ja kogunevad sõjasalgaks. Tormavad läbi metsa teistele appi.

Vahepeal pyyavad inimesed pääseda järgmisse majja varjule. Nende salk lõigatakse pooleks & Jõuluvana osa lastega satub kotivanade kätte. Need hakkavad kohe verd laskma.

Saanud Jõuluvana kätte ja tapnud ta ära, asuvad kotivanad minekule. Maniakkvana paneb enne minekut veel majale tule otsa. Osa lohistab järel kotte lastega.

Kui inimesed on põlevast majast pääsenud, ei oska nad enam midagi ette võtta. Laiad lohistusjäljed lähevad üle põllu, ent mööda jälgi liigub keeristuul ning kustutab need peagi. On aimata tõusmas tormi. Pealegi uluvad metsas saatanlikult hundid.

Suur osa kylast on maha põlenud. Kõikjal on põletatud, poodud, maha lastud, risti löödud inimesi ja päkapikke. On Jõuluvana kingikott ja maniakkvana kingitused. Vere lõhna peale liginevad hundid. Mäekünkal suurte puude seas kõrgub varemets kirik nagu must luukere. Kiriku lähedal on puu kylge naelutatud pastor (näha vaid valendava koguna).

Abivägi eksib metsa ära. Osa langeb huntide roaks. Keegi karjub Jeesus Kristust appi. Pilvedes on korraks üks auk, sealt paistab hele täht. Siis katab tuisk selle augu ja saabub pimedus.

VASTLAPÄEV

Taarausuline film

Suur ning rikas kyla. Kaamera näitab üksikuid pildikesi inimeste elust läbi aasta. Kogu suve ning sygise räägivad nad tulevastest vastlatest, halvustades neid iga kandi pealt. Kes ei taha seajalgu, kes peab seda paganluseks, kes lol-lakaks lapsemänguks. Kõik jutud kylas keerlevad nii või teisiti vastlate ymber.

Talve keskel toimub muutus. Hakatakse vastlaid igatsusega ootama.

Talv hakkab läbi saama. Rahvas räägib vastlatest. Inimesed tahavad liugu lasta. Mehed saadetakse saani ehitama.

Kogu kyla mehed lähevad metsa. Osa langetab põlispuid, teised veavad need mäe otsa, kolmandad ehitavad hiigelkelku. See tuleb vähemalt 5 sylda kõrge, proportsionaalselt lai, hiigelpikk. Naised kaunistavad saani vaipade ning tek-kidega.

Sõit peab minema mäe otsast alla järvejääle.

Vahepeal saan yha kerkib. Sellele tehakse peale veel teine korrus ning kat-us. Pystitatakse sabasse hiigelrist, mis, seotakse täis lehvivaid linte. Igayks toob ohvriks, mis tal on.

Saani ymber hulguvad metsavaimud. Nad on hallid kogud, kes ilmuvad hä-marikus ning magavad inimeste tekkide vahel. Kellelegi nad kurja ei tee.

Saabuvad vastlad. Hommikul koguneb rahvas mäele. Kui kõik ohverdami-sed on ohverdatud, otsustatakse liikuma hakata.

Vaevalt saab üks vanamees hõigata: «Sõidame!», kui saan liikuma hakkab. Ta sõidab mööda mäekylge suursuguselt alla. Rahvas juubeldab.

Saan tagant. Jõuab järvejääle ning liugleb mööda seda edasi. Korraga jää murdub, hiiglaslik lahmakas tõuseb peaaegu pystloodi, juhtides saani alla sygavikku. Vesi lainetab veidi ning jääb siis vaikseks.

Pime kyla, lummetuisanud teed. Majade vahel käivad tondid.

JAANIPÄEV.

Taarausuline film

Kevad, umbes aprillikuu. Loodus hakkab ennast talveunest yles äratama. Lumelaigud on veel maas, ent sulavad ruttu.

Kylaelu. Inimesed algul plaanivad, siis teevad kevadisi töid.

Kõikjal metsas, kus inimesed ka ei käiks, jälgivad neid tuhanded silmad. Lõpux saavad nad sellest ise aru ning hakkavad metsa pelgama.

Loomad hakkavad esimestena kartma ning ei julge enam yxi karjamaale jääda. Koerad niuksuvad ning lõrisevad metsa poole. Tavalised talutööd esialgu jätkuvad.

Inimesed, kes on metsa läinud, jäävad kadunux. Lõpuks ei julge enam keegi yxi sinna minna.

Peremees kynnab põllul. Sakh jääb millegi taha kinni. Tõmbab välja oma kadunud poja laiba. Näeb, kuidas võsa põllu ääres salapäraselt liigub.

Tormab koju. Poole päeva pealt kerkib lämmatav udu. Kylla saabuvad tohutud kärbseparved.

Hommikul on põld täis puurontidest kokkulöödud riste. Igaühe all on surnud inimene, enamik neist tundmatud.

Leitaxe laipu pööningutelt & heinakyynidest.

Ent põldu ei tohi kyndmata jätta. Varustatuna piibli & mõõgaga kyntaxe see yles. Selgelt on vahepeal kuulda kellegi samme, sydametukseid ja oigamist. Mõne koha peal põllul keerlevad varjud.

Laps jookseb õuest välja. Ta komistab & kukub. Ligi sööstavad miljonid sipelgad, ta yritab karjuda, kuid heidab peagi hinge. Vanemad leiavad ta sipelgatest ja kärbestest pooleldi ärasööduna.

Metsas nähakse vaimu. Ta on mitu korda pikem inimesest, tontlik ja ähvardav.

Mai. Päevad lähevad yha udusemaks. Kogu ymbrus lobbab & haljendab. Alguses jäävad taimed lihtsalt jalgu & inimesed komistavad neile. Päeval puhastatud teerajad kasvavad öösel jälle täis. Ent juba hakkavad taimed ise end inimeste ymber mässima.

Naine läheb peenramaale rediseid tooma. Ta jalg vajub äkitselt, suure vaevaga saab ta selle mulla seest kätte. Ei leia maa seest mingit õõnsust. Korjab oma redised & hakkab toa poole minema. Sile muruplats vajub äkki nagu mädasoo, ta vajub vööni sisse ja hakkab appi karjuma. Joostakse appi, ent teha pole midagi. Kui päästjad augu ymber pikutavad & naise jaoks latte hoiavad, keerduvad taimed nende jalgade ymber. Suure vaevaga suudavad nad end lahiti rabelda, ent perenaine vajub oma teed.

Karjapoiss teatab, et yx lehm vajus siledal heinamaal maa sisse.

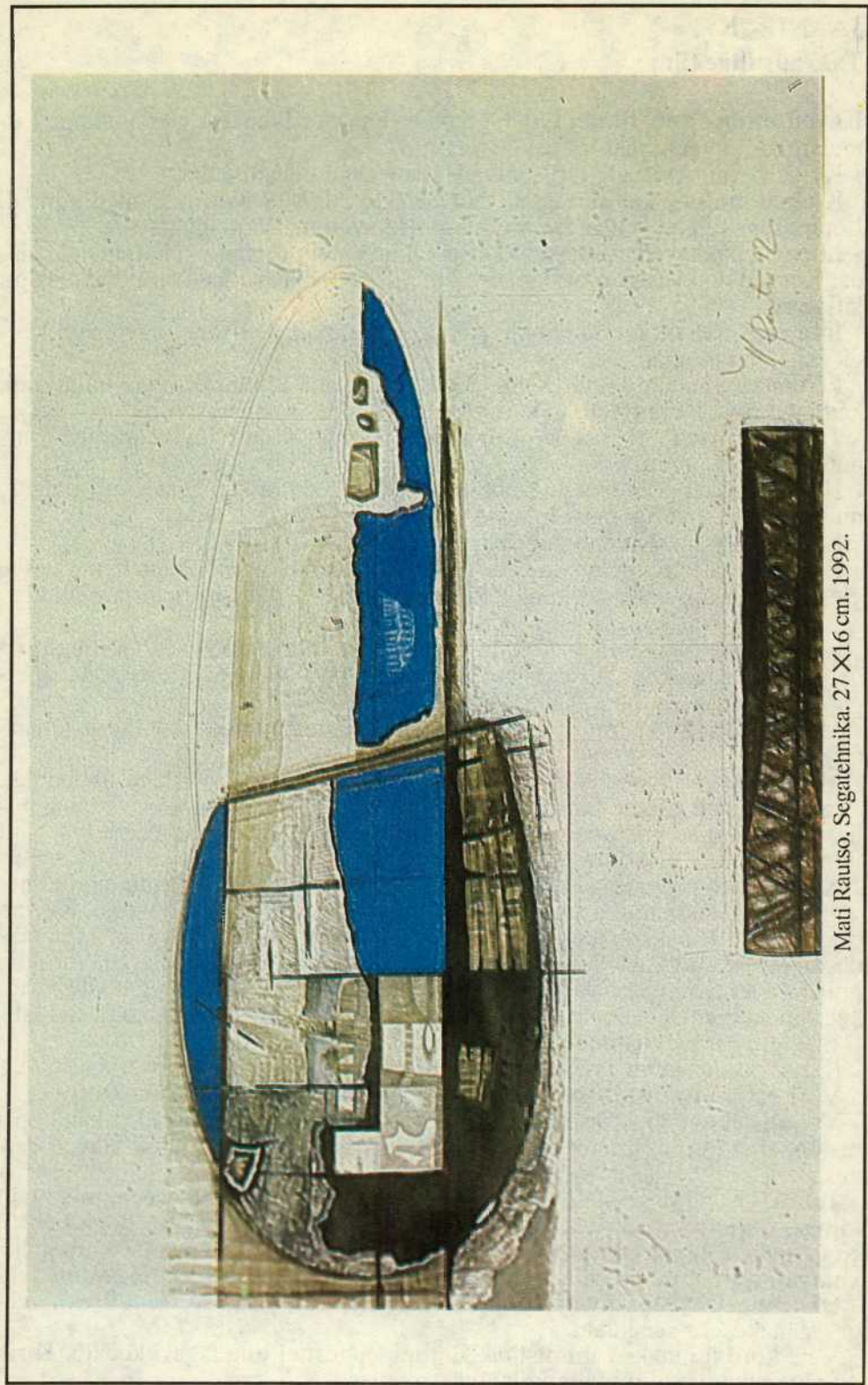
Veel paljud vajuvad sisse, põlvini, vööni. Osa neelab maa täielikult.

Varjulistes kohtadesse ilmuvad suured seened, mis levitavad paksu kopitustlõhnalist tolmu. Inimesed kõhivad seda sisse hingates. Paljud jäävad haikeks.

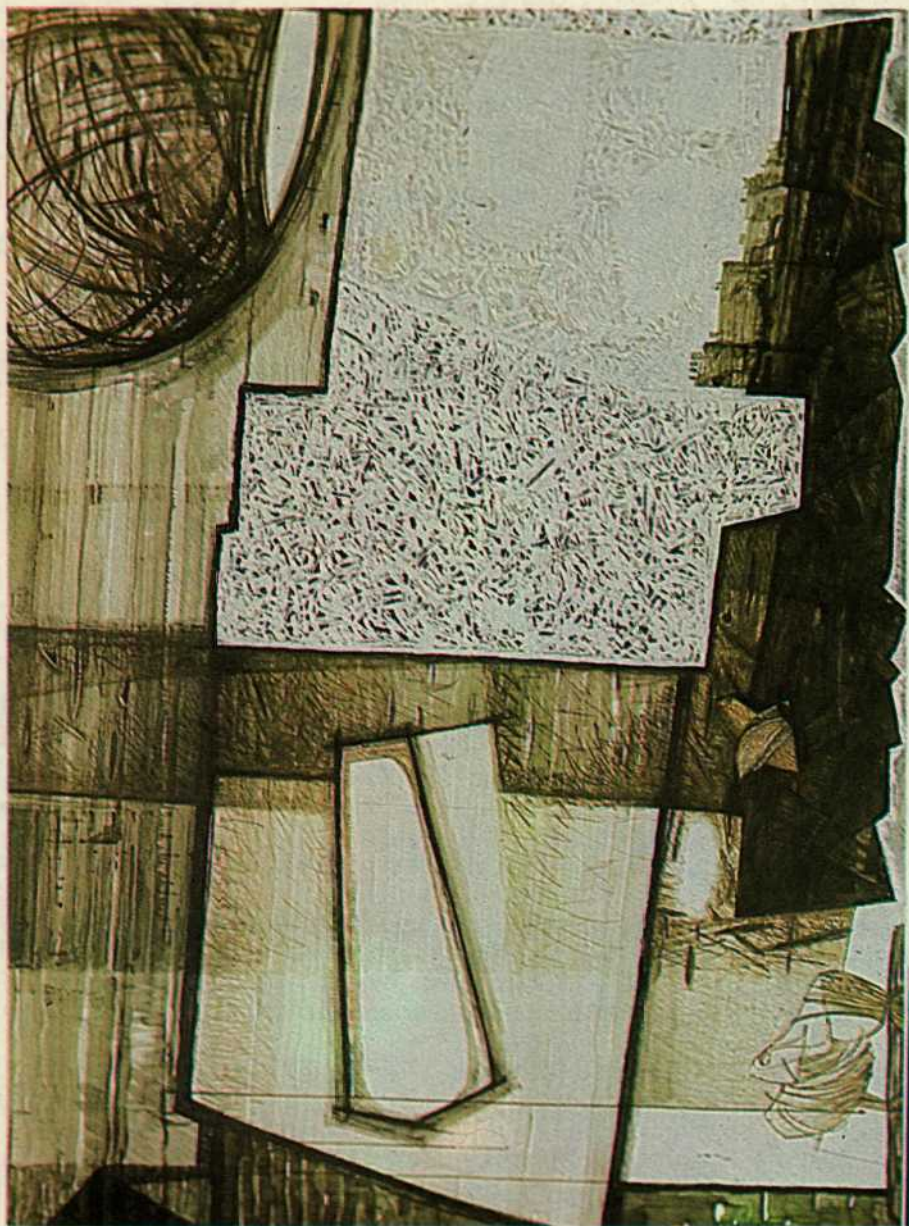
Juuni. Ustele ja seintele ilmub kummaline roheline limane seen, mis levib kiiresti õuest tuppa. Pyytakse teda maha kaapida, ent ta kasvab ööga uuesti. Kogemata teeb yks ennast temaga kokku. Hommikul on tema käsi elutu ja liikumatu, selle pruuni pealispinna all võib aimata roheline seene kasvamist.

Õnnetu aetakse toast välja. Tehakse suitsu ja kõrvetatakse seent keeva vee-ga. Vähekeseks see aitab.

Veel kord minnakse abi otsima. Ent minejatest ei tule tagasi kedagi. Kirik on varemetes, teed muutunud läbipääsmatuks.

Mati Rautso. Segatehnika. 27 X16 cm. 1992.

Mati Rautso. Segatehnika. 135 X100 cm. 1991.

Poiss tahab lõigata endale keppi. Puutyvest purskab välja verd. Puu juurtelt ilmub rästik, kes teda salvab.

Seenele lisaks tulevad tuppa putukad. Nad ryüstavad toidukambrit ning yhel hommikul leitakse, et kellelgi on nad silmad peast söönud.

Keegi tahab välja minna, ent uks ei avane. Selle taha on otsekui sisselaskmise ootel kogunenud taimed. Väljutakse läbi akna.

Kylas liiguvad kõikvõimalikud jubedad haigused. Käed tursuvad yles, lähivad mädanema jne.

Kuna radu enam ei tallata ega niita ei saa, proovitakse teha teed labidaga. Ent maast immitseb verd. Kaevaja komistab & näeb maas mingit rohelist liimast olendit, kes tema käest kinni haarab. Jõuga tiritakse ta päästjate käest ära. Päästjad pyyavad koletiselt kombitsaid maha raiuda, ent need väänduvad kirvevarre ymber.

Valgus on muutunud tontlikult rohekassiniseks. Suured auruklombid ujuvad yle õuede.

Osa inimesi läheb öö jooksul ussitama, vastikud valged tõugud vaatavad välja nende silmakoobastest.

Pyytakse rajada teed keeva veega. Taimed kõrbevad ja närtsivad, maa nende all on mustjassinine, ta liigub ja väriseb nagu mingi hiigellooma nahk. Lyyakse pinda kirvega, kirves kaob selle sisse täiega. Pyytakse taimestikku põlema panna, ent kõik on liiga niiske, õnnestub yksnes mõned majad maha põletada.

Kogu taimestik on kasvanud kõrgeks, varjates vaadet. Osa vetruvate varte otsas ja vahel on kinnimässitud laibad.

Osa inimesi taandub katusele. Peagi pressib roheline limane seen end siia. Kogu seltskond muutub roheliseks vormituks massiks.

Pyyavad end päästa jões. See voolab läbi elusa taime ja seenetunneli. Tema ei ole ellu ärganud. Ent ilmselt ummistavad taimed tal tee, sest vesi hakkab tõusma. Kõik jões olnud upuvad mudases & putukaid täis vees.

Viimased inimesed pressivad ennast kohutavate pingutuste ja kaotuste hinnaga liivasele mäekynkale kyla taga. Oma majad, niipalju kui võimalik, on nad põlema pistnud. Kynkale teevad nad lõkketule. Siit avaneb vaade yle kogu aurumattunud rohelise kihiseva madaliku. Põllul jooksevad mingid mustad suured neljajalgse loomad, nagu mängiks nad.

Tuli levib märkamatuult suuremaks, neelates haokood ymbruses. Saabub hämarus. Inimesed on läinud korraks tule juurest ära. Tagasi vaadates näevad selle ymber suuri & tontlikke sarvilisi olendeid, kes tantsivad trummi taktis.

Kuulevad naeru, puude vahel õõtsub kiik, mille ymber hullavad neiud. Järjest rohkem koguneb tule juurde rahvast, kõik on rõõmsad & pidutsevad. Lauldakse jaanilaule. Mehed hullavad neiudega metsas, kadudes lõpuks paarikaupa pöösastesse.

Hommik. Järel on viimased inimesed. Osa õhtul olemasolnutest on kadunud. Tõuseb helepunane ja pidulik päikesekeetas.

Kyla on jälle peaaegu endine. Vaid yksikud mahajäänud mädanenud seened, rohelised hallituslaigud. Enamik maju on maha põlenud. Kõikjal on jubedaid, moondunud korjuseid.

MARDIPÄEV

Taarausuline film

Suur lage tuules lainetav heinamaa või põld. Väljas on sygis. Kummalised & mystilised pilved tulevad vaataja suunas ning liiguvad yle tema pea.

Kyla. Majad on valdavalt suured ning heas korras. Inimesed kannavad valge-punaseid rahvariideid. On õhtu ning kõik valmistuvad tuppa minema. Perenaine tuleb laudast, peremees metsast. Lapsed silkavad veel õues, kuni pe-reema nad tuppa hõikab.

Hämardub. Metsaserval võib näha kogusid liikumas. Keegi peab siin vahti, silmad ainiti kyla poole. Surnuaial liiguvad hämarad kujud. Mingid suured ning sarvilised, ei saa aru, kas loomad või inimesed, jooksevad mööda met-sa.

Kylalapsed liiguvad yxi kuni neljakesi yhte suurde tallu. Nad näevad rah-variites väga armsad välja. Kõik on ylevoolavalt lõbusad, kaasas suured rii-depambud.

Talu sees. Lapsed riietuvad ymber tontideks, nõidadeks, kuidas keegi saab. Jooksevad siis rysinal välja ja esimese maja poole. See asub läbi metsatuka. Põõsastest jälgivad neid kellegi silmad.

Ajaviiteks & harjutuseks lasevad nad laulu lahti. Kui hakkavad saabuma read: «mardid tulnud taevaasta», läheb kaamera äkki kaugemale. Tee kaha-neb kitsaks kriipsuks. On näha, kuidas pilvisesse & pimedasse taevasse tekib heledam auk, see muutub valgust kiirgavaks aknaks. Lastele jääb see seljata-ha. Aknast laskuvad alla valged hinged. Nad kaovad puuvõrade vahele.

Mootorratastel kihutav seltskond, mustades nahktagides. Keerab sisse kyla-vaheteele.

Nii lapsed kui mootorratturid käivad mõnes talus marditamas. Laste hulka on ilmunud paar pikka ja valget kogu. Laste seltskond pole enam endiselt rõõmsameelne. Edasi tormatakse raugematu ajuga.

Liigub ringi must mardiseltskond. Näidatakse üksnes nende minekut talude poole, siis äratulekut. Näod on varjatud mustade kapuutside ning maskidega. Helgivad pikad noad.

Yhes talus mootorratturid ja lapsed kohtuvad. Edasi liigutakse yheskoos. Seltskond on muutunud veelgi heterogeensemaks. Mootorratturite taga sadu-las istub kummalisi kogusid: surnuid, poolloomi, sõjamehi, kääbuseid jne. Osa kogusid otsekui kaob pealevaatamisel. Keegi ei tee sellest väljagi, ehkki kõik neid näevad. Vahepeal mootorratturid eralduvad teistest, viitsimata oodata jär-gi jalamehi. Tiirutavad siin ning seal, käivad mõnes talus, pöörduvad siis ta-gasi teiste juurde.

Nyyd järgneb pikk ja yksluine taludes käimine. Paigad, kus käiakse, muu-tuvad yha syngemaks, pidevalt on tunne, et midagi peab juhtuma. Mardilau-lu asemel on yksikud katked viisist, hetkelised laulujupid, summutatud naer ning hõiked.

Must mardiseltskond. Hiilivad varjusarnased kujud liginevad põõsarida mööda majale. Õuel alustavad vilepillidel ja trummidel mardiviisi. Perenaine tuleb laudast & karjatab. Ta haaratakse kinni ja lyyakse nuga selga. Peremees avab ukse. Esimesel hetkel tahab ta mardid sisse kutsuda, kuid taipab siis, et asi pole õige & pyyab ust kinni lyya. Ent mardid on kiiremad. Isa tapetakse ja tungitakse edasi. Järgnevad pikad ja võikad tapustseenid.

Põhiline mardiseltskond tungib edasi yksildase maja poole tiigi kaldal. Kyllalt pikalt näidatakse minekut läbi mystiliste paikade ja jumalakujudega hiie. Nyyd on selle koosseis muutunud ebainimlikuks. Tontlikke kujusid on vähemalt samapalju kui inimesi. Seltskond liigub pidevalt, aeg-ajalt keerab osa metsateile, teised või ka needsamad liituvad uuesti seltskonnaga tulles tee-radadelt, põõsastikest, oodates seltskonda ristteedel. Pereisa laseb nad majja. Algul peavad end normaalselt ylal, kui tulevad read andidest lapsele või tydru-kule, kummardub yks martidest hälli kohale. Hetkeks on kahevahel, siis ta-pab lapsukese.

Pereisa tormab juurde, kuid tapetakse kirvega. Ära minnes panevad mootorratturid maja koos kõrvalhoonetega põlema. Uuesti kõlab rõõmsalt ja võimsalt mardilaul.

Siitpeale ei vaibu mardilaul õieti hetkekski kuni filmi lõpuni. Kui ka laulu ei kosta, jääb enamasti alles selle rytm või viis.

Vahelduvad stseenid mustadest martidest, kes lohistavad inimesi yles mäele, lõövad risti ja panevad põlema, ning seltskonnast, kes veel paar maja põlema süütab. Osa neist syydatakse koos elanikega, ilma sisse minemata, tap- pes vaid need, kes pyyavad välja põgeneda.

Taevast mööda vilksatavad kratid ning puugid ning hinged. Loojang on peaaegu kustunud. Kõikjal metsas on kummalisi seltskondi lõkke ääres, puu otsas või niisama.

All orus peetakse pidu. See on üks inimeste mardiseltskond, kes on taludes käinud & nyud osa saagist ära sööb. Mustad kogud veeretavad neile mäelt ki- virahne kaela. Põgenejaid haaratakse põõsastes jalust ja tapetakse, või kuku- vad nad mylkasse. Kaamera näitab kõrgemale. Kogu taevaveer on kaetud tu- lekahjude valgusega. Siinsamas on ka ristid põletatud inimestega. Tõuseb tuul & toob jälle mardilaulu kaja.

Veel paar põletamisstseeni, jälgimad eelmistest. Pikad tormamised õõtsuval rabapinnal läbi udu ja põlenud metsa. Siin-seal põlevad ristid kynkanõlvul ja varemed. Yksteise järel varisevad lapsed kokku. Mootorratturid kihutavad neist armutult yle.

On koidik. Seltskond on jõudnud yhe maja juurde maanteeservas. Kõik tont- likud kujud on kadunud, järel on ainult yksikud lapsed ning rockerid. Siis vii- mased käitavad mootorrattad ning sööstavad halli suitsupilve maha jättes teed mööda minema.

Inimtyhi maantee. Kihutav seltskond. Taevast on hall ja pilvine.

JÕULUD

(Taarausuline jõulufilm)

On kylm ning pime Saanimaa talv. Laiast lumisest lagendikust kerkivad esi- le puudega kaetud kaljukõrgendikud. Siin-seal keerutab tuul yles lumekeeri- seid. Tekst: «Kaugel-kaugel Lapimaal on üks iverseärki kyla. Selle kyla nimi on Korvatunturi ning seal elavad jõuluvanad...»

Kaamera peatub yhel paljudest kyngastest. Selle taga on lumme tuisanud kyla. See koosneb paljudest pystkodadest või tšummidest, mõned neist on teistest palju suuremad.

Kyla lähedalt. Majade vahel on lumi ära trambitud, kõikjal sebib palju jõu- luvanasid ning päkapikke.

Suure tšummi sisemus. Keskel, hõõguva lõkke taga istuvad suured jõuluva- nad, seinaveered ning keskpõrand on täis väiksemaid, kes magavad või aja- vad omavahel juttu.

Yks suurtest jõuluvanadest tõuseb pysti, ohkab tydinult ning ytleb: «On aeg!»

Keskmised jõuluvanad avavad silmad ning kobivad pysti. Hetke pärast on koda täis sagimist ning tormlemist. Paar keskmist jõuluvana jookseb majast välja teistesse tšummidesse.

Väikesed jõuluvanad magavad norinal tšummi põrandal. Korruga astub uk- sest sisse keskmine jõuluvana. Mõned väikesed avavad silmad ning ajavad ennast istukile. Keskmine tõmbab kopsud õhku täis ning teatab valjul häälel: «On aeg!»

Hetke pärast on kõik väikesed jõuluvanad jalul ning tekib yleldine rysin.

Kylaväljak, sellel askeldavad päkapikud. Osa tirib põhjapõtru kõie otsas, osa mängib, osa kannab vett, kyttepuuid jms. Korraga kuulduv kodade vahelt mingit kära ning hõigetega: «On aeg!» tulevad sealt joostes mõned keskmised jõuluvanad. Tööd jäetakse sinnapaika, algab jooksmine ja askeldamine.

Tasane väljak kyla ees. Sellel tammuvad ärritatult jalalt jalale suured ning mõned keskmised jõuluvanad. Kyla poolt läheneb joostes päkapikke ning jõuluanasid. Kõigil on relvad käes. Kyla veerest aetakse kiiruga kohale põhjapõtru saanidega. Osa päkapikke tirib kohale kuulipildujaid, pysse, automaate ning kylmrelvi, teised laadivad neid kiiresti saanidele. Lisaks pannakse sinna moonakotid ning lõpuks istuvad ka jõuluvanad ning päkapikud. Veel enne häämaruse saabumist puhutakse sarvesid ning vägi kihutab minema.

Kaamera taas kõrgel. Kynka tagant ilmub välja jõuluvanade vägi ning venib hiigelpika ussina yle legendiku.

Yks teine maa, kaugemal lõunas. Siin vahelduvad tihedad metsad lummetuisanud põldude ning karjamaadega. Siin-seal on näha suuri kylasid, kus sagib inimesi ning loomi.

Mees sõidab heinakoormaga läbi metsa kyla poole. Kaugel uluvad hundid. Mees vaatab tagasi, seal on taevas syngelt kollane ning tuul liigutab puuksi tema taga.

Mees kiirustab hobust ning kihutab kylla. Yhe talu väravas hyppab ta reelt maha ning tormab maja poole. Seal pörkab ta kokku vastutulnud inimestega ning hyab: «Jõulud, jõulud tulevad!»

Kylas algab paanika. Lauda- ning talliüksed suletakse raskete raudlattidega, tuled kustutatakse. Halisedes ning ähmi täis koguneb enamik inimesi kõrgendikul asuvasse taludesse. Relvastutakse vikatite ning hangudega ning jäädakse hirmunult ootama.

Jõulud saabuvad koos pimedusega. Yhtäkki on kyla täis mõõkadega jõuluanasid. Need veavad oma keskel hiiglaslikku rege, millel on ilmatu kott. Kottist paistavad kylmunud inimjalad, pead jms. Jõuluvanad karjuvad jubedalt ning yha lasevad verd. Majad panevad nad põlema, visates neisse veel inimesi.

Mõned jõuluvanad hiilivad kummargil mäepealsete talude juurde ning panevad neile tule räästasse. Kui inimesed põlevast majast põgenevad, lasevad jõuluvanad nende pihta märki. Teised pyyavad inimesi elusalt, viskavad neile koti pähe ning hyppavad siis hulgakesi otsas, kuni verine lõga kottist välja hakkab tulema. Kättesaadud lapsed aetakse samuti kotti ning tassitakse regele.

Põlev kyla veidi eemalt. Jõuluvanad kogunevad kyla serva ning kihutavad edasi.

Uus kyla kõrgelt. Pimeda metsa juures on näha mingeid kogusid liikumas. Korraga puhkeb yhes majas tulekahju, siis teises. Peagi lõõmab kogu kyla.

Lähivõtte taplusest. Jõuluvana lööb mehel mõõgaga pea otsast. Läheduses täriseb kuulipilduja. Kaamera näitab põleva maja taustal, kuidas põgenevad inimesed kuulidest tabatuna kukuvad.

Taas kaamera kõrgelt. All on näha põlev kyla. Pilt liigub yle maastiku ning nii kaugele, kui silm seletab, võib näha tulekahjusid.

Hommik, hakkab koitma. Jõuluvanad on suure mäevalli tipul. Ees laiub jõgi, selle taga on uued kylad. Korraga hyab üks suur jõuluvana: «Tagasi!». Saanid pööratakse ymber ning kogu armee kihutab tuulekiirul tagasi põhja poole.

Kaamera näitab jõuluanasid oma igapäevase tegevuse juures, enamik neist magab kuni järgmise korrani.

Maausulise kultuuri & kunsti olemusest

Nagu mausk (taarusk) isegi on ka maausuline kunst segane ning piiritlemata mõiste. Defineerimise pyyegi lähtub teisest kultuurikontekstist — ei indoeuroopalikust — ning mausk ise mingit taolist eneseanalüüsi ei vaja. Kuna meie valitsev kultuur on seni veel euroopalik, on siiski hea või vähemalt lubatav pyyda asja defineerida — kas või selleks, et vältida temale ylevalt alla vaatamist.

Taarausus ning vastavalt ka tema kultuuriteoorias valitsevad kaks suunda, mida võiks tinglikult nimetada ortodoksseks ning potentsiaalseks. Ortodoksne kultuur ning usund on see, mida uskus ning milles elas maarahvas perioodil umbes XIII—XVIII sajandini. Sealst edasi algas kiire kristianiseerumine, varasem risticõdade-eelne kultuur aga omab klassikalise talupoegliku maailmaga ysna vähe yhisjooni. Ortodoksse maausu elemendid on autentsed regilaulud, rahvariided, uskumused, kalender jne — ühesõnaga kõik see, mis on teada Kirjandusmuuseumi ning Eesti Rahva Muuseumi materjalidest.

Sellise lähenemise juures kerkib yles üks probleem. Nimelt pole maausuline kultuur olnud kunagi selge ega yhtne, ta on pidevalt muutunud, teisenenud, suuri valdkondi on hyljatud või juurde lisatud. Kadunud on karupeid, šamanism, enamik vanu jumalaid, nende asemele on tulnud põllu- ja viljakusmaagia, balti jumalad (Pekko) jne. Kui seda muutumist aksepteerida ning lugeda kogu meie esivanemate kultuuri vähemalt sisiaasumisest kuni yleöödunud sajandini maausuks, on raske põhjendada, miks ei peaks maausu alla koondama kõik potentsiaalsed vormid, milleks meie kultuur ning usund võinuks omaette arenedes kujuneda. Aja mõiste pole maausulise jaoks monoliitne ega yhemõõtmeline. XVIII sajandi mausk oli legitiiimine tollal, kuid ei sisaldanud oma legitiiimsust ka XX sajandil, kyll aga XX sajandi maausu potentsiaalsust. Kuna tegemist pole minevikuga kaasaegses mõttes, mitte olnu, vaid olevaga, ei saa seda arvestamata jätta.

Nende kahe kultuurikontseptsiooni vahel on laiem lõhe, kui esmapilgul võiks arvata. Maausuline kultuur on ennast pidevalt puhastanud vanast seda mytologiseerides ning minevikku lykates. Esivanemad ning nende maailm on pyhad, võttes praegu kasutusele nende kultuuri, saame me ilma selleks õigust omamata enda käsutusse ja kontrolli alla neid ymbritseva väe, muudame religioosse igapäevaseks ning sellega lõhume esivanemate kultu-

se kui sellise. Selline tegevus on lubatav vaid šamaanile ning, et väärkasutusi ära hoida, on maausulises kultuuris eraldatud igapäevane ning religioosne.

Lisaks sellele on vanad märgisüsteemid alati ylekoormatud oma seosterohkuse, pyhaduse, mytologiseerituse tõttu. Igapäevane kultuur vajab vaba ning liikuvat märgisüsteemi, mida võivad kyll sustada ning fikseerida mõned iidsed elemendid, kuid nende osakaal peab jääma madalaks.

Sellel põhjusel ning ka isikliku sympathya tõttu olen edaspidi lähtunud maausu potentsiaalsest kyllust. Pealegi on igayhel või malik tutvuda ortodoksse rahvakunsti ning usuga suvalise antoloogia või ylevaate abil.

Mõistes maausku potentsiaalselt, nagu seda tegid ka sajandi algupoole tegutsenud taaralased, langeb ära tema ajakohasuse probleem. Taaralased ei yrita pöörduda tagasi minevikku, vaid taastada mineviku sidemeid olevikuga.

Eelpoolmainitud ylekoormamine mytoloogiaga ning igapäevakäibest kadumine annab maausulisele kultuurile iseloomu, mida võiks nimetada kultuuriparasitismiks. Ta sunnib soomeugrilasi yha moderniseeruma, ent takistab tsivilisatsiooni teket. Viimane saab eksisteerida vaid teise kõrgkultuuri kõrval, sealst pidevalt materjali ammutades & unustades. Praeguse ortodoksse maausu elemendid on enamasti viimase 500—1500 aasta laenu. Vanemad on juba jäädavalt unustatud. Praegu on nad juba nihkunud myytilisse aega, saanud preestrite, mitte rahva, elitaar-, mitte massikultuuriks, milline maausuline kultuur olema peaks.

Taarausu maailmavaade on eluterve. Inimest ei peeta mitte isiksuseks, subjektiks, vaid ta on objekt, osa keskkonnast nagu kõik teised asjad. Võib-olla on selle tinginud asjaolu, et taaraulised on alati pidanud arvestama puude, kivide, loomade, hingede & kogu looduse kui endast kõrgemate või äärmisel juhul võrdsete olenditega. Neil kõigil oli oma tahe, omad mõtted ja emotsioonid; kuna need polnud ainult inimesele iseloomulikud, polnud inime ne ka millegi poolest eriline. Asjatu on otsida maausulisest tekstist tegeleste tundeid, mõtteid või emotsioone. Nagu iga teine keskkonnaobjekt omandab ka inimene mingi tähenduse ainult tegevuses — aktiivses või passiivses. Passiivsus, tegevuse objektiks olek, vastab paremini inimese tähtsusetule kohale maailmas. Aktiivsus on lubatud ainult tyhistes igapäevategevustes ning šamaanide-

le. Kuid ka šamaanidel ei ole õigust avalikustada emotsioone.

Selline suhtumine vastab teksti jumalikule vaatepunktile. Jumalad kalduvad meenutama oma austajaid (või vastupidi?). Nii on sama terve suhtumine omane ka maausu jumalatele —mitte nõuda oma austajate emotsioone, uskumist, armastust, vaid ainult konkreetset religioosset tegevust. Selles mõttes on nad demokraatlikud, andes inimesele sydametunnistusevabaduse — ent jättes ta sellega yksi, ilma kaitse ning järelevalveta. Selline maailmavaade nõuab tugevamaid isiksusi kui euroopalik — ning sobib šamaanirahvale kindlasti paremini kui euroopalikud usundid.

See, et isiksuse mõtetele tähelepanu ei pöörata, ei tähenda seda, et tal neid pole, vaid seda, et vaatepunkti omaniku — looduse (tao, taara) seisukohalt on nad tyhised ning mõttetud. Antropotsentristlikust vaatepunktist toimuvad syndmused ainult inimese sees, ylejäänud kujutab endast keskkonna fluktuatsioone. Maa vaatepunktist pole inimese sise maailma peaaegu olemas, syndmused on maa synd, kasv, muutumine. Looduse seisukohalt syndmusi polegi.

Loomulikult eelistavad maausulisedki tekstis vaatepunkti piirata — anda ta mõne grupi, jumala, maakoha või muu objekti omandusse. Sellisel juhul eksisteerib kahekordne vaatepunkt, sest religioosel põhjusil on alati teadvustatud ka looduse kui terviku seisukoht. See ei lase kitsama vaatepunkti emotsioonidel tekstis esile pääseda, annab kogu loomingule nihilistliku või anarhistliku suunitluse. Sellega välditakse, et teksti imbuksid hinnangud autori positsioonilt, kuna igasugune hinnang on alati piiratud, kellegi omandus ning sellega relatiivne. Dualistlikke vastandpoolusi nagu indoeuroopa kultuurides, mis võimaldaksid hinnanguid absolutiseerida, maausus pole.

Dualismi puudumine tähendab ka seda, et miski ei välista teist varianti (vastandeid pole), kõik toimub on alati synteet. Ainukesed hinnangukriteeriumid on kellegi isiku tahe ning hetkeemotsioonid — niipalju kui need siin-seal teksti sisse imbuvad.

Vastandite puudumine on osa yldisemast seaduspärasusest — maausuline tekst pole hõlpsalt komponentideks harutatav ei aja; ruumi-ega yhtegi teist mõõdet kasutades. Tegemist on pigem keskkonna kui sõnumiga, tyhja tekstiga ilma tähenduseta. Kogu kunstiteos näib koosnevat ainult tagaplaanist. See on segadusse viinud euroopa

uurijaid, kes äärmuslikul juhul on keeldunud selliseid asju kunstiks, muinasjutuks, religiooniks pidamast. Alles elektroonikaajastu prohvet McLuhan näib olevat langetanud otsuse maausu kasuks. Tema järgi on tyhi töö otsida suvalisest tekstist, keskkonnast, väljendusvahendist puhast sõnumit, kuivõrd mõlemad sisalduvad teineteises. Probleem, et tekst sisaldab eneses kultuurikonteksti, mis alles muudab ta tekstiks, oli semiootikas tuntud juba varem, kuid laiemalt tunnustamata. Nii vastavdi indogermaani tekstides leiduvad alasti mõtted nende maailmapildi dualistlikule, ratsionaalsele ning aksioloogilisele, soomeugri tekstide mõttetuse maailmapildi süsteemsele ning irratsionaalsele olemusele. «Kalevala» kangelased ei jahi ideaale, ei võitle printsiipide või põhimõtete eest. Nad on iseseisvad, kuid ilma tundeeluta, tegevuse läbi eksisteerivad, yliinimesed. Nietzsche tabas ära indoeuroopaliku maailmapildi eneseiroonia ning näitas kätte ka alternatiivi — anarhia, maausulise maailmasuhtumise.

Maailma irratsionaalsusest tuleb, et taarausuline keskkond või kultuur on madala informatiivsusega, McLuhani järgi kylm. Maausulist teksti on kerge laulda ning jutustada, kuid väga raske kirja panna. Romaan kui väga kuum kultuuri keskkond näib olevat taarausulise kunsti jaoks yldse vastuvõetamatu žanr, paremini sobivad madalama informatiivsusega lyhijutt, luule ja film. Filmi vaatepunkt on pealegi alati kõrvalseisev — jumalik. Sama efekti peaks andma ka teater, kuid mitteisiksusekesket teatrit on paraku väga raske teha. Televisiooni võidukäik peaks igal juhul taarausulise kultuuri levikule tugevalt kaasa aitama.

Seega siis soomeugri (maausulistes) tekstides avalduv anarhia ongi maausuline maailmapilt. Selle järgi on maausul igal juhul palju rohkem kokku puudet islamiga kui kristlusega — mõlemad tunnustavad maailma primaarsust ja põhimõttelist tunnetamatust, tingimusteta suveräänsust inimese suhtes. Tugev isiksus haarab kyll maailma juhtimise oma kätte, kuid see saab võimalikuks maailma ykskõiksuse, mitte nõrkuse või temast arusaamise tõttu. Islamit võibki pidada taara usu haruks, mis on koondunud yhe jumala ymber & alla, samas kui kristlus on filantrooplik luul.

*1. rehekuul 10205
Tarbatus*

PILLE TALVIK

*

vaglad varbais
ümberehitamas
inimihu korrastatust
vaglaihu valgeks rasvaks
ümberehitamine
vene keeli perestroika
kestab kuni kärbse väljumiseni varbast
uue kvaliteedi süünd
toimub enne kui
vagel jõuab end pureda
ajudeni
kahjuks või õnneks
on teadmata

*

võtmed lauale
et luua kaosest ego
deemonite soojust räbalaist
kus liigutavad spermid

rõõm räpastest kätest
voolimas liha ja verd
sõrmed harmoonia klahvidel
janus
hingeõhk
kus liigutavad spermid

loodu sees ja ümber
aeg
lahustab sadestab
ja maailm mu laps
leiab mus deemoni
rebimaks räbalaiks
kus liigutavad spermid

*

Sinu emasüdamele teen ma ainult tuska.
Oleks sinu otsustada, topiksid mind üska.

Suva järgi kuhu tahes võiksid siis mind kanda,
happnikku ja teisi aineid regulaarselt anda.

Ei ma oska elada kui su lemmiktoode,
ei saa minust kunagi kuldses keskeas loode.

REET VARBLANE

MATI RAUTSO — TEMA ROLL NING MAAILM

«Saatus määras talle (või võttis ta selle endale ise?) ...autsaideri paradoksaalse rolli. Ta oli omaette, ei käinud kellegi jälgedes, ka ei paistnud keegi järgnevat temale. Kuid ta kas nägi ette seda, mis pidi tulema, või siis väljendas stiihilise energia ja loomingulise julgusega juba saabuvat» — nii määratles Boris Bernštein 1980. aastal Peeter Ulase rolli Eesti 1960. aastate alguse graafikas. Nüüd, kaksteist aastat hiljem, tahaks määratleda umbes samamoodi hoopis teise noore inimese — Mati Rautso rolli Eesti kunstis. Peeter Ulas tegi läbi meie oludes tüüpilise tee kunstihariduse saamisel ning kunstnikuks jäämisel kolmkümmend aastat tagasi — algul kunstiinstituudis ja siis noore kunstnikuna Tallinnas. Peeter Ulas oli autsaider ringi sees, üksik ja isepäine, prohvet oma teel, enast ja teisi juhtides. Mati Rautso on autsaider ringist väljaspool olles: pärast kunstiopetaja hariduse saamist Pedagoogilises Instituudis on ta elanud, töötanud ja loonud Kohtla-Järvel, eemal meie kahest kunstikeskusest Tallinnast ja Tartust, eemal pühendatute ringist.

Edasi määratleb Boris Bernštein Ulase loomingut «sugestiivsusega», «jõulise plastikaga», «masside tunnetusega», «kombatava esemelisusega» ning lõpuks «uue, tegelikkuses prototüüpi mitteomava nähtusega, s.o kui vaba vormi kujundava tahte loominguga». Ka Mati Rautso puhul klapiivad need määratlused kui küllalt üldised, andmaks kätte tee kunstniku loomingu mõistmiseks. Kuid tehkem nüüd kohe väike mööndus —

kui kahe kunstniku loomingus on võimalik leida nii palju ühist ning üks on teisest hulga noorem, kas pole siis tegemist «teise jälgedes» astumisega? Kindlasti võib olla, kuid Mati Rautso kunst on tema oma ja tema valitud tee kuulub ikkagi ainult talle, kuigi seda teed on varem sillutanud ka teised, sest kahe kunstniku loomingus (kui pole tegemist plagiaadiga, ja plagieerimise ning isegi mitte jäljendamisega pole siin küll midagi pistmist!) saab olla vaid olemuslikku samasust. Ärge unustagem ka ajavahet, sest 60. ja 70. aastate Ulas pole praegune Ulas. Ka Rautsot ei eralda tollasest Ulasest mitte ainult aastad, vaid kas või kaudsed kunstikogemused — meilgi vähem või rohkem läbielatud pop-kunst ja minimalistlik kunst, abstraktsionism nii vabas ekspressiivsuses kui ka ranges geometrilises vormis, sajandivahe-tuse sümbolism ja rahvusromantism retronahtus-tena, rääkimata installatsioonikunstist jms. Mis on sellel kõigel pistmist Mati Rautso loominguga? Otseselt mitte, kuid muutunud aeg ning muutunud mõisted ja arusaamad ka kunstis ei jäta kedagi puudutamata, kes on oma käe tõeliselt ja tõsiselt «kunstikuradile» andnud. Ei ole jätnud ka Mati Rautsot. On mul õigust üldse vaadata kaht erinevast ajast, erinevaist tingimustest pärit kunstnikku ka olemuslikult ühtsena, kasutades sealjuures teise kunstiteadlase määratlusi? Vist on, sest loodud maailmas (iseäranis, kui tuua veel juurde taas Bernšteinilt laenatud «makro-» ja «mikrokosmosse» mõisted) ning enda maksmapanemise vahen-

dcis selle maailma loomisel on neil kahel kunstnikul väga palju sarnast. See pole ainult minu kui kõrvaltjalgija tundmus, seda on tunnistanud ka Mati Rautso ise.

Kunstniku loodud makrokosmos — kõiksuse kujutis on loodud suurejooneliselt ning võimsalt, aga samas ka harrast aukartust tundvalt, sest loodud maailma (kõiksuse, universumi, kosmose) ning tema looja vahele on jäetud (ei ole vist alateadlikult jäänud?) eraldav kaugus. Distant, mis asetab looja oma loodust väljapoole, mis paneb ta vaatleja ning nägija, kiretu konstateerija ja fikseerija rolli. Roll, kus looja näeb ja taipab, ahmib muljeid, imetleb neid või ehmuib neist, kuid on võimetu sekkuma sellesse, mida näeb (või on nägemise tulemusel loonud). Nii on meenunud mulle Mati Rautso sõejoonistusi vaadates Antoine de Saint-Exupéry «Õine lend», õigemini siin kirjeldatud lendur Pellerini eelaimus enne tormi, veel siis, kui kõrvulukustav vaikus täitis väikese ja tühise inimolendi teadmise, et ta on ihuüksi vastakuti suure ja võimsa loodusega: «Alguses ei olnud ta midagi näinud, tal oli ainult kuidagi kohe tunne nagu kellelgi, kes arvab enese üksi olevat, ent kes ei ole enam üksi, keda keegi silmitseb. Ta oli tundnud, kuigi liiga hilja ja selgemalt mõistmata, et ta oli ümbritsetud vihast... Millest ta tajus, et see immitses kividest, et see immitses lumest? Sest temaga ei näinud midagi juhtuvat...» Samas võib see olla ka millegi hea, rõõmsa, imetlemisväärsse eelaimus... Ja ühtlasi on see ka kõikehaarav rahu, mida saab tunda inimene, kes on enda jaoks teadvustanud võimsa vastasjõu — maailma, kõiksuse, universumi olemasolu ja suudab seda eemalt jälgida.

Kuid distantseerunud suurejoonelise vaatepildi sees on Mati Rautsol kujundeid (detaile), mis annavad võimaluse näha teistsugust suhet looja ja loodu vahel. Teokarbid, rannakivid, kõrs jms annavad tunnistust korraga kõigile ja eikellelegi kuuluva universumi sees olevast tükikesest (aga võib-olla kummalisel, vaid Rautsole endale teadaoleval kombel omavahel seotult) sügavalt intiiimsest maailmast. Loojal ja loodul on kahene suhe — isiklik ja universaalne, loodud maailmas näeme vähemalt kaht tasandit. Aga ärgem unustagem ka Peeter Ulase loodud maailmas neid mitmeid eri tasandeid: maskuliinsed tugevad abstraktsed pinnad (graafikatehniliselt väga erinevalt töödeldud) ja nende vahel ja sees sügavalt isiklike vihjetega detailid (putukas, liblikas, silm jms). Mati Rautsol on lisandunud joonistustesse ka värv, kas lõikava must-valge kontrastina või mähendatuna ning looduslähedasemalt pruun-hallides toonides.

Need on kaks meest, kes omas ajas (võib-olla natuke sellest järel, sest Mati Rautso ees on käinud Peeter Ulas, aga võib-olla natuke ees, sest Peeter Ulas oli läbimurdja ja avangardist omas ajas) oma eakaaslastest on seisnud üksi ja eraldi, kuid täie tõsiduse ning andumusega on käinud oma teed. Mati Rautso töid ei ole eesti kunstiavalikkus palju näinud — mõned korrad kevad- või sügisnäitustel, korra Kristjan Raua Majamuuseumis, korra Raemuuseumis ja läinud suvel G-Galeriis, tema läbilõõmine seisab alles ees. Olemuslikult on ta oma kunstimaailma endale selgeks teinud, edasiminemise võimalused on aga piiritud, vaatamata muutuvaile aegadele ja moodsidele.

TARVI TALV

KÄSITUS AJALOOLOSE MÕJURINA

2. EESTLASE-KÄSITUS BALTISAKSA NÄDALAKIRJAS «DAS INLAND»

1836—1863 (järg)

«Inlandi» autorid on püüdnud võrrelda omavahel ka Baltisaksa kubermangude kahte suuremat talu- pojarahvast — eestlasi ja lätlasi. Seejuures aga ilmneb eri kirjutajate juures otse vastakaid arusaamu, nt: «Võrreldes lätlastega on eestlased energilised ja hakkajad. Nad ei salli ühtki oma rõhujat. (...) Raskusi trotsides edasi liikudes on eestlased näidanud, et nad on tugeva ja energilise iseloomuga rahvas»⁵⁰; «eestlaste areng on aeglane, kuid nende muistendid ja laulud näitavad, et nende rinnas põleb elav tuli, kuigi nende välimus on hall. Lätlaste iseloom laseb neil kiiremini areneda»⁵¹; «eestlaste muusa on võrreldes lätlaste omaga eepilisel ja maskuliinsem ning vähem lustakas, idülliline ja mänglev»⁵²; «apelleerimine tunnete annab eesti luulele sel moel tuntavalt sügava lüürilise alatoon, ja kuna edastatav tunne on kurbvalulik, siis seetõttu on eesti eepikasse tunginud lüürika ülekaalukalt eeleegilist, võiks öelda, et isegi sentimentaalset laadi»⁵³.

Eestlaste kultuuriliste ning eelkõige moraalsete käitumisnormide määratlemisel väidab 1840. aastal dr Kohl, et juba Tacitus toonud välja, kuidas eestlasi (s.o *aostii*'sid) iseloomustab võrreldes naabritega häbitunde puudumine. Retsensent selektab seda asjaoluga, et Eestis on ehituspuitu vähe (!) ja sellepärast peavad mitu peret ühes tares elama. Retsensent eitab ka autori sedastusi, et naised ja mehed koos suplevat ning et abielu-celsed seksuaalkontaktid olevat eestlaste juures sagedased. Viimasele väitele seab referent vastu fakti, et koguni tsiviliseeritud Šveitsis kasvavat viimasel ajal vallaslaste arv. Samuti lükatakse tagasi süüdistused, et eestlased on loomult karedad ega saa üksteisega läbi, kuna «läbisõitja ei saagi näha ja teada, et eestlased hoolitsevad väga oma laste ja vanurite eest».⁵⁴ Sama seisukohta esindab ka üks

⁵⁰H., Kritische Bemerkungen über die Esthen. «Inland» 1840, nr 47.

⁵¹C. W o l d e m a r, Über die Befähigung der Letten und Esten zum Seewesen. «Inland» 1857, nr 18—19.

⁵²H., Kritische Bemerkungen über die Esthen. «Inland» 1840, nr 47.

⁵³H. v. K a i s e r b e r g, Über die Form der estnischen Poesie. «Inland» 1862, nr 4—5.

⁵⁴H., Kritische Bemerkungen über die Esthen. «Inland» 1840, nr 47.

anonüümne autor 1846. aastast: «Eestlased on väga hoolitsev, heasüdamlik ja lahke rahvas, kes kannab hoolt oma vaeste eest. Neis elab edasi sajadite vältel alla surutud rahva suur vaim. (...) Oma vaesematele ja väetimatele rahvuskaslastele ei paku eestlased abi kui heategijad, vaid loomulikult ning taktitundeliselt: «Hea emake, tõi sulle herneid maitsta, kas pean neid veel pehmemaks keetma?» või: «Isake, tõi sulle liha, et jumalad mulle karjaõnne annaksid.»⁵⁵ Siingi võib märgata läbi kumamas bukoolilist idüllit, sest juba «Rousseau rõhutas primitiivse looduspärase elu eeliseid, näitas lihtrahva ja talupoja-maatõelise maailma positiivsemas valguses kui kultuuri ja tsivilisatsiooni poolt rikutud kõrgemate rahvaklasside oma»⁵⁶. Analoogilist rikkumata loomust esitleb 1853. aastal Riia Püha Jakobi kiriku eesti koguduse pastor D. A. von Jannau, kes kirjutab, kuidas talupoeg Mart Smit pakkus ennast õemehe Jürri Wurmanni eest, kellele nekrutiksvõtmise liisk oli langenud, ise väeteenistusse, et õemees võiks jääda koju naise ja väikese lapse juurde. Keegi võõras saanud sellest teada ja pakkunud Smitile 100 rubla hõbedas tingimusel, et too läheks sõjaväkke hoopis tema sugulase Karel Pergi asemel. Ent Smit keeldus ning marssis 50 versta tormise ilmaga Tartusse, kus ta õemehe välja vahetas.⁵⁷ Leidub ka eestlase väärrikuse kaitseks veel otsesemalt sõna võtvaid kirjutisi. Näiteks vastab üks autor loetud repliigile «... et eestlased lollid on, selle pärast ei tee neile etteheiteid, see oleks sama, mis süüdistada pimedat selles, et ta ei näe» talunaise kirjaga: «Armas õde Leno. Minnul on kossilased tulnud. Mira Jani poeg Ado. Aeg nap. Jummalaga. Ello.» Ning küsib: «Kas see on loll, kes kirjutab sellisest asjast kuupaisteta, pöcessiata, fantaasiavaeselt ja ebaromantiliselt?»⁵⁸

Ülevaade ning selgus eestlaste kultuurilisest käitumisest või maailmamõttestusest taganuks pal-

⁵⁵Einiges zur Charakteristik der Esten. «Inland» 1846, nr 17.

⁵⁶H. S a l u, Porkuni preili, lk 191.

⁵⁷D. A. v. J a n n a u, Edelmuth eines Nationalen. «Inland» 1853, nr 3.

⁵⁸Über die Dummheit der Esten. «Inland» 1861, nr 19.

judede baltlastele kui Läänemere provintside ülemvõimulisele elanikkonnaosale kindluse ühis-kondlikku arengu suhtes, ning kuna see kontroll oli pea ainumõeldav maarahva üldise ristiusustamise läbi, võimaldanuks täita ka baltlaste usutunnustelikkude missiooni: «See on hea, et trükkal Gressel kirjutab oma kalendris eestlastele ristiusu pühakute ja märtritest. Samuti õpetab ta sõbralikul toonil võõrduma eestlasi veel siin-seal nende seas levinud paganlikest traditsioonidest — need pärinevad kas muinasajast, katolitsismist või Rootsi valitsuse perioodist.»⁵⁹ Sääraste mis tahes muudest allikatest pärinevate, ainult mitte valitsevatest oludest — Balti erikorrast ja Vene keisririigist — tingitud pahede väljajuurimise taotluste kõrval avaldati «Inlandis» ka romantistlikke sissevaateid «poisi imesarve», folkloristlikke ilminguid nii sügavamalt mõista püüdvaid⁶⁰ kui neid ratsionalistlikult ironiseerivaid kirjutisi. Seejuures võisid kaks viimati mainitud käsitlusviisi ühe artikli piires koos esineda nagu näiteks 1844. aasta 51. nr-s, kus märgitakse, et sageli pöörduvad talupojad arsti poole alles siis, kui kõik maarohud, posimised ja kirikulaulud on ära proovitud. Kirjutaja leiab, et tihti peale on selles süüdi arstid ise, kes haiget nägemata juba ette esitavad soolase arve. Samas aga jutustab autor anekdootliku loo noorest talunikust, kel kõik peale perenaise kodus olemas olnud. Viimases hädas läinud mees ennustaja juurde. Too teinud pool tundi mingeid hookuspookusi ja küsinud tasuks kümme rubla. Järgmisel neljapäeval pidanud mees minema teatud teed pidi teatud suunas ja esimene vastutulev naisterahvas olevatki talle sobilik kaasa. Mees teinudki nõnda ja olla nüüd juba 13 aastat õnnelikult abielus ning kõigiti rahul.⁶¹

Maarahva rahulolematust baltlaste poolt (osaliselt) juhitud elukorraldusega näitasid ilmekalt usuvahetusliikumised, millest ulatuslikumad olid osalemine vennastekogudustes ja siirdumine vene õigeusku. Neist esimene — 1729. aastal Saksamaalt Läänemere provintsidesse levinud hernhuutlik vagadusliikumine⁶², mis hõlmas 1839. aastaks väidetavasti 48 300 eesti talupoega ja millega 1850. aastail luges ent seotuks 10% üle 14-aastastest eestlastest⁶³ — ei sisaldanud majandus-

likke taotlusi. Ning kuna seda juhtisid Saksamaalt tulnud hoolekandjad ja toetasid ka paljud kohalikud sakslased, siis tekitas ta muret eelkõige valgestuslik-romantiliste tõekspidamistega estofiilidele: vennaksed pidasid ratsionalistlikke ja ilmalikke teadmisi ning folkloori ja rahvariideid jumalavallatuteks patustusteks, mille vastu tuli igati võidelda. Nähtavasti aga soovimatusest lasta teoloogilistesse väitlustesse, mis võinuksid kaasa tuua soovimatuid tagajärgi (näiteks kas või nädalakirja 300-eksemplarise tiraaži vähenemise osa lugejate eemaldumise tõttu usulistel kaalutlustel), ei avaldanud «Inland» seisukohavõtte maarahva seas levinud hernhuutluse suhtes. Seevastu peamiselt 1845—48 Liivimaal aset leidnud talurahva astumine vene õigeusku, mis haaras umbes 65 000 eestlast⁶⁴, oli konnasilmaks enamikule baltlastest, kuna ohustasid ju eesti talupoegade lootused vene kroonilt maad saada ning lahkumise luterlikest kogudustest Balti erikorda tervikuna. Teisalt aga ei saanud baltlased väljendada avalikult oma suhtumist asjade sellisesse käiku, sest käis ju Nikolai I venestamispoliitika, nagu võib järeldada tema eespool tsiteeritud sõnadest Liivimaa maapäeva saadikutele 1846. aastal, ka sageli poolvälismaalasteks peetud baltlaste kohta. Avalikult tõrvju hoiak õigeusu suhtes tähendanuks mässu Vene riigi vastu, mille kolm kriitikavälist pühadust olid keiser, usk ja isamaa. Sestap on mõistetav, et baltlastest autorite hinnangulist arusaama vene õigeusku eestlastest saab välja tuua paljuski vaid spekulatiivselt, n-ö ridade vahelt: «Pihkva eestlased ehk poluvernikud ehk setud on vene õigeusku. Nende emakeel on küll eesti keel ja vene keelt valdab neist vaid mõni meesterahvas, kuid jumalateenistusi peavad nad vene keeles.»⁶⁵ Sellest võib järeldada, et õigeusklikud eestlased samastusid teatud mõttes ketseritega, kelle jaoks Jumala Sõna jäi arusaamatuks mulinaks ega jõudnud inimese hinge.

«Inlandi» viimastel ilmumisaastatel käsitleti eestlasi nädalakirjas sageli scoses väljarändamise-ga Lõuna-Venemaale. Kuigi lahkusulisus oli väljarändamisel üks olulisi tõukejõude majanduslike kaalutluste kõrval, ei pööratud talupoegade emigreerumist puudutavates artiklites, mis enamasti olid ümbertrükid, refereeringud või tõlked teistest väljaannetest, otseselt tähelepanu väljarändajate usutunnistusele. Ent küllalt tihti leidub niisugustes valitud palades lõike, milles välise kirjelduse järgi ilmselt sektante võrreldakse luterlastena or-

⁵⁹Die Kalender in Esthland. «Inland» 1836, nr 5.

⁶⁰Vt F. R. K r e u t z w a l d, Maailm ja mõnda. Tallinn, 1953, lk 57—104.

⁶¹Aphoristische Bemerkungen über das Landvolk im Estnischen Districke Livlands. «Inland» 1844, nr 51.

⁶²Vt R . P õ l d m ä e, Kultuuriloolisi vahelugemisi. Tallinn, 1979, lk 67—101.

⁶³J . T a l o n e n, Viron lestadiolaisuus 1886—1953. Rovaniemi, 1988, lk 9—10.

⁶⁴Vt H . K r u u s, Talurahva käärimine Lõuna-Eestis XIX sajandi 40ndail aastail. Tartu, 1930.

⁶⁵Neuhausen und die Poleskauschen Esten. «Inland» 1860, nr 34.

todokssete vene talupoegadega. Näiteks 1861. aastal ilmus tõlge «Naše Vremja'st», milles on juttu Volga alamjooksule sõitvatest eesti asunikest. Eestlased hoidsid kokku laevaninasse ja igal õhtul kell 9 oli neil pooltunnine ühislaulmine; laulu meloodia oli pidulik ja tõsine, ilmselt lauldi õh-tupsalmi. Laulsid kõik, nii mehed, naised kui lapsed. Seejärel loeti kõva häälega ette Piiblit, mida hardunult kuulati. Hommikul kell 4 kordus kogu liturgia ja eestlased ei lasknud end õigeusklike hurjutustest häirida. Veel on kirjutises märgitud, et eestlased paistsid silma oma puhtuse ning karskuse poolest.⁶⁶ Lahkusulistele tühist osakaalu väljarännanute hulgas pidi ilmselt tõendama väljavõtte «St.-Peterburgische Evangelische Sonntagsblatt'ist»: vaese Samruki küla eestlased Krimmis võtsid pastor Walkeri hästi ja rõõmsalt vastu ning rääkisid, kuidas nad valeprohveti Juhan Leinbergi (paremini tuntud Maltsevina), kes tõlgendas Samaarat Samaariamaana, oma külast välja ajasid ega lubanud tal sinna enam iialgi tagasi tulla; sama juhtunud ka tunduvalt jõukamas Aktatšegiadi asunduses, mille jumalakartlikud elanikud polevat uskunud Leinbergi juttu valgest laevast, mis tema pooldajad töötatud maale viivat.⁶⁷

Suhtumises eesti kolonistidesse võib märgata äärmiselt vastakaid seisukohti. Kui üks anonüümne autor on veendunud, et eestlaste vaesus Samaaras on tingitud nende laiskusest ja õnneküti-mentaliteedist, kuna samas elanud saksa asunikud saanud «palvetades ja tööd tehcs» jõukaks⁶⁸, siis «St.-Peterburgische Evangelische Sonntagsblatt'ist» (1863, nr 36—37) võetud artiklis leitakse, et Krimmi asunud eesti talupoegadele antud maa on sooldunud, kuiv ja põlluharimiseks täiesti kõlbmatu, seega on väljarännanud petetud.⁶⁹ Esimese kirjutise autor arvab, et aitab juba küll käputäie eestlaste pärast halisemisest, teises aga kutsutakse baltlasi üles eesti koloniste aitama, isegi juhul, kui viimased on ise oma hädas süüdi. Baltlaste hoolekandelistele kohustustele maarahva suhtes asetab rõhu ka «Gour-Zeitung'ist» (1862, nr 17—18) ümber trükitud artikkel, milles teatatakse, et maa saamine lõunas on ainult kuulujutt ning mõisnikud peaksid ärasõiduplaanidest loobuvate talunikega rendilepingud «oma armulikkusest» taasta-

ma, muidu saadetakse «vaesed talupojad» lõunamaa karantiinidesse ja viletsusse.⁷⁰

Eestlaste ühiskondliku asendi vaatlemisel «Inlandis» on oluline, et nädalakirjas eristatakse maarahva seisundit Balti kubermangude üldises elukorralduses ning eesti talupoegade seesmist, n-ö mikroinfrastruktureeritust. Viimane aga ongi alus süsteemse, valdavalt iseorganiseeruva ja oma peamisi eluvaldkondi kontrolliva inimkoosluse, resp. rahvusliku ühiskonna kujunemisele. Ent kui moodsa tsiviilühiskonna lähtepunktiks on liberaal-kodanliku avalikkuse teke, mis vahetab välja feodaal-representatiivse avalikkuse ja mille esmavormiks peab Jürgen Habermas kultuurilist (s.o kunstilis-teaduslikku) avalikkust⁷¹, siis eesti talupoegade väljumist privaatsfäärist 19. sajandi teisel veerandil võib nimetada valdavalt meelelahutuslik-kaubanduslikuks (kultuurilist avalikkust esindasid tollal eestlaste puhul nt ŌES ja Peterburi patriootide ringkond):

«Eestlastest talupoegkonna jaoks on olemas kaks lõbustuskohta — kas aastalaat või kõrts. Kuid peale sügise ei toimu suuri aastalaatu kuigi palju. Kus siis saab maarahvas teavet end ümbritseva kohta? Kus kuuleb ja räägib ta uudiseid? Kuidas jõuavad temani kaupade hinnad erinevates kohtades ja sulaste palgad? (. . .) Kõrts on eestlastele klubihoone eest. Seal astuvad läbi kõik maanteel reisijad, siin saavad kokku mehed ja naised. (. . .) Linnades täidavad sama rolli klubid ja kasiinod. Talupoegki vajab informatsiooni ümbritseva elu kohta. (. . .) Inimene ei ela üksnes unest ja tööst.»⁷²

Niisuguses arutluses väljendub uus mõistmistandard — kõrtsi ei käsitata enam üksnes jooma- ning pahedeurkana. Ühtlasi ei saa ka autorile otseselt ette heita, et ta ei paku maarahva jaoks olulise teabe levitamishendina välja eestikeelset ajakirjandust kui massikommunikatsiooni üht esmast vormi, sest toona viimane maarahvakeelne perioodiline üllitis — O. W. Masingu «Marahwa Näddala-Leht» — oli artikli ilmumisajaks (1844) juba 19 aastat tagasi hääbunud lugejate nappuse tõttu. (Alles 1847. aasta sügisest tuli välja Karuse pastori Friedrich Hasselblatti ja Pärnu Elisabeti koguduse õpetaja Ernst Schultzi toimetatud «Leiwakorwikenne», mis ilmus Saare- ja Eestimaa

⁶⁶Die Esten auf dem Dampfboot (aus der «Naše Vremja» 1860, nr 24). «Inland» 1861, nr 10.

⁶⁷Nachrichten über die nach der Krimm ausgewanderten Esten (Auszug aus dem Sonntagsblatt, nr 36; 37). «Inland» 1863, nr 38.

⁶⁸Die deutsch Kolonie «Livland» im Samaraschen Gouvernement. «Inland» 1863, nr 21.

⁶⁹Nachrichten über die nach der Krimm ausgewanderten Esten. «Inland» 1863, nr 38.

⁷⁰Die ausgewanderten in Odessa besindlichen Esten. «Inland» 1862, nr 12.

⁷¹Vt J. H a b e r m a s, Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft. Darmstadt-Neuwied, 1981.

⁷²Aphoristische Bemerkungen über das Landvolk im Estnischen Districte Livlands. «Inland» 1844, nr 51.

konsistooriumi toetusel usuvahetusliikumise tõkestamiseks; 1848 hakkasid ilmuma J. V. Jannse- ni «Sannumetoja» ning Fr. Kreutzwaldi «Ma-ilm ja mõnda, mis seal sees leida on».⁷³ Kuid samas ei näe kirjutise autor kõrtsi rolli eestlaste jaoks üldoluliste ja päevakajaliste nähtuste kohta kujunevate avalike käsituste, *resp.* avalike arvamuste tekkimise kohana. Selles mõttes on huvitav meenutada, kuidas Mahtra sõja sündmuste käigus 1858. aasta suvel oli just kõrts see paik, kus talupojad arutasid kriitiliseks muutunud olukorda ning otsustasid lõpuks oma õiguste eest jõuga väl- ja astuda.⁷⁴

Seisuseühiskonna vastuolude lepitajana ning sotsiaalse *modus vivendi*'na mõistavad «Inlandi» autorid humanistlikku ühiskondlikku lepingut, mis tunnustab maarahvast täisväärtusliku ja keske- se subjektina: «Iga maa ja rahva ajalugu on näidanud, et mida tugevam on antud maa talurahvas, seda tugevam on ka see maa. Sest talupoegkond moodustab põhilise osa töötavast elanikkonnast, ta on rahvastiku kasulik osa. (. . .) Kuna talurahas on ühiskonna kõige rohkem andev ja kõige vähem võttev sotsiaalne kiht, siis peab (. . .) tal olema selge ülevaade oma kodanikustaatusest.»⁷⁵ «Kuid töötasud ja hinnad on nii madalad, et talupojad pole tööst üldse huvitatud. Ausa tööga teenitud rahaga tuleb inimene vaevu toime, et ennast ning oma peret üleval pidada.»⁷⁶ Väljapääsu taolisest olukorrast näeb kirjutaja selles, et härrased peavad oma euroopalikust humaansusest lähtuvalt tõstma talupoegadele töö eest makstavaid summasid, mis läbi nad eestlaste eneseteadvuse kasvu kaudu parandaksid ka maarahva moraali. Mainitud eneseteadvust ja üldse eestlaste toonaseid võimalusi end ühiskonnas laiemalt teostada käsitledes sedastatakse «Inlandis» 1840. aastal, et «teadupärast saavad peenemat ametit õppinud eestlastest vabatahtlikult poolsakslased. (. . .) Kuid eestlastelgi on hakanud võimalikuks saada, et nad oma rahvust maha salgamata võivad õiguslikku seisundisse tõusta. (. . .) Tõenäoliselt sammuvad eestlased koos oma naabritega parema tuleviku poole.»⁷⁷

Sama problemaatikat, ent asjalikumalt ja süga-

vamalt, ilma tundeküllase optimismita, on vaadel- nud 1853. aastal ÕEsi toonane esimees G. M. Santo:

«Eestlastel puudub rahvuslik iseseisvus. Nende seas pole toimunud rahvuslikku diferentseerumist — maarahval puuduvad oma rahvuslikud kõrgki- hid. (. . .) Senikaua, kuni eestlased jäävad ühis- konnas üksnes härrasrahvast teenivateks talupoega- gadeks, võtavad nad kõike baltisakslastega seotut võõrideoloogiana (. . .).(. . .) Selle üle on sageli vaieldud, kas eestlastel oleks mõttekam omaenese rahvuse pinnalt vaimselt edeneda ning seeläbi enda rahvust õilsamaks muuta, või oleks neile õn- nistus, kui nad täielikult mõne teise rahva koos- seisuga üle läheksid. Esmajoones sõltub kõik sellest, kas üldse ja millistel tingimustel on võimalik ede- nemine rahvuslikul pinnal. Veel tänagi ei saa eest- lane kui selline kõrgemates ja haritumates elanik- konnakihtides kohta sisse võtta, ning kui edumeelne humanism ja õiglase seadusandlus võimaldavad tal oma madalast hütist hariduse kõr- gustesse ning kodanlikesse elutingimustesse tõus- ta, millised muidu on kättesaadavad üksnes «sak- sadele», siis saavutab eestlane selle ainult oma rahvuse ohverdamise abil. Kui ta on teaduslikult koolitatud, haritud ning elab võrreldes põlluhari- jatega kõrgemates elanikkonnakihtides, siis peab ta muutuma mitte-eestlaseks ning tema emakeel ei saa talle vahendada kõrgemat haridust ega lase tal suhelda oma töodes ja tegemistes. — Vastasel ju- hul jäänuksid auväärased kaupmehed, haritud os- kustõelised ja erinevate teadusharude õpetlased, keda me oma linnades võime kohata, kõrges õpe- tatuses ja peenes ning mugavusi pakkuvast sellis- elus osalemises edasi eestlasteks. (. . .) Ühtlasi on päevselge, et eesti rahvuse taolise edendamise- ga eestlased ise küll nõus ei ole.»⁷⁸

Aleksander II troonile asumisega kaasnenud va- bameelsed reformid, sh ka uued trükiseadused, võimaldasid baltlaste liberaalsemal osal end Lää- nemere provintside avalikkuses senisest tunduvalt julgemalt avaldada. «Oktoobris 1859 hakkas Riias ilmuma «Baltische Monatsschrift», mille prog- ramm oli esimene Läänemere rannikul trükitud märguanne avaliku vaimu pöördest Venemaal ja esimene tunnismärk balti elu uuendamise vajadu- sest selles vaimus. Aasta hiljem, 1. juulil 1860 hakkas Tallinnas ilmuma «Revalsche Zeitung» — esimene päevaleht Eesti alal! —, mis oli suunatud kodumaistele huvidele ning mis provintslaste meelest ennekuulmatu julgusega paljastas lokaal-

⁷³L. L u m i s t e, Eesti ajakirjanduse ajalugu. Stock- holm, 1977, lk 31—32.

⁷⁴Vt kunstilist taasesitust: E. V i l d e, Mahtra sõda. Tallinn, 1982, lk 280—289.

⁷⁵Einige Mittheilungen über das Landvolk-Schulwesen in Livland. «Inland» 1845, nr 40.

⁷⁶Einiges zur Charakteristik der Esten. «Inland» 1846, nr 17.

⁷⁷H., Kritische Bemerkungen über die Esthen. «Inland» 1840, nr 47.

⁷⁸G. M. S a n t o, Einige Bemerkungen über die ehst- nische Nationalität und über das Verhältnis der ehst- nischen gelehrten Gesellschaft zu derselben. «Inland» 1853, nr 2—3.

seid hädasid.»⁷⁹ Olukorras, kus päevakajaliste ühiskondlik-poliitiliste küsimustega tegelemiseks ei pidanud kasutama enam kohustuslikku (pool)-teaduslikku vormi, minetas «Inland» ka oma senise olulise koha liberaalse baltlaskonna käsituste väljendajana ning kujundajana. «Inlandi» tähtsusele eestisõbralike ja -huviliste baltlaste eriliimelise seltskonna koondajana ning esindajana osutavad aga veel 1860. aastalgi Franz Anton Schiefneri (mh «Kalevala» esimese täieliku saksa keelse tõlke autor ja «Kalevipoja» propageerija) sõnad nädalikirja arvatava seismajäämise puhul: «Peatselt oleme kõik suurtel matustel. Vaene 25-aastane «Inland» kantakse kalmistule. Hoolimata ajakirja ja üksikute toimetuste kõigist puudustest on see ikkagi halb aja märk, et kõik sellisest Balti provintside keskorganist tagasi tõmbuvad.»⁸⁰ Kui «eesti rahva huvide järjekindlaim kaitsja baltisaksa ajakirjanduses oli Friedrich Nikolaus Russowi poolt toimetatud «Revalsche Zeitung», mida tema suuna tõttu on nimetatud isegi eesti leheks saksa keeles,⁸¹ siis eestlaste endi ühiskondlikus ning kultuurilises arengus tähistab uue ajajärgu algust 17. juuni 1857, mil hakkas ilmuma Johann Voldemar Jannseni «Perno Postimees ehk Näddalileht», järjepideva eestikeelse ajakirjanduse rajaja. «Alates esimesest numbrist peale pöördus «Perno Postimees» alati eesti rahva, mitte aga enam maa- või talurahva poole. See oli ülev moment: «Terre, armas Eesti rahvas!» Programmiliselt toonitas Jannsen rahva elujõudu ning teiste rahvastega võrdset arenemis- ja haridusvõimelisust, uskus eesti kultuuri ja kirjanduse tulevikku ning näitas, et töökuse ja osavuse poolt võivad eestlased ka sakslasi ületada. Ühtlasi manitses ta haritud eestlasi mitte salgama oma rahvust, rõhutas, et häbeneda ei tule oma päritolu, vaid harimatust.»⁸² Seejuures on aga oluline, et J. V. Jannsen oli õppinud baltlastest estofiili ja vaimuliku Carl Eduard Anton Körberi juures, kes oli oma vaadete poolt lähedalt seotud «Inlandiga», mida ta 1861. aastal ka toimetas. Nõnda tähtsustub nädalikirja «Das Inland» ja selles avalduva eestlasekäsituse uurimine veel ühest aspektist — «Inland» ning tema taga seisnud ringkond oli oluline lüli baltlastest estofiilide selles mõttelises ahelas, mis viis välja eestlaste endi poolt (F. R. Faehlmann, F.

R. Kreutzwald⁸³, J. V. Jannsen jt) loodud oma-keelse järjepideva (aja)kirja(ndus)kultuurini. Viimaseta aga poleks saanud kujuneda rahvuslikku ärkamisaega, eesti ühiskonna ja riigi tekkele alusepanijat.

Vaadeldes eestlase-käsitust «Inlandis» tervikuna, võib täheldada, et see on valdavalt tihedas seoses baltlastest autorite üldise maailmavaatega. Isegi sel määral, et abstraktsemad tõekspidamised ning väärtushinnangud ohjavad sageli kirjutajate tunnetust tegelike olukordade ja konkreetsete nähtuste eritlemisel. Stereotüüpidest lähtuvad ja neid järgivad käsitused ilmnevad selgeimalt otsehinanguliste või muidu emotsionaalselt suunitletud käsitluste puhul (nt eestlaste puhtusehoidmine, heasüdamlikkus ning tulevikuperspektiivid), ja viitavad enamasti vahetute kogemuste ja otsese andmestiku nappusele, mõnikord aga ka nende ühildamatusele tugevalt kinnistunud üldisemate tõekspidamistega. Jälgides «Inlandis» avalduva eestlase-käsituse muutumist aastate jooksul, saab teatud üldistusena esile tuua neli erinevat mõtestustasandit, mis ei vahetanud üksteist välja, vaid pigem lisandusid üksteisele.

Esimese puhul oli valitsevaks lähtumine üldisest maailmavaatest, vastavalt millele käsitleti eestlasi **n-õ ürgsete või arhetüüpsete omaduste kaudu**: eestlased kui rikkumata, õilis ja hea loodusrahvas (valgustus); vaba mineviku ja rikka folkloori põhjal lootusrikka tulevikuga kangelasrahvas (romantism); kasimata, laisk ja tänamatu talupoegrahvas (seisusejäik kultuurtreegerlus).

Samal ajal aga püüti teiselt poolt maarahva olemust ja elu-olu tundma õppida **vahetute kogemuste, n-õ etnograafiliste kirjelduste teel**. Viimaste tähtsus, olenemata nende teaduslikkuse astmest, on eelkõige selles, et sel moel lakati eestlasi käsitamast abstraktse inimühendusena, mille väärtus sõltub kuulumisest teatud üldkategoriasse — eestlasi hakati nägema eripärase ja ainulaadse kultuurikooslusena.

1845. aasta paiku lisandus uus mõistmistasand, mis rikastab baltlaste eestlase-käsitust **kausaalse teoste nägemisega**. Seega ületatakse pelk väline kirjelduslikkus ning teadvustatakse (avalikult), et eestlaste ühiskondlik-kultuuriline käitumine ja mõtlemine ei ole aja- ning ruumiväliselt puhtiseneslik, vaid pidevas mõjustuses **keskkonnast**, mille toimimise juhtimisel oli baltlastel väga oluline ja vahetu osa. Et taolistes põhjus-tagajärgeritlustes sisaldub puhuti küündimatust ja vähe eneskriitikat (nt et mitu taluperet pidevat sellepä-

⁷⁹T. Matsulevitš, Baltisaksa ajakirjanduse arengust XIX sajandi keskpaigani. Rmt-s: Eesti ajakirjanduse ajaloo, V. Tartu, 1987, lk 105.

⁸⁰Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus III. Tallinn, 1953, lk 179.

⁸¹T. Matsulevitš, Baltisaksa ajakirjanduse arengust..., lk 105.

⁸²L. Lumiste, Eesti ajakirjanduse ajalugu, lk 43.

⁸³Fr. R. Kreutzwaldi ulatuslikku kaastööd «Inlandile» vt Fr. R. Kreutzwald, Maailm ja mõnda, lk 57—221.

rast ühes tares elama, kuna Eestis olla napilt ehituspuitu), on seletatav nii subjektide psühholoogilise enesekaitsemehhanismiga kui tollaste äärmiselt rangete tsensuurimäärustega: «Publitsistikat kontrollivad võimud olid pealegi juba 1837. aastast saadik hoiatanud kirjutamast maade mõisastamise ja teoorjuse süvendamisega kaasaskäivaist varjukülgedest. Viimati — 13. oktoobril 1841 — oli kindralkuberner teatavaks teinud kategoorilise keelu, et ei tohi midagi avaldada «maa ja talupoegade asjus» kuni edaspidiste korraldusteni (Acta der Dorpatischen Censur-Comität betreffend höhere Ordnungen, 1834—1845, 127).»⁸⁴

⁸⁴G. S u i t s, Kreutzwaldi kaastööst «Inlandis» ja ta sekeldustest ametivõimudega 1843. aastal. Rmt-s: Eesti Teaduste Akadeemia Aastaraamat. Annales Academiae Scientiarum Estoniae. Tartu, 1940, lk 215. Eksimise ülalmainitud määruse vastu (Viru rannikul valitsenud

Sootuks uus kvaliteet «Inlandi» eestlase-käsitlusse lisandus aga 1850. aastate lõpus seoses maa-rahva väljarände kajastamisega. Kui siiani oli eestlasi mõistetud enamasti ühiskondlike objektidena, keda seisuslikult ja seega ka õiguslikult ülemad baltlased olid pea täielikult ohjanud ning kontrollinud, siis nüüd hakati eestlasi nägema üha ulatuslikumalt **ennastmääravate ja sotsiaalselt aktiivsete subjektidena**. Viimane aga tähistabki Balti provintside ajaloos seda olulist murrangut, mis eestlaste hulgas kujunes rahvuslikuks ärkamisajaks.

näljahäda puudutanud sõnumik «Aus Strandwierland», «Inland» 1843, nr 18; eesti keeles: F r . R . K r e u t z w a l d, Maailm ja mõnda, lk 213) ning sellest johtunud pahandused ajendasid Kreutzwaldi loobuma edaspidisest kaastööst «Inlandile» ning pühenduma üha rohkem eestikeelsele kirjatööle.

PAULA SERING

MATTHEUSE TRAAGILINE MAAILM

Kui Ülo Mattheus 1985. aastal «Minu isa luulude» eest Tuglase novelliauhinna sai, oli ta veel üsna vähetuntud kirjutaja, suurema tähelepanuta jäänud raamatu «X maantee: Jutte aastaist 1977—1979» (1981) autor. Kes toona auhinnanovellist intrigeerituna luges üle ka tema esimese raamatu, võis olla veidi nõutu: nii erinevad olid neis peegeldunud maailmad. «X maantee» on tuttav argiilm, jälgitud tema nähtavat välist külge pidi, küll kerge imestusega tema tühisust ja tragikoomilisust märgates. «Minu isa luuludes» on aga kujutatud palju suuremat, fataalset maailma, matemaatilise täpsusega väljaarvutatava paratamatusega läbi sajadite liginevat saatust, isalt pojale päranduvat süüd. Ja ehkki ka «X maanteed» lõpetavas niminovellis on märke sellest, et teistsuguse maailma, teiste ajastute sisseimbumine sealsesse ajalehereaalsusse on võimalik, saavad need kaks erinevat tegelikkust selgemini kaardistatuks alles Mattheuse järgmises raamatus «Inimene Aspelund: Jutte aastaist 1981—1985» (1987). Raamatu esimese poole juttudega viib Mattheus lõpule selle maailma loomise, mida ta raamatute teise poole lugudega lõhkuma hakkab. Nõnda saab küll vaid jame-

dalt üldistatuna öelda, tegelikult jääb kaheksuguse maailma võimalikkus kestma läbi kogu Mattheuse loomingu — tervalisusele pürgiv, oma igavest ühesugust püsimit kindlustada püüdev igapäevaelu ning sellest läbikumav püsimise saavutamata taju, paratamatu lõpu liginemise ähvardav kumin. Selgemini on nende üheaegne olemasolu nähtav jutus «Meie ema», kus äärelinnaeramus askeldavat peret, marjade küpsemisest ja laste kasvamisest rõõmu tundvat olemist õonestavad altpoolt kirsipuu juured, mis läbi nende maja ja elamise kasvades selle laiali lagundavad.

Too püsimisele püüdev, iga päev inimese ümber liibuv tegelikkus pole siiski mingi idüll. Inimesed on vaevatud üksildusest, aheldatusest lihasse, mis muudab nad sarnaseks rotiga, samavõrd püütavaks ja katseobjektiks muudetavaks — ka inimihu on võimalik igal mõeldaval viisil piinata, ning lihash pole tal muud pääsu kui kärvata nagu rott. Inimestevaheline lähedus ja arusaamine on võimatu, endised tuttavad, sõbrad ja elukaaslased saavad võõraks, mõistetamatuks, nende lahtimuu- kimiskatsed on vaid kiuslik mäng, püüd neid kimbatusse ajada, neilt mingit reaktsiooni saada, mis

siiski mingit vastust ei anna ega neid lähemale ei too. Eeldatakse vaid, et «oma sisimas, oma sügavaimas sügavuses» on kõik inimesed ühesugused (lk 60). Igal inimesel on ammendamatu varu jälke mälestusi, mida teisele ette heita: «Sa löid mind»; «Sa saatsid raamatukogusse anonüümkirju. . .» (lk 41, 44). Ja inimest valdab tapaiha, igatus tappa keegi, tappa rott, et vaadata, kuidas too siputab, joota elukaaslasele mürgitatud veini, minna tänavale, automaat kaelas ja rautatud saapad jalas, ja tulistada, tulistada; ja kui seda ei julge, ei saa, siis vähemalt igatseda, et teisele kivi kaela kukuks, või kas või kolkida naist ja lapsi. Kaasinimestele ohutuima viisi «hinges laiutava sügaviku» ületamiseks on leiutanud arveametnik Leemet, kes inimeste kõrvaldamiseks nad oma hinges aktiivakontost passivakontosse kirjendab, laseb neil olematusse, märkamatusse veereda — tapab nad mõttes, vabanedes nii ihast neid ilmsi olematusse läkitada.

Aga teistsuguse tõeluse vari laskub üle selle ilmakorra, mis on vankumas, nagu «Muinasjutu-vestja» nimitelganegi vakatamas keset oma lugu, et tõdeda: «Ta oli ummikus, nagu ta oma jutus oli viinud ummikusse ka Moriz Kaffi» (lk 76). Umbejooksnud maailma sekkub uus jõud: ettemääratus, paratamatus, mis on juhuslik, ent vääramatu nagu mänguõnn. See on lahtine, loov printsiip, mis sekkub nagu kirjanik Mangold oma klassivenna ellu, tema päevikut redigeerides estetiseerib ka tema elu, nii et elu ja kunst segunevad, kirjutada lubatud jutuks osutub elatud ajavahemik. Kõrvaltvaataja pilgu lisamine oma elule aitab seda näha kui kunstiteost ja tajuda iseend selle loojana. See laseb oma elu kaeda valu ja armastusega nagu looja oma loodud, tunda oma osalust ja vastutust selles.

Oma elu loomise teemat puudutavad raamivana ka raamatu ava- ja lõpunovell. Jalutu pillimeistri Aspelundi kohta, kes vanu pille taastades hääle tagasiandmiseks neisse oma hinge paneb, öeldakse, et ta «on ainuke inimene, kes oma elu õigustab» (lk 8), rõhutades nii ühte hädatarvilikku eeldust — hinge mängupanekut. Lõpunovellis «Tee Rooma» räägib viiulikonstnik Hubert kunstilise eneseteostuse tähtsusest, kunstimaailma sisenemise kohustuslikkusest, kus igaüht ootamas vaid üks värv: «igaühe jaoks oli ainult üks tee — see tuli üles leida ja mitte uidelda kuskil reaalsuse kõnnumaadel» (lk 153). Tema venna Jakobi jaoks on aga «reaalsuse kõnnumaad» ja «üürrika kõrgmaastikud» üsna üks ja sama, tema ei püri tunnustatusele, vaid tunneb niisamagi oma tegemistest rõõmu. Ta ei vaena inimesi nende mõistmatuse pärast, sest ta on näinud mõistmise pealispindsust: «. . . mõist-

mine polnudki Jakobi arvates alati see ainuõige tee, sest arusaajad inimesed olid enamasti ka koor-mavad, leebe teadjamehe nägu peas ja tarkusesõnad aina valmis» (lk 154). Ta on märganud inimesi olevat võõrad mitte üksi üksteisele, vaid ka iseendile, ning selles leiab Jakob aluse inimlikuks solidaarsuseks. Inimene ei ole võõras ja ohtlik jõud mitte ettemõeldult, salakavalalt ja nimme oma ligimese ähvardamiseks, vaid on seda sihitult, stiihiliselt ja paratamatult, ja on seda samavõrd ka enda jaoks. Ka ta ise on enda potentsiaal-ne ohver.

Ja ehkki Hubert venda tema pürgimatuse pärast sõitleb: «Nii ei jõua sa kuhugi!», on ometigi Jakob see, kes raamatu lõpuleheküljel on asetatud linnakaardilt kadunud Rooma tänavale, teise aega ja reaalsusse ulatuvale lõputule teele, mida mõõda tema, hea inimene (kolm korda korratud, et hea), võib minna. Seega siin lisatakse spetsifikatsioon avanovellis fikseeritud hinge mängupaneku nõudele — see on hinge kvaliteet. Hinge mängupanekust ei piisa, loeb ka, milline see hing on. (Ja tõesti, kuidas saaks kuri kuradiga kaubelda, oma hinge talle müüa — see kuulub juba nagunii kuradile.)

Hinge mängupaneku ja sisenemise teema jätkub ka 1989. aastal ilmunud romaanis «Kuma», mida kannavad end loomise kaudu otsiv filmirežissöör Kanut ja end ammukirjutatud raamatutest otsiv vanaema Sigrid. Vanaema kohta öeldakse: «Uusi raamatuid pole ta juba aastakümneid ostnud, sest neis polevat ta arvates midagi värsket. Kõik tarkus olevat juba kirja pandud ja uued targad vana tarkuse tõlgitsejad» (lk 64—65). Sarnane on ka Mattheuse hoiak, mida «Inimene Aspelundi» arvustades on märkinud Mati Unt: «Arvan, et Mattheusel pole palju uusi ideid» (vt «Sirp ja Vasar» 1987, 7. VIII, lk 4). «Kumas» on seesugune hoiak veel rõhutatam, romaanis on palju osundusi loetud raamatutele, nende üle ja edasimõtlemist.

Uue loomise ja sellega seonduvaga tegeleb Kanut, ehkki temagi ekraneerib ajalukku vajunud kujusid, mõtleb üle nende mõeldud mõtteid, tegeleb olnu visualiseerimisega — st, kas ta ikka loob uut või kordab juba öeldut teistsuguste tehniliste vahenditega? Siiski tuleb tal kohata loomisega liituvat hinge mängupaneku eetilist probleemistikku. Kas ja kui palju võib ehk peab hinge mängu panema? Kas seda saab üldse osaliselt mängu panna, kas ei nõua loomine täit pühendumist, maksimaalsest sügavusest võtmist, püüdmatu püüdmist, võimatuse, surmapatu piiril püsimist — vastasel juhul on tulemuseks vaid võlts roosamantalik vatramine, mis ei üritagi uut reaalsust luua, vaid rahuldub oma imitatsioonilisusega?

Tehes filmi inkvisitsiooni poolt piinatavast eremiit Johannesest, valib Kanut piinariistaks hispaania saapa, millele saab kinnitatud kolm kruvi: võltskruvi näitleja jaoks, teine kruvi verepõiekesse tarvis ja kolmas, ehtne kruvi on mõeldud vahast inimjala sisse puurimiseks. Ometigi saavad tegeallkuses kokku päriskruvi ja pärisjalg, nagu piinariista valmistaja sepp Kyrill idee autorit Kanutit on hoiatanud: «See võib su enda vastu pöörduda!» (lk 26). Ja nii ka läheb, filmimise ajal keerab näitleja-timukas päriskruvi näitleja Johannese jala sisse, sel ajal kui Kanut inkvisiitorina kordab süüdistuse aluseks olevat kuulutust: «. . . Tema, kui ta on Tema, ilmutab end teile vaid teie südame kõige pimedamas kijas» (lk 30). Kujutlus on hingest välja lastud, ta on reaalsusse voolanud ja leidnud endale sāngi — vastavalt talle sisepandud võimalustele. Valib ta ise nende vahel või on valikki juba hingesügavuses tehtud, talle paratamatu käsuna sisse kodeeritud?

Näitleja jalg lõmastatakse, kõik kujutluses võimalikud piinariistad on korraga Kanutit piiramas, suunamas ta poole «hõõguvaid põletusraudu, vedela tinaga täidetud panne, küünerebimistange, nāpulõmastajaid, pihte, pihte. . . » (lk 31). — «Jumal küll!» kordab Kanut sama päeva hommikul kuuldud sõnu, kui udus pörkunud buss ja rong on inimihud lõmestanud ning bussijahi aju Kanuti nāole pārtsatanud (vt lk 19). «Udu on unenäo atribuut. Uni võib seda käsutada. . . » (lk 151). Udu ehk uni ehk kujutlus on lõmestanud liha. Liha on see, mille kaudu mõtteid karistatakse. «Keha on haud,» on vanamees veendunud (lk 87). Liha on lõks, kuhu vaimus eemaldunu — patustanu — pūūda saab, kus teda nuhelda saab. Liha on reaalsus, mis kaunid unistused võikaks kuriteoks võib moondata. «. . . Kanutit tabas vaid kuriteopaiga tundmus, kuigi ta sisendas endale, et loomekirg on, peab olema süüdimatu» (lk 54).

Igatahes selle raamatu piires on Kanuti loomisvõimalused lakanud, talle jääb reaalsus, jääb liha. Viivuks viirastub Kanutile, et ihugi kaudu on saladus pūūtav, kui ta pōimub ühte oma venna armastatu Friggiga: «Nad on muutunud millekski, millel pole piire ja mida ei saa mõistusega mõōta, vaid ainult ihuga kogeda, tolle imelise inimihuga, kus iidne saladus päevast päeva pakitseb ja ootab oma tundi, et nad viivuks täielikult oma võimusesse haarata, nagu oleks keha loodudki ainult selleks, et olla instrument saladuse käes» (lk 52). Ometigi on nüüd hing see, kes kehas kodunemise katse eest nuheldud saab — Friggi tabab meeltesegadus ja Kanutit astma, mida Kanut hiljem ikka Friggiga seostab (vt lk 22) ja mis tapab ta lõpuleheküljel ruunikirjadega kivi kõrval, kus pärimuse

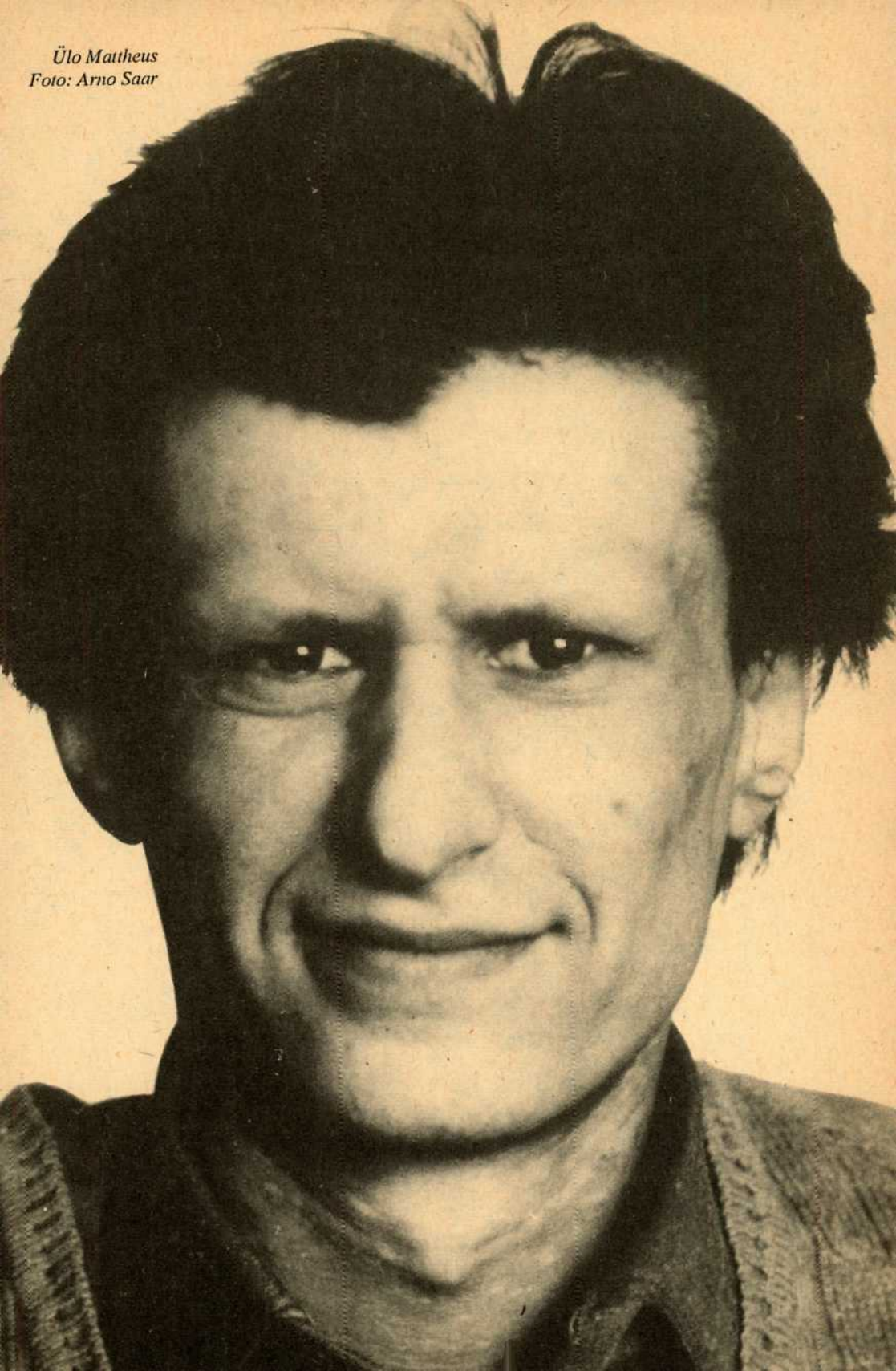
jārgi Eyrikr olevat tapnud oma kaksikvenna Kanuthi ja kus Kanut kuuleb liginemas oma udus uppunud kaksikvenda Erikut, oma süümet (vt ka lk 157). (Ehkki — on see ihu või hinge haigus, kui hing rinnus, s.o ihus kinni jääb?)

Nāib, et inimene on süüdi mõistetud igal juhul, on süüdi oma süüdiollemises, ilma ainsagi paku pōgeneda võimaldava praota sest süü kõikjalollemisest.

Vanaema Sigridil pole enam vaja end petta ega sundida lootma — «aastatuhandete võtmekimbust on jäänud talle valida veel ainult paari-kolme võtme vahel» (lk 132). Ta on lakanud huvi tundmast oma keha vastu ja tegeleb veel ainult oma vaimuga (vt lk 9). Vanaema loeb üle loetud raamatuid, mõtleb läbi mõeldud mõtteid, ühesõnaga, laseb olnud veel kord tulla, kuulab üle kuuldut, et mārghata pōhiheli, juhtmotiivi, et taibata olnu mõtet. Udust ehk unest ehk mālust ehk mõōdunust ilmuvad talle üksahaaval sõnumitōōjad, ammuolnud mehed, kandes vanaemani üht teadet, üht mārki, mille sisu too pūūab āra mõistatada. «Juudid ütlevad, et jumala nimi koosneb neljakümne kahest tēhest, mis omakorda sisaldavad endas lõpmatuse kümne sfāāri nimetused. Nimi olevat nii pūha ja salajane, et õpetatud mehed sosistavad selle vaid korra nādalas kõige valitumate õpilaste kõrvu. Need on siis vōib-olla juba seitsmekümnesed vōi üheksakümnesed. (. . .) Mina olen kaheksakümne, vōib-olla on nüüd ka minu aeg tulnud. Ākki on noil surnuil mulle midagi õelda, sosistada vārgsi kõrva» (lk 65). Kuuldud nime seletatakse lahti raamatu lõpulehekülgedel, aga nagu Andres Herkel tēhelepanu juhūib, on need juba Kanuti mõtted, Kanutis edasikasvanud vanaema mõtted, antud tingivas kōneviisis: «Vanaema mõtleks. . . » (vt «Vikerkaar» 1989, nr 11).

Kuuldud sõnumit, jumala nime asutakse kombineerima sõnumikandjate nimede esitāhtedest, mis annavad kokku C-O-G-I-T, ja niimoodi nāib see viitavat mõlemale vanaema viimase aja meelautorile — kui lisanduks tēht O, oleks tulemuks Descartes'i «cogito, ergo sum», ja kui E, siis Augustinuse lemmikvāljend «cogite intrare» — «sundige sisenema» (vt lk 150). Et vanaema arvaks, et viimane kūlaline peaks olema siiski O-tāheline, ja et selleks osutuks vaikiv Francisco de Orellana (vōi kes tahes teine, kes otsinud Eldōradot, «ja kelle saatuse, nagu kõigil teistelgi, oli seda mitte leida» — lk 156), saab valitud ikkagi Descartes, ja jumala nimeks on «cogito». (Eks viita selle sententsi teine pool jumala enda poolt õeldud nimele, kui Mooses talt seda pārib: «Ütle Iisraeli lastele nōnda: «Ma olen» on mind lākitanud teie juurde!» 2 Ms 3, 14.) Vālisest sunnist saab oluli-

Ülo Mattheus
Foto: Arno Saar

semaks, algsemaks sisemine vali, subjektsus. Inimene saab otsekui jumala sarnaseks, omastades tema nime. See on kui korduv söömine hea ja kurja tundmise puust — ühes kõige sellele järgneva. Meenutame ka, et Descartes oli uusaege Euroopa filosoofia alusepanija, nüüdisaja esilekutsuja. Tema mõttesüsteem, kus inimene oli asetatud subjektiks ja kõik muu loodus muudetud objektiks, sai aluseks kaasaegsele teadusele, tehnoloogiale ja ka inimsuhete muutumisele tehnoloogilisteks, kus inimene on teise inimese jaoks nagu looduskil andatud ressursiks, manipuleerimise objektiks. Nii et mõtlemine «cogito» üle, oma mõtlemise mäletamine on ka päritud süü teadvustamine. Mõtlemise läbi on inimene jumalanäoline, ja see on tema süüestamise alus. Inimene ei saa paljut muuta ümbritsevas reaalsuses, mida ta kohtab kaunis valmi ja ettemääratuna, aga ta vastutab oma mõtete eest. (Ehk küll vanaema lõpuks lootusetult tõdeks, et ükski ta mõte pole maailmas väljaspool teda midagi muutnud, ning ta viimasteks sõnadeks jäävad: «Ah, tühi sõnamäng!» — lk 165.)

Aga pöörduks veel korra tagasi leheküljele 149, kus jumala nime püütakse nimetada, saladust lahiti muukida. Seal loeks vanaema raamatust: «Seaduse sõna on vaid seaduse rüü. Häda sellele, kes võtab rüüd seaduse endana.» Ja ta meenutaks jumala nime tähthaaval toonud saadikuid: «. . . meestest kantud sõnum sisaldub neist hinguvates meelesõnades («meeleolu» omandaks vanaemal kategooria mõõde — see oleks see, mida rüü katub). . . » Olgu siin meeldetuletuseks üles loetud, kes need sõnumitoojad olid: konkistadoor Rodrigo Ceguera, Tenochtiláni tulelõõma kuma kõrbenud näol (lk 6); liivatormist ilmuv arabist Jacques Opale, kalk ja üksildane, silmad põletikuliselt kiir-

gamas, kordamas Jesaja õnnetussõnumit: «Linna jääb häving ja värv taotakse puruks!» (lk 43—44); pärismaalaste poolt nahka pandud Saalomoni saarte misjonär Gustav Gryning, kes sai lihaks salajõudude tarvis (lk 75); rottide poolt nahka pandud õuelaulik ja rändur Albert Inky, kes trotsis sisenema sundivaid kirikumehi, sest nood «puistavad oma kaevudesse mürki ja siis kutsuvad sealt jooma, või siis on kaevud nii sügavad, et vesi vaid viirastub janustele» (lk 197—109); ning Tundmatut lõnamandrit otsinud ja pärismaalaste poolt odaga surnuks torgatud Thomas Meidert Tombo(a) (lk 137—142). . . Ja pöörduksime taas vanaema katkenud mõttekäiku jälgima: «Võib-olla meenuks vanaemal sel hetkel Nietzsche «igavese taastuleku» idee, mille põhjal kõik maailmas toimuv kulgeb üha korduvate kombinatsioonide järgi.» Mis võiks meid viia mõttele, et ehkki jumala nimeks osutus «cogito», oli kuulnud sõnum oma meelesõnades siiski pigem nietzschelik kui kartesiaanlik. Nietzsche jaoks oli inimese subjektsus ehk jumalanäolisus tema loomisvõimelises. Inimesele pole antud reaalsust, aga talle on antud võime see ise enda jaoks luua — kududa tajumatu ja talumatu tegelikkuse kohale omal kujutluste võrgud. Luua ise oma müüt. (Vrd Herkel Mattheusest kui müüdimaa maailma loojast — «Vikerkaar» 1989, nr 11, lk 96). Nii ei ürita ka Mattheus muuta postkartesiaanlikku maailma, aga ta üritab muuta selle meelesõna, hüljates võimaluse, kus hing rahulduks teadmise ja vääritusest ja süüest iseenenda ees (vt «Inimene Aspelund» lk 58). Ta osutab, et süü on igavene ja teod tagasivõtmatud (vt Rutt Ilirikus, «Looming» 1990, nr 4, lk 557). Mattheus toob meie «muuta huumori ajastusse» (Tõnu Luik) traagilist meelesõna, traagilise lõppplahenduse igavese paratamatu kordumise kuma.

BERNHARD LANG

TAEVAS

Pilguheit igavese elu kultuurilukku

Lugematud karikatuurid varieerivad üht ja sama teemat: taevast tuleb ööd ja päevad Jumalat ülistada; kõik on seal ingliteks saanud ja peavad, harfid käes, taevases kooris igavesti laulma ka siis, kui nad on ebumusikaalsed. Eksistents täis muusikat, vaba igasugustest üllatustest ja peaasjalikult igav.

Sellised ettekujutused jumalakartuse ja teoloogia ajaloost banaliseerivad küll kristlikku lootust, kuid ei selgita seda, ei ammenda seda ega suuda seda ka mitte kõrvale tõrjuda. 1980. aasta paiku tehtud küsitluse põhjal usub umbes 42 protsenti sakslastest (täpsemalt läänesakslastest) ellu pärast surma; USAs ja Austrias aga isegi 70 protsenti elanikkonnast.¹

Usk «ellu pärast surma» on muidugi abstraktne formuleering. Kristlikud naised ja mehed pole oma ajaloo kahe napi aastatuhande jooksul uskunud mingisse ebamäärasesse sealpoolsusse, vaid TAEVASSE. Ja see usk varustati nii täpse sisuga, et L. Feuerbach võis öelda — oma taevakujutises paljastab inimene iseenda kõige sügavamad saladused: «Nii nagu taevast on jumaluse avatud olemus, nii on ta ka subjektiivselt religiooni sügavaimate mõtete ja veendumuste kõige avameelsem väljendus.»²

Taeva peaaegu kaht aastatuhandet hõlmav ajalugu on mitmekülgne ja täis üllatusi. Tänapäeval pakuvad sellest ajaloost laiemat huvi eelkõige kolm peatükki:

1. *Uue Testamendi* taevausk. See on jäänud ka kõikide taevakujutiste aluseks, samas kui teoloogia ja jumalakartlikkus on piiblist tugevasti eemaldunud;

2. 18. ja 19. sajandi usk, st meie vanavanemate ja vanavanavanemate usk. Me näeme, et siin võib võrreldes piibliga leida õige üllatavaid ja uusi — ja sugugi mitte ebaatraktiivseid taevakujutisi;

3. 20. sajandi teoloogia problemaatiline taev-

ausk. Me näeme, millised raskusi on tänapäeval igavese eluga.

Piibli tunnistus

Evangeeliumid omistavad Jeesusele selge ettekujutuse igavestest elust. Seda on näha ka rikka mehe ja vaese Laatsaruse mõistujutust (lk 16, 19—31). Selles loos vastandab Jeesus halastamatu rikka mehe ja vaese kerjuse igavese saatuse. Rikas piinleb põrgus, vaene elab taevast. Meid huvitab siinkohal vaid Laatsaruse taevane saatuse. Pärast surma viivad inglid ta kuhugi teispoolsesse kohta, kus ta viibib «Aabrahami süles», seega on ühinenud Iisraeli esiisadega. Sellest taevast annab meile laiemat infot üks vaidlus (lk 20, 27—40). Selles kuuleme Jeesuse suu läbi meestest ja naistest taevast, kuid nende vahel pole enam mingeid abielusidemeid. Kõik sarnanevad inglitega, st nad ei allu enam tavalise ihulikkuse ega surma tingimustele. Olulisem kui koosolemine Aabrahamiga on lõplik kuulumine Jumala juurde, mis väljendub selles, et õndsaid nimetatakse «Jumala poegadeks» (lk 20, 36). Laatsaruse loos satub vaene kohe pärast surma taevasse, vaidluses aga räägitakse ülestõusmisest, mis võib-olla — aga mitte kindlalt — kuulub aegade lõpu juurde; võimalik siiski, et on mõeldud mitteihulist ülestõusmist kui ülendamist surnute riigist taevasse. Ühele koos temaga risti löödud mehele töötab Jeesus. «Täna pead sa minuga olema paradisis!» (lk 23, 43), Seega on surmapäev seesama päev, mil päästetud inimene jõuab õndsusse.

Paulus aga arutleb taevase eksistentsi olemuse üle juba ka ise: õndsatel ei saa olema tavalist ihu; maine materiaalsus tõrjutakse välja «vaimuse» poolt. «Vaimne» (pneumaatiline) ihu sarnaneb vaimuks kirkastunud Kristusega (1 Ko. 15, 35—53). Paulus arvestab eranditult väljaspool Maad eksisteeriva taevase kohaga, mis on väljavalitute asupaik; nimelt tõmmatakse väljavalitute maa pealt üles õhku, Issandale vastu, et nad jääksid igaveseks koos temaga tema taevasse riiki (1 Te. 4, 17).

Ilmutusraamat sisaldab suurejoonelisi stseene taevast jumalateenistusest, mida inglid ja õnd-

¹Igasugust tõestusmaterjali vt B. Lang C. M. C. D. a. n. n. e. 11, Der Himmel: Eine Kulturgeschichte des ewigen Lebens. Frankfurt/M 1990.

²L. Feuerbach. Das Wesen des Christentums. Rmt: Werke in sechs Bänden, koost E. Thies. Frankfurt/M 1976, U, 206.

1. Keskajal oli auastmete ja istumispaikade järjes-
tus õndsate jaoks täpne ning jäik. Õndsad ümbrit-
sevad Lunastajat ja kohtunikke poolringina. —
Giotto. Viimsepäevakohus. Arena Kapella,
Siena/Itaalia 1306.

sad jumaliku trooni juures peavad. Raamat pakub ka tulevikupildi ajaloo lõpust ning Jumalariigi lõplikust saabumisest. Taevane Jeruusalemm tuleb alla maa peale ja saab uue ilma püsivaks keskpunktiks. Õndsate elu uues Jeruusalemmas ei meenuta küll tavalist linnaelu, kuna Jeruusalemm pole siis linn, vaid tempel, kus toimub igavene liturgiline Jumala ja Kristuse ülistamine. Igavene taevane jumalateenistus toimub juba praegugi; aegade lõpul tuuakse see üle maa peale.

Uuestamentlik ettekujutus igavesest elust on mõistetav alles religiooniajalooliste seikade ja sotsioloogiliste faktide kontekstis. Uue testamendi taevast on nimelt kujundanud Jeesuse *karismaatiline** eluviis, tema *teotsentriline* usk ja sellest tulenenud kokkupõrge varjatud *ülestõusmise-ootusega*.

Jeesus elas ainult oma missioonile; ta ei muretsenud perekonna, abielu ega elatist tagava tööpärast. Nagu lilled väljal, ei teinud temagi tööd ega kedranud (Mt. 6, 28). Veelgi enam: soosijate ja ri-

* *charisma* (kr k 'armuand'), algkristliku uskussõnana «vaimuand» s.o ühes Püha Vaimu varustusega usklikule Jumala armust osaksaanud eriline võime või oskus, mille ta rakendab koguduse teenistusse (vrd 1. Korintuse kirja pt12). — Eesti Entsüklopeedia II. Tartu, 1933, lk 7.

kaste naiste poolt ülalpeetavana rändas ta kui jutlustaja ja imetegija mööda maad. Max Weberi terminoloogia kohaselt oli ta karismaatik. Vastavalt tema karismaatilisele eluviisile on ka tema taevast vaba perekonnast ja abielust ning tugineb ainult Jumalale. Sellele vastav distants maast tuleb selgelt esile ka pauluslikus vaimu eelistamises keha-
le ehk «lihale». Taevast jõuab täiuseni «pneumaatiline» eksistents, mis on maa peal vaid järk-järgult saavutatav.

Uuestamentliku taeva teotsentriline iseloom vastab Jeesuse jumalausule. Jumal seisab Jeesuse mõtlemise keskpunktis. Haaratud armastusest Jumala vastu, õpetab ta oma pooldajaid nimetama Jumalat isaks ja teda täielikult usaldama. Seetõttu võib igavese elu keskpunktis olla ainult Jumal üks või — nagu Paulusel ja Ilmutusraamatus — Jumal ja Kristus.

Varajuudi ülestõusmisusk sisaldab tagasipöördumist maisesse ellu, mida kujutatakse idealiseeritult: pika, võib-olla viissada või tuhat aastat kestva eluna, mille jooksul naised annavad elu loendamatutele lastele (Eenok, 10, 10. 16—22; 25,6). See iraani mõju all arenenud usk lubab nimelt juudi märtritele vägivaldse surma läbi katkestatud elu lõpetatust. Selline ettekujutus on Uues Testamendis võõras, Isegi Paulus, kes räägib ihulikust ülestõusmisest, laseb maistel oludel kesta sõna otseses mõttes vaid «silmapilgu», kuna kohe pärast ülestõusmist muutuvad lunastatud «pneumaatilisteks» olevusteks, kes viiakse ära maisest tegelikkusest (1. Ko. 15, 52).

Taevast 18. ja 19. sajandil.

Uude Testamendi on jälgi jätnud edaspidi sageli korratud ja tihti karikeritud pilt lõputust jumalakiitusest kui igavese elu ainsast ülesandest. Nii on igavesest elust 400. aasta paiku rääkinud Augustinus, keskajal Aquino Thomas ja Dante, varasel usajal Luther, Calvin, Richard Baxter ja Pierre Nicole. Karmide usuõpetajate karmis taevast pole kohta muul kui Jumalal ja jumalateenistusel.

Ometi oli juba kirikuisade ajal esile kerkinud teistsugune kujutis taevast, mis toetus vähem Uuele Testamendile ja orienteerus antiiksele ettekujutusele taaskohtumisest sugulaste ja sõpradega. 3. sajandil laenas Cyprianus selle Cicerolt ning ilmselt mängis see vagaduse ja teoloogia ajaloos suurt rolli. Skolastika — teoloogia pikaajaline *cantus firmus* ei osanud küll Cyprianuse jälle-
nägemisrõõmuga midagi eristatavat peale hakata, kuna kahtlustas sellises õpetuses libastumist islami iga-

veste meeleliste rõõmude paradiisi. Aquino Thomas andis seetõttu õndsate ligimesearmastusele vaid teisejärgulise rolli. Õndsad armastavad küll üksteist, kuid see armastus ei lisa midagi olulist õndsusele, kuna põhineb eranditult Jumala vaatlemisel. Lunastatud inimesel polevat vaja mingit inimlikku suhet. «Kui oleks olemas ainult üksainus hing; kes Jumalast (taevas) rõõmu tunneb, siis oleks ta (täielikult) õnnelik ka siis, kui tal polekski enam ühtegi ligimest, keda armastada.»³ Sellega ei suutnud armastajad juba keskajal leppida; toetudes Cicerole ja antiiksetele luuletajatele, näiteks Tibullusele, löid nad oma fantaasias teise maailma, milles armastajad taas kohtuvad. Erakordselt meelikõitvaks muutus see ettekujutus renessansiajast alates. Kuid ajavahemikus 18. saj.—20. saj algus, kui tundemaailm ja sugudevaheline armastus tiivustas romantilisi hingi, puhkes antropotsentristlik taevas täisõide. Euroopaliku «tunnete revolutsiooniga», mis väärtustas taas kõrgelt paarissuhte ning väikeperekonna emotsionaalse elu, kaasnes ka kodanlik revolutsioon taevas.

Fantaasia ja selgelt nägemine tõid esile üha uusi ja põhjalikumaid teispoosuse kujutisi. Siinpoosus pakkus selleks ka rikkalikult ajendeid. Jumalast üksi jäi väheks. Ajal, mil usuti progressi, said ka progress ja edasiliikumine kõneaineks teemal «Elu pärast surma». Aquino Thomas oli näinud õndsatele ette vaid «aeg-ajalt» pisut liikumist; tavaliselt ei lahkunud nad oma kindlalt kohalt taevas. Avastusretkede ja kaubareiside ajastul ei piisanud Aquino Thomase taevalikust liikumatuses. Taheti reisida ning uurida mitte ainult kõiki maid, vaid ka kogu kosmost koos selle planeetidega. Paljas suhe Jumalaga ja «Jumala igavene vaatamine» pidigi tunduma igav ega rahuldanud enam.

Selle revolutsiooni klassik on kahtlemata geniaalne rootsi visionäär E. Swedenborg (1688—1772), kelle raamatud «Taevas ja põrgu» ning «Abieluarmastus» (mille tegevus läheb edasi teises ilmas) leidsid pärast autori surma järjest suuremat lugejaskonda. Sellise kirjanduse põhiliseks teemaks oli taaskohtumine taevas. Masse mõjutasid ameeriklanna Elizabeth Stuart Phelps (1844—1911) teispoosuse-romaanid, prantsuse jesuiidi François-René Bloti (1863) paljudesse keeltesse tõlgitud lohutusraamat. Siia kuuluvad ka sentimentaalsed haukirjad, mille kõige napim formuleering kõlab: «Nägemiseni!»

Jälleenägemisest räägitakse veel tänapäevalgi nii mõneski nekroloogis. Kuigi «viimne suudlus»

2. *Renessanss lõdvendas inglite ja õndsate ridu. Piltidele ilmub dünaamika. Giovanni di Paolo kujutab munga ja ingli kohtumist ja nende kaisutusi. —Detail taevasesst paradiisist, Itaalia, u 1463/83.*

meie pärjalintidel tähendab sageli hüvastijättu, mängib siiski suurt osa lootus rõõmsale taaskohtumisele. Seda, millele nekroloogid ja haukirjad vaid vihjavad, on romantiliselt meelestatud kirjanikud laialt edasi arendanud — nii romaanides kui ka värssides avaldanud. Nagu näiteks Novalis oma tuntud «Surnute laulus»:

Vaikseid soove, magusat juttu
kuuleme vaid meie, ja vaatame
ikka üha õndsaid silmi,
ei maitse muud kui suudlevat suud.

Teises ilmas kohtuvad armastajad taas! Ja vähimagi irooniata kirjeldab Novalis seda kui «värvi-küllast muinasmaad».

19. sajandil kuulusid taevaromaanid enim loetud ingliskeelse triviaalkirjanduse hulka. Nendes romaanides ei piirdunud armastuslugu sugugi ainult taaskohtumisega taevas. Ohtrasti kirjeldati taevast elu ennast: seal olevat idüllilisi maju, imeilusaid maastikke, loomi ja taimi. Seal on ka linnad ja tööstus, on kontserdid ja raamatukogud, on isegi võimalus täiendada oma haridust ülikoolides

³ Aquino Thomas, Summa theologia III 4,8.

ja ametikoolides. Taevas võivat ringi reisida ja luua uue, kõikvõimalikust maisest ebatäiuslikkusest vaba ühiskonna. Tähtis osa oli abielul. Maises elus sõlmitud abielu ei pea jätkuma taevas. Taevas olevat võimalik luua täiesti uusi ja suuremat rahuldust pakkuvaid liite. Kõik, mis jäi maa peal tegemata, on tasatehtav, kuna taevas pole miski võimatu. Inimene usub, et suudab siin maailmas ise oma saatust määrata, kuid näib, et õigupoolest on see alles siis võimalik, kui ületatakse maise eksistentsi piirid.

Kõige uuem taevaromaan on 1973 ilmunud lasteraamat pealkirjaga «Vennad Lõvisüdamed». Vahepeal kaheksakümneks saanud rootsi kirjanik Astrid Lindgren sai kuulsaks oma arvukate lasteraamatutega, eriti «Bullerby laste» ja «Pipi Pikksukaga». Romaanile «Vennad Lõvisüdamed» anti Saksa Noorsooramatute auhind; 1978. a sai Astrid Lindgren ka Saksa Raamatukaubanduse rahupreemia. Ükski lugeja, ei täiskasvanu ega nooruk, pole tundnud end raamatu sõnumist riivatuna, keegi pole seda pidanud liialt ühekülgeks või religioosseks. Kui kaks last — Jonathan ja Korp — kohtuvad uuesti teispoosuses, pole taevast just eriti maskeeritud, kuigi see unelmatema kannab fantastilist nime Nangiijaala. Mitte ainult abielud, vaid ka laste sõprussidemed muudetakse igavikuliseks.

Unistust taaskohtumisest ei õhutanud mitte ainult kirjanikud; kuni 30. aastateni toetasid seda jõuliselt ka mõlema usutunnistuse teoloogid. Wilhelm Schneider, sajandialguse katoliiklik piiskop Paderbornist, kirjutas üle 500-leheküljelise teose pealkirjaga «Teine elu». Raamatu keskne peatükk kannab nime «Jällenägemise rõõm». Piiskop Schneider lõpetab selle peatüki parafrasiga laulatusel kasutatavast lausest. Temal kõlab see nii: «Mida Jumal on paari pannud, seda ei saa surm mitte igaveseks lahutada.»⁴

Nii katoliiklased kui ka evangeeliumiusulised kirjeldasid taaskohtumiste taevast alati lahus tollest teisest, rangelt teotsentrisest teispoosuse kujutisest. Taevas ei võivat tähendada ainult kohtumist Jumala või Kristusega; seal peab olema tõeline inimlik elu ja tõeline inimühiskond. Igavene elu ei saa ammenduda igavese ülistuslaulu laulmisega; peab olema mingi inimloomusele sobiv tegevus. Ainult nii olevat võimalik taevast igavusetonti peletada. Taaskohtumine, ühiskond ja loov tegevus igaveses elus — see on lootus, mis täna-

päeval ei leia küll enam laialdast toetust teoloogide poolt, ometi on see kahtlemata kõige levinum lootus, mida jagavad miljonid kristlased.

Valgustusajastul ei tuginenud sugugi mitte kõik autorid mõistuse ja südame loominguilistele võimalustele, et visandada üksikasjalikku pilti teispoosusest, kus kõik inimese anded lõövad õitsele. Üsna paljud apelleerisid kriitilisele mõistusele ja tuletasid meelde, et taevas asetseb väljaspool meie kogemust ning seetõttu ei saa selle kohta eriti midagi öelda. Samal ajal kui paljud orienteerusid Swedenborgi teosele, tuginesid teised Immanuel Kanti kirjatükile «Ühe vaimudenägija unenäod» (1766), milles ta kritiseerib teravalt Swedenborgi.

Sealjures ei suhtunud Kant religioosesse usku sugugi mitte eitavalt. Usk taevasesse tasusse ja pörgulikku karistusse võib «olla liikumapanevaks jõuks, ilma et oleks vajalik seada ka objektiivselt hea või halva igavikulisust inimese saatuse jaoks dogmaatiliseks eelduseks».⁵ Kuid Kant oli kaugel sellest, et soovitada taeva ja pörgu najal toimivat pedagoogikat. Küps, vaba inimene ei tohtivat lasta end juhatada karistusehirmust või tasulootusest. Kant soovitas orienteeruda kohusele, vooresule ja kombulseeadusele, kuna vaid säärase orientatsiooni juures võivat inimene tegutseda tõeliselt moraalselt, ning jätta igasugune piilumine tasu ja karistuse poole. Oma teoses «Praktilise mõistuse kriitika» (1788) arendas Kant aga siiski teemat, kuidas orienteerumine kohusele ja kombulseeadusele võimaldab saavutada teispoosust, mis paisatab päris taeva moodi olevat, nõnda et võimalikust hukatusest see ei räägi. Kuna kombulseeadust polevat meie lühikeses elus võimalik realiseerida, tuleb eeldada pärast surma lõputult jätkuvat elu (ilma et me selle kohta tegelikult midagi teada saaksime). Selles teispoosuses elus võib Kanti arvates loota ka õndsusele.

Kanti jüngerite kredo võttis kokku David Friedrich Strauß. «Kogu kirikliku eshatoloogia rikkaliku majakraami jätab moodne *Mina* ilma erilise südametunnistuspiinata kriitilisele tulekahjule, olles rahul, kui saab sellest päästa oma alasti edasikestmise pärast surma. Koos mõistuse jätkuvusega, muidugimõista.»⁶ Kanti taevas, mille lähemast kirjeldamisest hoidutakse, on mõjutanud ka teoloogilisi taevakujutisi enesepiiramisele, ilma et

⁵I. K a n t, Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft, N 89—91.

⁶D. F. S t r a u ß, Christliche Glaubenslehre. Tübingen, 1841, 2 kd, lk 697.

⁴W. S c h n e i d e r, Das andere Leben. Paderborn, 1923, lk 433.

näitlikku materjali nõudev romantika siiski iial päris tagasi oleks tõrjutud.

Nii seisid vastamisi Swedenborg ja Kant, romantika ja ratsionalism. Kui 18. ja 19. sajandil said ülekaalu emotsionaalsed ja sentimentaalsed ettekujutused taevast, siis 20. sajandil tekib uus suund.

Taevausk 20. sajandil

20. sajandil kannab taevausk Kanti kriitilisel piirava mõistuse pitsurit. Olgu pealegi olemas swedenborglaste ja mormoonide grupid, kes hoiavad kinni antropotsentristlikust taevast; olgugi et ikka veel igatsevad nii paljud nekroloogid ja hauakirjad taaskohtumist taevas; las kubiseda press teadetest dramaatiliste ja liigutavate teispoolsuse-visionide kohta, mida inimesed on surma läheduses kogunud; las loomaarmastajad kinnitavad veendunult: «Oma koera ja kõiki minu elu koeri kohtan ma taas»⁷ — mõlema usutunnistuse kriitiline teoloogia hoolib sellest vähe. Uue ja parema elu ootamist peetakse ebasobivaks, absurdseks ja kitsiimaiguliseks. Teispoolsuse üksikasjalikud kirjeldused olevat arulagedad ja mõttetud, kuna need ületavad meie mõistuse ja arusaamise piirid. Müstikutele ja visionääridele võib omistada küll ehtsat usutunnetust, kuid mitte tõelise ilmutuse vastuvõttu, millega kaasneb edasimineku Püha Kirja tunnetamises.

Lähendades oma õpetust taas Uuele Testamendile, nihutavad kaasajased teoloogid Jumala taeva keskpunkti. Igaveses elus tuleb meil tegemist Jumalaga — see on olulisim ja võib-olla ka ainus asi, mida me võime öelda. 20. sajandi «kriitilist» taevast kohtame kolmes teisesis:

1. *Taevas on sümbol.* Piibli avaldusi taeva kohta ei võeta sõna-sõnalt, vaid mõistetakse kui sümboliseid vihjeid millelegi, mis on meie tunnetusele põhimõtteliselt kättesaamatu. Mis Jumal «on valmistanud neile, kes teda armastavad», seda «silm ei ole näinud ja kõrv ei ole kuulnud» — neid Pauluse sõnu tsiteeritakse sageli (1 Ko. 2, 9). Sümbolid ei lase end muuta ei mõisteteks ega vahetuks kirjelduseks. «Nii nagu me ei tohi teha endale teise käsu järgi pilti Jumalast, ei tohi me seda teha ka surematusest,» arvab Karl Jaspers.⁸ Ometigi on võimalikud paradoksaalsed avaldused. «Usu taevas pole mingi koht, vaid eksisteerimisviis,» kirjutab Hans Küng; see tähendavat «täiuslikku armastust Jumala kaudu, kelle armastus on

⁷L. Rinser, Rmt: E. Drewermann. Über die Unsterblichkeit der Tiere. Olten, 1990, lk 17.

⁸K. Jaspers, Philosophie und Welt. München, 1958, lk 153.

3. Romantism üldistab ja igavikustab mehe ja naise armastust, kroonib seda ingelliku võlviga. Nii-sama realistlik-sentimentaalselt täiendavad pilti taevast perekonnast mõnikord ka lapsed. — William Blake. *The meeting of a Family in Heaven*, Inglismaa 1806.

Jeesuse näol osutunud isegi surmast tugevaks.»⁹

2. *Ei ole uut elu, vaid ainult teadvus pärast surma.* Karl Barth ja Karl Rahner on ühel arvamusel, et meil on vaid see, maine ja ajaliselt piiratud elu. Teist, uut ja teistsugust elu meile ei kingita. Me surevat Jumalas, säilitavat oma inimliku teadvuse (koos mälestusega möödunud elust) ja jäävat igaveseks Jumala juurde. Barthi ütluse kohaselt saame ka seletuse selle kohta, mis oli meie maisel eksistentsil ühist Kristuse missiooniga. Barth tsiteerib siinkohal üht kirikulaulu: «Siin saan ma valges ära tundma, mis maa peal pimeduses näind, ma kiidan imet võrratumat, mis mul seal tabamatuks jäi.»¹⁰

⁹H. Küng, *Ewiges Leben?* München, 1982, lk-d 185 ja 280.

¹⁰J. C. Geller, *Nach einer Prüfung kurzer Tage* (laul), tsiteeritud rmt-s K. Barth, *Kirjad* 1961—1968, II tr, Zürich, 1979, lk 10.

See õpetus vastab vanale teotsentrielsele käsitlusele, nagu seda on arendatud keskaegses skolasitikas, eriti Aquino Thomase poolt. Skolastika jaoks lõpeb tasu väljateenimine surmaga; pärast seda ei muutu enam miski, pole ka «elu» pärast surma, vaid ainult väljateenitud määral Jumala läheduse nautimine.

3. *Me elame edasi vaid Jumala mälus.* Õige paljud autorid püüavad üldse vältida surmajärgse elu tunnustamist. Isikliku veendumusena väljendas seda kõige selgemalt L. Tolstoi¹¹; sarnaseid mõtteid leiame ka F. Schleiermacheril, Reinhold Niebuhril ja R. Bultmannil. Seda vaadet on teoreetiliselt arendanud ja põhjendanud eelkõige nn protesseoloogid, kes toetuvad A. N. Whiteheadi ja Ch. Hartshorne'i filosoofiale. Need mõtlejad mõistavad Jumalat kui kõikehõlmavat kosmilist teadvust, mis salvestab meie biograafia oma mälu. Sealjuures ei minevat kaotsi ükski silmapilk, ükski mõte ega elamus. Inimliku eneseteadvuse edasikestmisele pole nad mõelnud. Mäletav subjekt olevat ainult Jumal ükski. Püüelda pärast surma edasikestvat elu poole, sarnanevat *Hybrisega* olla selline nagu Jumal. Inimene olevat piiratud ja Jumalast ükski piisab. Siin radikaliseeritakse veel kord inimliku teadvuse enesepiiramist kuni inimliku subjektiiviteedi kaotuseni.

Erinevustele vaatamata on kõigil kolmel kaasaegsel taevast rääkimise viisil ka palju ühiseid jooni. Neid ühendab Kantile orienteeritud kriitiline tagasihoidlikkus ning veendumus, et Jumal on sisuks sellele, mis ootab meid pärast surma. Ettekujutus tõelisest *elust* pärast surma peetakse paganlikuks, kuna see tuli kristlusesse klassikalis-antiikse maailmakäsituse järgi. 20. sajandi taevausu variantidele on ühine ka laialdane vahendatus sekulaarses ühiskonnas. Ei ole vahet filosoofilise käsitlusega. Hoimar von Dittfurthi järgi põhineb maailm «teda kandval ja võimaldaval transsendentsel vundamendil»; see annab alust usuks, et «kui me surma läbi lahkume siit maa-

¹¹L. Tolstoi, *Worin besteht mein Glaube?* Leipzig, 1885.

ilmast, siis ei kuku me mitte Eimiskisse.»¹² Teoloogid ei ütle õieti midagi muud — ja ka mitte eriti midagi rohkemat. Lõppude lõpuks on jõutud ühisele arvamusele, et minevikus pöörasid kristlased oma pilgu liialt teispoolsele ja jätsid seetõttu oma siinsed ülesanded unarusse. Meile olevat kingitud kõigest üksainus elu ja üksainus Maa. See Maa tuleb teha elamisväärsaks, kohaks, kus on võimalik vabadus, armastus ja õiglus.

Teoloogia revideerimine?

Kaasaegses teoloogias on enim levinud teotsentri-line, igasugustest ettekujutustest loobunud taevaõpetus. Ometigi kostab üksikuid häáli, mis pöörduvad tagasi rahva seas elava, kuid teoloogia poolt unarusse jäetud taaskohtumis-ootuse poole. Nii kritiseerib brasiilia naisteoloog Lucchetti Bingemer¹³ tarbijalikku hoiakut ja «igavese televisiooniga» võrreldavat Jumala passiivse kontemplatsiooni mudelit. Ta vastandab sellele rahvaliku lootuse taevast, mida mõistetakse kui kohtumise, pidutsemise, jagamise, ühtsuse paika. Nii võib osutada võimalikuks sentimentaalse teadvuse rehabiliteerimine ja tagasipöördumine 18. ja 19. sajandi lootusepotentsiaali poole, mis on praegu (vähemalt teoloogiliselt) kõrvale tõrjutud. Võib kahelda, kas säärane rehabiliteerimine toob endaga vaid subjektiivseid veendumusi või suudab — vastandudes Kanti mõistuse enesemääramisele — teha usu teispoolsest üldarusaadavaks.

Kuigi ettekujutused taevast on tugevasti muutunud, pole kristlusest siiski saanud siinpoolse religiooni. Kuigi kristlik teoloogia näib saavat läbi ilma põrguta (ja ilmselt ka kuradita), siis igavesest elust ta ei loobu. Nii võib taevast — milliste piibellike või mittepiibellike elementidega teda ka ei sisustata — rõõmustada elava ja tõepoolest eksistentsiaalse huvi üle enda vastu.

¹²H. von Dittfurth, *So laßt uns denn ein Apfelbäumchen pflanzen.* München, 1988, lk 360.

¹³J. B. Libânio, M. C. Lucchetti Bingemer, *Christliche Eschatologie.* Düsseldorf, 1987, lk 255—258.

Saksa keelest tõlkinud Piret Pääsuke

MIRCEA ELIADE

SAKRAALNE JA PROFAANNE Religiooni olemus

«Teine sünd» ja vaimne uuenemine

Initsiatsioonistsenaarium — suremine profaanse olukorra jaoks, järgnev taassünd sakraalsesse maailma, jumalate maailma — mängib tähtsat rolli ka kõrgreligioonides. Hästi tuntud näide on ohverdamine Indias. Selle eesmärk on pärast surma taevasse pääsemine, elamaasumine jumalate keskele või jumala omadustest osasaamine (*devāt-mā*). Teisisõnu, ohverdamisega loob preester endale üleilmliku olukorra, saavutus, mis vastab arhailiste initsiatsioonide saavutustele. Preestrid peavad ohverdaja kõigepealt pühitsema ning see ettevalmistav pühitsemine (*diksha*) sisaldab struktuurilt sünnituslikku initsiatoorset sümboolikat; rangelt võttes teiseb *diksha* ohverdaja rituaalselt embrüoks ning laseb tal teistkordselt sündida.

Tekstid peatuvad pikalt homoloogiate süsteemil, mille kaudu ohverdaja teeb läbi «tagasipöördumise emaüska» (*regressus ad uterum*), millele järgneb uus sünd.¹ *Aitereya Brāhmana* vastav lõik kõlab järgmiselt: «Selle, keda nad sisse õnnistavad (*dikshaga*), teevad preestrid taas embrüoks. veega piserdavad nad ta üle; vesi on seeme. ...Nad juhivad ta pühitsetute onni; pühitsetute onn on pühitsetute emaüska; tõesti nad juhivad ta tema emaüska. ...Rõivaga katavad nad tema; rõivas on lootekest. ...Selle üle on musta antiloobi nahk; platsenta on lootekesta üle... Ta paneb kokku oma käed; tõesti kokkupandud kätega lebab embrüo sees; kokkupandud kätega sünnib laps.² ...Vallandanud musta antiloobi naha, laskub ta lõplikku kümblusse; seepärast sünnivad embrüod platsentast vabanenult, rõivaga laskub ta alla; seepärast sünnib laps koos lootekestaga» (I, 3).

¹ S y l v a i n L é v i , La doctrine du sacrifice dans les Brāhmanas. Paris, 1898, lk 104 jj; H . L o m m e l , Wiedergeburt aus embryonalem Zustand in der Symbolik des altindischen Rituals. Rmt-s: C . H e n t z e , Tod, Auferstehung, Weltordnung, lk 107—130; E l i a d e , Birth and Rebirth, lk 53 jj.

² Kokkupandud käte kosmoloogilist sümboolikat vt C . H e n t z e , Tod, Auferstehung, Weltordnung, lk 96 jj.

Sakraalne teadmine ja laiemas mõttes tarkus saavutatakse initsiatsiooni viljana, ning on tähendusrikas, et teadvuse ärkamisega seotud sünnitus-sümboolikat leitakse nii muistsest Indiast kui ka Kreekast. Sokratesel oli põhjust end ämmaemandaga võrrelda, sest ta aitas tõepoolest inimestel eneseteadvusele sündida; ta tõi ilmale «uue inimese». Sama sümboolikat leitakse budistlikest pärimustest. Munk hülgas oma liignime ja sai «Budha pojaks» (*sakya-putto*), sest ta oli «sündinud pühakute hulgas» (*ariya*). Nii ütles Kassapa enda kohta: «Õndsas Loomulik Poeg, sündinud tema suust, sündinud Dhammast (Doktriinist), kujundatud Dhamma poolt» (*Samyutta Nikāya*, II, 221).

Initsiatoorne sünd tähendas suremist profaanse eksistentsi jaoks. Selline skeem säilis nii hinduismis kui budismis. Joogi «sureb selle elu jaoks», et taassündida teises olemisviisis, selles, mida esindab vabanemine. Budhha õpetas suremise teid ja viise profaanse inimliku olukorra, s.o orjuse ja rumaluse jaoks, et taassündida vabaduse, õndsuse, *nirvāna* absoluutsuse jaoks. India initsiatoorse taassünni terminoloogia meenutab mõnikord «uut keha», mille initsiant saab initsiatsiooni käigus. Seda kuulutab Budhha ise: «Enamgi veel, ma olen oma õpilastele näidanud teed, mille abil nad väljaspool seda keha (kokkupandud neljast elemendist) kutsuvad ellu teise keha, mõistuse loomingu (*rūpim manomayam*), täieliku kõigi oma jäsemete ja kehaliikmete poolest ning trastsendentsete võimete (*abhinindriyam*).»³

Teistkordse sünni või genereerimise sümboolika kui juurdepääs vaimsele võeti omaks ja väärtustati Aleksandria judaismis ning kristluses. Philon kasutab üsna vabalt genereerimise teemat, viitamaks sünnile kõrgema elu, vaimuelu jaoks. Püha Paulus omakorda räägib «vaimsetest poegade» poegade, keda ta on usu läbi sigitanud. «Tiitusele, tõelisele pojale meie ühise usu poo-

³ M a j j h i m a - N i k ā y a , II, 17 (lk Lord Chalmers, II osa, lk 10); vt ka E l i a d e , Yoga, lk 165 jj.

lest» (Tt., I, 4). «Ma palun sind oma poja Oneesimose pärast, kelle ma sünnitasin ahelais olles» (Fm., 10).

Ei ole tarvis rõhutada erinevusi Püha Pauluse poolt «usu järgi» «sigitatud» «poegade» ja «Budhha poegade» vahel, või Sokratese poolt «ilmale toodute» või loodusrahvaste initsiatsioonide «uuestisündinute» vahel. Erinevused on ilmselged. Arhailistes ühiskondades «tappis» ja «taaselustas» initsiandi riituste endi jõud, samuti nagu riituse jõud muutis hindust ohverdaja «embrüoks», Budhha, vastupidi, «sigitas» oma «suu» kaudu, see tähendab, oma doktriini (*dhamma*) edasi andes; õpilane sündis uue elu jaoks, mis võis teda *nirvāna* künnisele juhatada *dhamma*'s avalduva ülimal tarkuse läbi. Sokrates omalt poolt väitis end mitte tegevat enam kui praktiseerivat ämmaemanda kunsti; ta aitas «ilmale tuua» tõelist inimest, keda igaüks sügaval eneses kandis. Püha Pauluse jaoks on situatsioon teistsugune; ta sigitas «vaimsed pojad» usu läbi, Kristuse poolt kehtestatud müsteeriumi läbi.

Ühest religioonist teise, ühest gnoosisest või ühest tarkusest teise rikastub teistkordse sünni igivana teema uute väärtustega, mis mõnikord kogemuse sisu sügavalt muudavad. Siiski jääb alles üks ühine element, üks invariant. Seda võiks defineerida järgmiselt: *juurdepäas vaimsele elule sisaldab alati suremist profaanse olukorra jaoks ja sellele järgnevat uuestisündi*.

Sakraalne ja profaanne nüüdismaailmas

Kuigi oleme peatunud initsiatsioonil ja siirderiitusel, ei ole see teema kaugeltki veel ammendatud; oleme vaevalt teinud enam kui vaid vihjanud mõnele selle olulisele aspektile. Ja siiski, otsustanud initsiatsiooni pisut pikemalt vaadelda, oleme tähelepanuta jätanud terve sotsio-religioosete situatsioonide sarja, mis *homo religiosus*'e mõistmisel pakub tõsist huvi. Näiteks ei ole me käsitlenud valitsejat, šamaani, preestrit, sõjameest jne. On fakt, et see väike raamat on paratamatult kokkuvõtlik ja ebatäielik; ta esitab ainult kiirsissejuhatuse tohutute mõõtmetega teema tundmaõppimiseks.

Teema on tohutu, sest nagu öeldud, ei puuduta see mitte üksnes usundiloolast, etnoloogi, sotsioloogi, vaid ka poliitilise ja sotsiaalse ajaloo uuri-

jat, psühholoogi, filosoofi. Uskliku poolt omaksvõetud situatsioonide tundmine, tema vaimse maailma mõistmine tähendab kokkuvõttes meie üldiste teadmiste avardamist inimese kohta. On tõsi, et enamik traditsionaalsete ühiskondade ja arhailiste tsivilisatsioonide usklikke poolt omaksvõetud situatsioone on ajaloos ammu seljataha jäänud. Ent nad ei ole kadunud jälgi jätmata; neil on olnud oma osa meie kujundamisel selliseks, nagu me tänapäeval oleme, ja nii moodustavad nad lõppude lõpuks osa meie endi ajaloost.

Nagu eespool öeldud, on usklik omaks võtnud arhailise ja isemase olemisviisi maailmas, ja vaatamata selle ajaloolis-religioosete vormide suurele hulgale on selline iseärane olemisviis alati äratuntav. Ükskõik millisesse ajaloolisse konteksti *homo religiosus* asetub, ta usub alati, et on olemas absoluutne reaalsus, *sakraalne*, mis on ülemalet maailmast, kuid ilmutab end selles maailmas, seda niiviisi pühastades ja tõelikutades. Edasi ta usub, et elu on sakraalset päritolu ja et inimese eksistents realiseerib kõiki oma võimalusi proportsionaalselt oma religioossusega — s.o sedavõrd, kui võrd ta tegelikkuses osaleb. Jumalad löid inimese ja maailma, kultuuriheerused viisid Loomise lõpule, ja kõigi nende jumalike ja pooljumalike tegude ajalugu on säilinud müütides. Reaktualiseerides sakraalset ajalugu, imiteerides jumalikke käitumisi asetab inimene end jumalate lähedusse ja hoiab end seal — s.o tõelises ja tähendusrikkas.

On hõlbus märgata, mis eristab sellist maailmas olemise viisi mitteuskliku eksistentsist. Eelkõige keeldub mitteusklik transsendentsusest, ta aktsepteerib «tegelikkuse» suhtelisuse ja võib isegi eksistentsi mõttekuses kahtlema hakata. Mineviku suurteski kultuurides ei ole mitteusklikud täiesti puudunud, ja pole võimatu, et niisugused inimesed olid olemas isegi kultuuri arhailistel astmetel, olgugi et siiani ei ole ükski tõend nende olemasolu kohta neil aegadel nähtavale tulnud. Kuid täielikult välja kujunenud on mitteusklik alles Lääne nüüdisühiskondades. Tänapäeva mitteusklik asub uues eksistentsiaalses situatsioonis, ta peab ennast üksnes ajaloo subjektiks ja toimumiseks (*agent*) ning keeldub igasugusest pöördumisest transsendentsuse poole. Teisisõnu, ta ei aktsepteeri ühtki inimese mudelit väljaspool erinevates ajaloolistes situatsioonides nähtavaid inimese seisundeid.

Inimene teeb iseennast ja täiustab ennast proportsionaalselt maailma ja iseenda desakraliseerimisega. Sakraalne on peamine tõke tema vabadusele. Ta saab iseendaks alles siis, kui on täielikult demüstititseeritud. Ta ei saa tõeliselt vabaks enne, kui on tapnud viimase jumala.

Meil pole kavatsust sellisel filosoofilisel seisukohal peatuda. Märgime vaid, et lõppkokkuvõttes on nüüdisaja mitteuskliku eksistents traagiline ja et tema eksistentsiaalsel valikul ei puudu oma suurus. See mitteusklik aga põlvneb *homo religiosus*'est, ja ükskõik, kas see talle meeldib või mitte, temagi on uskliku poolt loodud, tema kujunemine algab tema esivanemate poolt omaks võetud situatsioonidega. Lühidalt, ta on desakralisatsiooniprotsessi tulemus. Niisamuti nagu loodus on kosmose kui Jumala teose jätkuva sekularisatsiooni produkt, on profaanne inimene inimeksistentsi desakralisatsiooni tulemus. Kuid see tähendab, et mitteusklik on välja kujunenud opositsioonist eellastega, püüdest end igasugusest religioonist ja igasugusest üleiniplikust tähendusest «tühjendada». Ta tunnistab iseennast sel määral, kuivõrd ta on end «vabastanud» ja «puhastanud» oma esivanemate eelarvamustest. Teisisõnu, profaanne inimene ei saa sinna midagi parata, et temas on säilinud mõned jäljed uskliku käitumisest, olgugi et need on religioosse tähenduse kaotanud. Mis tahes ta ka ei teeks, ta on pärija. Ta ei saa oma minevikku täielikult tühistada, sest ta ise on oma mineviku produkt. Ta kujundab iseennast eitamiste ja keeldumiste ahela varal, kuid reaalsused, millest ta on keeldunud ja mida ta on eitanud, jäävad teda kummitama. Jõudmaks omaenese maailmani on ta desakraliseerinud maailma, kus elasid tema esivanemad; et seda teha, selleks on ta pidanud omaks võtma varasemale käitumistüübile vastandliku käitumistüübi, ent see varasem käitumine on temas emotsionaalselt ikka veel ühel või teisel kujul alal, valmis reaktualiseerima tema sügavaimas olemuses.

Sest, nagu eespool öeldud, mitteusklik *puhtal kujul* on võrdlemisi haruldane fenomen, isegi kõige desakraliseeritumas nüüdisühiskonnas. Enamik «irreligioosetest» käitub siiani religiooselt, isegi kui nad seda fakti ei teadvusta. Me ei viita mitte üksnes nüüdisinimeste paljudele «eelarvamustele» ja «tabudele», mis struktuurilt on kõik maagilis-religioossed. Nüüdisinimeses, kes tun-

neb ja väidab end olevat mitteuskliku, säilib siiani suur hulk maskeerunud müüte ja degenerereerunud rituaale. Nagu varem märgitud, ilmneb uusaastaga või uude majja elama asumisega kaasnevates pidustustes, olgugi et nüüd juba ilmalikes, siiani uuenemisrituaali struktuur. Sama nähtus on jälgitav abiellumise või lapse sünni, uue koha saamise või sotsiaalse eduga jms kaasnevates lõbusustes.

Nüüdisinimese müütidest, tema poolt harrastatavasse mängudesse ja loetavasse raamatutesse maskeerunud mütoloogiatest võiks kirjutada terve kõite. Kino, see «unelmatevabrik», võtab üle ja kasutab ära lugematul arvul müütilisi motive — kangelase ja kolctise vahelist võitlust, initsiaatorseid võitlusi ja katsumusi, paradigmaatilisi kujusid ja kujutelmi (neitsi, heeros, paradiislik maastik, põrgu jne). Isegi lugemises sisaldub mütoloogiline funktsioon, mitte üksnes seetõttu, et see asendab müütide retsiteerimist arhailistes ühiskondades ning Euroopa talupojaühiskondades senini elavat suulist kirjandust, vaid eriti seetõttu, et lugemise läbi saavutab praegusinimene «ajast pääsemise», mis on võrreldav müütide poolt põhjustatud «ajast väljumisega». Ükskõik, kas praegusinimene lööb aega surnuks detektiivjutuga või siseneb ta romaanides esitatavasse ajalises võõraste universumisse, lugemine projitseerib ta välja tema personaalsest kestusest ning inkorporeerib ta teistesse rütmidesse, paneb elama teises «ajaloos».

Rangelt võttes ei ole valdav osa «irreligioosetest» vaba religioosest käitumisest, teoloogiatest ja mütoloogiatest. Mõnikord nad lausa vanguvad oma maagilis-religioosse pärandi koorma all, mis on siiski karikatuursuseni degenerereerunud ning seetõttu raskesti äratuntav. Inimeksistentsi desakralisatsiooni protsess on mõnikord jõudnud musta maagiani ja koguni religiooni travestiate hüübivormideni. Me ei osuta lugematutele nüüdislinnades siginevatele «väikestele religioonidele», pseudokultsetele, neospiritistlikele või nn hermeetilistele kirikutele, sektidele ja koolkondadele, sest kõik sellised fenomenid kuuluvad siiani religiooni sfääri, hoolimata sellest et nad esindavad pea alati pseudomorfiide hälbunud aspekte. Ka ei vihja me mitmesugustele poliitilistele liikumistele ja sotsiaalsetele utopiatele, mille mütoloogiline struktuur ja religioosne fanatism on lausa näh-

tavad. Vaid ühe näitena võime viidata kommunismi mütoloožilisele struktuurile ning selle eshatoloogilisele sisule. Marx võtab üle ja jätkab üht Aasia-Vahemeremaade suurt eshatoloogilist müüti — lunastavat rolli, mis kuulub Õigetele («väljavalituile» «salvituile», «süütuile» «sõnumitoojale»; meie päevil proletariaadile), kelle kannatused on määratud maailma ontoloogilist staatust muutama. Õigupoolest leiab Marxi klassideta ühiskond ja sellest tulenev ajalooliste vastuolude kadumine paljude pärimuste kohaselt lähima eelkäija ajaloo algusse ja lõppu paigutava Kuldajastu müüdis. Marx rikastas seda auväärselt müüti kogu messianistliku judaismi-kristluse ideoloogiaga: ühelt poolt proletariaadile omistatava prohvetliku rolli ja lunastava funktsiooniga; teiselt poolt viimse lahinguga Hea ja Kurja vahel, millele järgneb Hea totaalne võit ja mis on võrreldav Kristuse ja Antikristuse apokalüptilise lahinguga. On isegi tähendusriikas, et Marx oma eesmärkide jaoks judaismilt-kristluselt *ajaloo absoluutse lõpu* eshatoloogilise lootuse üle võtab; selle poolest erineb ta teistest historistlikest filosoofidest (näiteks Crocest ja Ortega y Casset'ist), kelle jaoks ajaloolised vastuolud on olemuslikult samased inimese seisundiga ning seetõttu ei ole kunagi täielikult lahendatavad.

Ent degenereerunud või maskeerunud religioosset käitumist ei leia mitte ainult «väikestest religioonidest» või poliitilistelt müstikutelt. Veel rohkem kohtame seda end avalikult sekulaarseteks või isegi antireligioosseteks tunnistavates liikumistes. Näiteks nudism või täieliku seksuaalvabaduse liikumised, ideoloogiad, milles võime tajuda jälgi «nostalgias Eedeni järele», igatsust taaskoostada langemiseelset paradiislikku seisundit, kui pattu veel olemas ei olnud ja kui lihahelike rõõmude ning südametunnistuse vahel polnud mingit konflikti.

Veel on huvitav jälgida, mil määral säilivad tänapäeva mitteuskliku paljudes toimingutes ja žestides initsiatsioonistsenaariumid. Muidugi ei arvesta me situatsioone, kus teatavat tüüpi initsiatsioon degenereerunud kujul edasi elab. Heaks näiteks on söda, ja eriti individuaallahingud (iseäranis lendurite vahel), traditsionaalsete sõjaliste initsiatsioonide «katsumustele» vihjavad kangelasteod, isegi kui meie päevade sõdijad «katsumuste» sügavamast tähendusest enam ei tead-

vusta ja seetõttu nende initsiatoorsest mõttest ka mingit kasu ei saa. Kuid isegi spetsiifiliselt tänapäevastes tehnikates, näiteks psühhoanalüüsis, säilib veel initsiatoorne mudel. Patsiendil palutakse pöörduda sügavale iseendasse, et elustada tema minevikku, et teda veel kord traumaatiliste läbielamistega vastastada. Vormi seisukohalt meenutab selline ohtlik ettevõtmine initsiatoorseid lastekumisi põrgusse, vaimude riiki, ja lahinguid koletistega. Samuti loodeti initsiati oma katsumustest võidukalt välja tulevat — lühidalt, ta pidi «surema» ja «taaselustatama» selleks, et võimaldada ligipääsu igas suhtes vastutusrikkale eksistentsile — nii peab ka nüüdisajal analüüsitud patsient vastu astuma omaenda «alateadvusele», kus kummitavad vaimud ja koletised, et leida psüühilist tervist ning terviklust ja seega ka kultuurilisi väärtusi sisaldavat maailma.

Ent initsiatsioon on inimliku eksisteerimisviisiga nõnda tihedasti seotud, et märkimisväärne hulk praegusinimese toiminguid ja žeste jätkab initsiatsioonistsenaariumide kordamist. Sageli kordavad «võitlus elu eest», «katsumused» ja «raskused», mis mõne katsumuse või karjääri teel seisavad, mingil kombel initsiatoorseid kannatusi, pärast noormehele osaks saanud «hoopet», tema poolt läbitehtavaid moraalseid ja isegi füüsilisi «kannatusi» ja «piinu» «tõestab» ta iscennast, tunneb oma võimalusi, teadvustab oma võimed ning saab lõpuks iseendaks, vaimses mõttes täiskasvanuks ning loovaks (vaimne siin muidugi praegusmaailmas kasutatavas tähenduses). Sest igasugune inimlik eksistents kujuneb läbi katsumuste rea, läbi «surma» ja «ülestõusmise» korduvate kogemuste. Ja see ongi põhjuseks, miks religioossetes perspektiivis kehtestab eksistentsi initsiatsioon; võiks peaaegu öelda, et kuni inimlik eksistents pole saavutanud täiust, on ta ise initsiatsioon.

Lühidalt, enamik «religioonia» inimesi on pseudoreligioonide ja degenereerunud mütolooigiaga seotud. Selles ei ole midagi üllatavat, sest nagu nägime, on profaanne inimene *homo religiosus*'e järeltulija ja ei saa muuta olematuks omaenese ajalugu, see tähendab, oma usklike esivanemate käitumist, mis on temast teinud selle, kes ta tänapäeval on. See on seda õigem, et suur osa tema eksistentsist ammutab toitu impulssidest, mis tulevad tema olemise sügavustest, tsoonist, mida nimetatakse «alateadvuseks». Ratsionaalne

inimene puhtal kujul on abstraktsioon, reaalses elus ei leia teda kunagi. Iga inimolend koosneb samaaegselt teadlikust aktiivsusest ja irratsionaalsetest kogemustest. Alateadvuse sisus ja struktuurides ilmneb hämmastamapanevaid sarnasusi mütoloožiliste kujutelmade ja kujudega. Me ei mõtle seda, et mütoloožiad on alateadvuse «produktid», sest müüdiiline olemisviis tähendab, et *see ilmutab ennast müüdina*, kuulutab, et *midagi on paradigmaatilisel viisil manifesteerunud*. Võiksime öelda, et müüt on alateadvuse poolt «loodud» samas mõttes, nagu *Madame Bovary* on abielurikkumise produkt.

Siiski on alateadvuse sisu ja struktuurid igiammuste eksistentsiaalsete situatsioonide, eriti kriitiliste situatsioonide saadus, ja seetõttu on alateadvusel religioosne aura. Sest iga eksistentsiaalne kriis muudab taas küsitavaks nii maailma kui ka inimese olemasolu reaalsuse. See tähendab, et lõpuks on eksistentsiaalne kriis «religioosne», sest kultuuri arhailistel astmetel on *olemine* ja *sakraalne* üks ja seesama. Nagu nägime, on sakraalne kogemus see, mis loob maailma, ja isegi kõige elementaarsem religioon on eeskätt ontoloogia. Teisisõnu, sedavõrd, kui võrd alateadvus on lugematute eksistentsiaalsete kogemuste tulemus, ei saagi ta mitmesuguseid religioosseid universumeid mitte meenutada. Sest religioon on iga eksistentsiaalse kriisi paradigmaatiline lahendus. Ta ei ole paradigmaatiline lahendus mitte ainult seetõttu, et teda võib lõputult korrata, vaid ka seetõttu, et tal usutakse olevat transsendentne päritolu, millega ta väärtustub *teises*, üleilmlikust maailmast saadud ilmutusena. Religioosne lahendus lõpetab kriisi ja muudab samal ajal eksistentsi «avatuks» väärtustele, mis ei ole enam sõltumuslikud ega partikulaarsed, võimaldades inimesel niiviisi isiklikke situatioone ületada ja lõpuks ligi pääseda vaimsele maailmale.

Siin ei ole koht esitada kõiki järeldusi, mis tulenevad lähedasest seosest ühelt poolt alateadvuse sisu ja struktuuride ning teiselt poolt religiooni väärtuste vahel. Pidime sellele osutama, näitamaks, mis mõttes isegi kõige avalikumalt mitteusklik inimene oma sügavaimas olemuses ikkagi osaleb religioosse orientatsiooniga käitumises. Ent nüüdisinimese «privaatsed mütoloožiad» — tema unenäod, unelmad, fantaasiad jne — ei tõuse kunagi müütide ontoloogilise staatuse taseme-

ni, just seepärast, et neid ei ela läbi *kogu inimene* ja seetõttu ei transformeerinud nad ühtegi eraldi situatsiooni paradigmaatiliseks situatsiooniks. Samal kombel ei moodusta praegusinimese ahistused, tema läbielamused unenäos või kujutlusis, olgugi vormilisest seisukohast «religioossed», *Weltanschauung*'i osa ega ole aluseks käitumissüsteemile nagu *homo religiosus*'e puhul. Toome ühe näite nende kahe kogemuskategooria erinevuste kohta. Nüüdisinimese alateadvus esitab talle lakkamatult lugematul hulgal sümboleid, millest igal on edasi anda eriline sõnum, täita eriline missioon, et psüühika tasakaalu kindlustada või taastada. Nagu nägime, sümbol mitte üksnes ei tee maailma «avatuks», vaid aitab usklikul ka jõuda universaalseni. Sest sümboli abil leiab inimene väljapääsu oma erilisest situatsioonist ja «avab iseend» üldisele ja universaalsele. Sümbolid äratavad individuaalse kogemuse ja muundavad selle vaimseks toiminguks, maailma metafüüsiliseks mõtestamiseks. Ükskõik millise puu läheduses, mis on maailmapuu sümbol ja kosmilise elu võrdpilt, võib premodernsete ühiskondade inimene saavutada kõrgeima vaimuse, sest sümboli mõistmisega *õnnestub tal elada universaalses*. Religioosne maailmanägemus ja sellega kaasnev ideoloogia on need, mis võimaldavad individuaalset kogemust vilja kandma panna, seda universaalsele «avada». Puu kujutelm esineb siiani üsna sageli tänapäeva mitteuskliku imaginaarsetes universumites; see on kood tema sügavama elu, alateadvuses etenduva draama jaoks, mis on seotud tema psüühilis-vaimse elu terviklikkusega, seega tema enese eksistentsiga. Kuid seni, kuni puu sümbol tema teadvust täielikult ei ärata ja seda unisumile ei «ava», ei saa öelda, et see oleks oma funktsiooni lõplikult täitnud. See on teda tema individuaalsest situatsioonist vaid osaliselt «päästnud» — näiteks võimaldades lahendada sügavat kriisi ja taastada ajutiselt ohustatud psüühilist tasakaalu; kuid see pole teda veel mitte vaimsuseni tõstnud, st sel ei ole õnnestunud talle mõnd tegelikkuse struktuuri ilmutada.

Tundub, et toodud näitest piisab selgitamiseks, mil kombel nüüdisühiskondade mitteusklik siiani alateadvuses toimuvast toitub ja juhindub, sealjuures siiski tõelise religioosse kogemuseni ja maailmanägemuseni jõudmata. Alateadvus pakub talle ta enese eluraskuste jaoks lahendusi ja män-

gib sel kombel religiooni osa, sest enne kui religioon eksistentsist väärtuste looja teeb, kindlustab ta selle terviklikkuse. Ühest küljest võib peaaegu öelda, et end mitteusklikeks väitvate nüüdisinimeste puhul on religioon ja mütoloogia «varjunud» nende alateadvuse hämarusse — mis tähendab ka seda, et sellistes inimestes peitub religioosse elunägemuse reintegratsiooni võimalus väga sügaval. Või, kui lähtuda kristlikult seisukohalt, siis võib ka öelda, et religioonitus on inimese uue «pattulangemise» ekvivalent — teisisõnu, et mitteusklik on kaotanud võime teadlikult religioosset elu elada, seetõttu sellest ka aru

saada ja seda omaks võtta; kuid tema sügavaimas olemuses säilib sellest siiski mälestus, nii nagu pärast esimest «pattulangemist» säilitas tema esivanem, ürgalguse inimene, küllaldaselt intelligent-sust, mis võimaldas tal maailmas nähtavaid Jumala jälgi taasavastada. Pärast esimest «pattulangemist» laskus religioosne tunnetus «jagatud teadvuse» tasandile; nüüd, pärast teist «pattulangemist» laskus see veelgi kaugemale alateadvuse sügavustesse ja on «unustatud».

Siin lõpeb usundiloolase käsitus. Siin algab filosoofile, psühholoogile ja isegi teoloogile kohaste probleemide valdkond.

ARNO RAAG

SAATUSLIKUS KOLMNURGAS Mälestusi 1939—1944

Põgenemine ja paosklemine jätkub

Kälimehelt kuulen, et ka Tartus on meeoleolu ärev. Osa ametiasutusi olevat linnast lahkunud. Kas nende hulgas on ka SD, seda ta ei teadvat. Ega Tartu olukord punaväe võimaliku rünnaku suhtes ole kuigi ohutu. Sõites Elvast Tartu poole autol kraamikoorma otsas istudes nägin, kuidas lõuna ja ida pool taevas punctas tulikahjustest — tähendab: selle nelja päeva kestel, mil olen matkanud punaväe eest, on rinne lõunast ja kagust juba seevõrd lähenedud, et Tartu—Elva maanteele oli näha põlevate asulate tulekuma.

Neljapäeva 17. augusti hommikul jõuab mu perekond Elvast kohale. Arutame, mida saame kaasa võtta, mida peame jätma. Kõigele lisaks on mu keskmisel pojalt, kes tol ajal oli 11-aastane, käeluu katki. Mõni nädal varem oli ta võrkkiiigest maha kukkunud ja nii õnnetult, et murdis käeluu. Käsi on tal lahas ning sidemega kaelas. Nii saab tema oma terve käega võtta ühe väikese pakikese. Mida siis võtta? Eelkõige riideid, toidupoolist, peamiselt liha ja rasvaineid. Naine on kuivatanud leiba ja seda immutanud soolase rasvaga, et oleks võtta suurima nälja puhul. Sellist suhkrarit on tubli seljakotitäis. Tuttavatelt on hangitud nelja-viie kilone plekkpurgi täis mett. Arvestada tuleb vaid seda, mida jõuame enesega kaasas kanda, kõik muu on üleliigne.

Mu kodune raamatukogu hävis 1941. aasta suvel Tartu lahingu ajal koos meie korteriga. Aja kestel on aga kogunenud jälle kirjavara. On vaieldamatult selge, et seda ma ei suuda kaasa võtta. Olen välja korjanud ning hunnikusse pannud enese kirjutatud raamatud. Neid on arvalt üheksa ja moodustavad paarikilose pakikese. Seisan ja kaalun, mis teha: kas võtta raamatud või selle asemel purk rasva? Kaalun ja kaalun... Lõpuks raske südamega jätan raamatud ning võtan rasvapurgi, sest on teadmata, millisest olukorrast tuleb läbi käia kolme alaealise lapsega, kellest noorim on vaid

8aastane. Meeleolu on meil kõigil pinevil ning nukker. Ka kälimees oma perega valmistab Tartust lahkumiseks ja pakib.

Pärast lõunat tuleb meie poole üks välispolitseinik, kes ütleb end käivat majast majja käsuga: kõik naised ja lapsed lahkugu linnast kolme tunni kestel. Punased olevat lõuna pool Tartut sooritanud ohtliku läbimurde ja saabuval õöl olevat kartata õhurünnakut linnale. Rongid evakueerimiseks tulevat raudteejaama. See on uus hiiobisõnum, et nii kiiresti tuleb lahkuda.

Võtame oma kotid ja kompsud ning tõttame raudteejaama. Kolm-neli perekonda oma pakkidega on juba ooteruumis, mis saabuva õhtu tõttu on märgatavalt hämar. Kälimees, kes meil aitas kraami jaama kanda, läheb tagasi, et ka enese perekond ära tuua, tuleb aga peatselt teatega: üks Saksa veoauto sõitvat Tabiveresse ja meie ühine tuttav preili L. on kaubelnud autojuhiga: ta võtku kolm põgenikperekonda kaasa. See nõustunud.

Varsti on veok raudteejaama trepi ees. Kälimehe perekond ja preili L. oma õdedega ning elatunud emaga on peal. Kähku kanname oma pakid samuti auto peale. Perekond ronib teiste juurde. Mina istun juhi kõrvale, et talle teed näidata. Sõiduk veereb läbi linna Tallinna tänavale ja sealt Tallinna maanteele. Poolpilvine ilm on muutunud õhtuks. Kui möödume linna juures tee ääres asetsevaist kalmistutest, siis lääne kaares punctavas eha kumas on näha mõlemal pool maantee servadel inimeste katkematu ahel, kompsud ja kohvrid käes, kotid seljas, mõnedel lapsed süles, teistel lapsevankrites, kusjuures üks käsi lükkab vankrit, teise otsas ripub kohver või komps. See pilt on nii masendav, et esmalt võtab tummaks, siis kipuvad pisarad silmadest välja murdma. Jumalaga, Tartu! Jumalaga mu nooruspäevade ning unelmate muinasmaa! Ja need kahel pool teed kodudest välja actud inimesed, kuhu lähevad nad saabuvas öös? Paljud neist vaevalt teavad, kust leiavad ulualuse kas või mõnetunniliseks puhkuseks. Nii tohutult raske, otse ängistavalt raske on silmapilk.

Auto aga veereb edasi, maha jäävad teeäärsed jalalised oma kandamite ja muredega. Varsti oleme Tabivere raudteejaama ees, kus koos pakkidega veokilt lahkume. Jääme ootama Tartu poolt tulevaid ronge. Aga neid ei tule ega tule. Lapsed on väsinud ning unised. Need paigutame jaamaruumi pinkidele magama, ise aga valvame perroonil rongi. Alles hommiku eel kella 3—4 vahel tuleb raudteelaste evakueerimisrong, mis läheb Jõgevale. Meile lubatakse rongi asuda ja nii pääseme Jõgevale.

On juba pisut hommiku ahetust, kui Jõgeval rongist lahkume, asetame oma kandamid perroonile ja jääme ootama edasipääsu võimalusi. Jaamahoonne on maha põlenud ja ooteruumiks on kohandatud mingi maja tükk maad eemal. Sinna me ei sõanda minna, et mitte kaotada esimest edasisaamise võimalust. Korraga hakkab langema vihmapiisku, millest peagi areneb keskmine sadu. Kaasas olevad voodivaibad laotame pakkidele, et vältida viimaste ligunemist. Umbes tunni ootamise järel tuleb Tartu poolt Saksa sõjaväe ešelon suunaga Tapale. Preili L. kaupleb ešeloni juhiga, et ta meidki kaasa võtaks. Lubab tasuks tüki suitsusinki. See tasu näib meelitatavat ja meie kaheteistkümne-liikmeline põgenike grupp saab loa kolida rongile.

Tapal saame istuda teisele Saksa sõjaväe rongile suunaga Tallinn. Sõdurid on nobedad meid abistamas pakkide ümberpaigutamisel. Kuid ruumi pole siin mujal kui lahtisel platvormil. Asumeги sinna. Arukülas peatub rong pikemalt, et Tallinna poolt tulevat mööduda lasta. Jaamaesisel jalutab prof. Ernst Ein. Vaatleb põgenike kogumit platvormil, tuleb siis minu juurde ja pistab kää pihku sõnades: «Oled end küll muutnud, aga ära tundsini!» Vahetame mõne sõna, siis hakkab rong liikuma.

Kui lõpuks üle Balti jaama Nõmmele saabume ja siin oma pakid võtame maha, selgub, et puudub suur meepurk. Kas hakkas see mõnele meid abistanud sakslasele silma, või oleme ise selle suures kiiruses ühelt rongilt teisele minnes maha jätnud, ei tea. Jah, kui selle asemel olnuks raamatupakk — vahest see poleks kadunud, sähvab peas mõte.

Tartust suure rutuga lahkumine ja Tallinna saabumine oli mulle isiklikult nagu taeva kingitus, sest järgmisel päeval, s.o. 18. augustil ei olevat enam lastud linnast lahkuda ühtki meeshinge 16—

60 eluaastani. Kõik eranditult saadetud linna ette kindlustustöödele samasuguses sundkorras, kui 1941. aasta suvel punavõimu poolt. Siis olnuks ma okupantidel kergesti käes.

Tallinnas valitseb okupatsioonivõim veel täie jõuga. Mina ei või kuskil avalikult oma nägu näidata. Naine käib linnast uudiseid toomas. Suur osa neist, keda aprillil arreteeriti, istuvad alles vanglas või okupatsioonivõimu keelepruugi järgi tööja kasvatustlaagris.

Meie rühmast Karl Aun (praegu professor Kanadas Waterloo ülikoolis) on suutnud end varjata ja tuleb ühel õhtupoolikul mind külastama. Tal on ninal tumedast klaasist prillid ja ülemisel huudel väikesed põetud vurrud. Temalt kuulen, et peale tema ja minu ei ole meie rühmast kedagi vabaduses. Arreteeritustest on küll üsna mitmed pärast paljusid ülekuulamisi vabaks lastud, aga mis ootab kinnipeetavaid? Võimalik, et need viiakse Saksamaale koondustlaagrisse.

Ka oma neljakümne aasta sünnipäeva pühitsen siin väikeses koduses ringis. Ainult Jaan Kitzberg, kes oli olnud kaks kuud vanglas surmamõistetute kambris, kuigi mingit kohtuotsust ta kohta ei olnud langetatud, kuid siis pärast tohutuid ülekuulamisi vabanenud, tuleb mulle külla sünnipäeva puhul, mis on tema sünnipäeva vahetus läheduses: temal 25. augustil, minul üks päev hiljem. Sama aasta mehed oleme mõlemad. Ta töötab raadio-ringhäälingus, millele okupantide poolt on antud nimeks Landessender Reval, oma endisel kohal. Arvab, et Saksa võimupäevad Eestis on üsna varsti lõpul. Aga mis saab siis edasi? Soome mineku võimalused on ära langenud. See olnud pooleldi eraviisiline ettevõte. Rootsi, sinna muidugi tahaks igaüks, aga see nõuaks palju kulda või muid väärisesemeid, mida meiesugustel ei ole. Jääb üle vaid Saksamaa, kuhu evakueeritavat ka ringhääling. Tema läheb sellega kaasa. Arvab, et minagi oma perekonnaga võiksin sama teha. Põgenemise kaoses vaevalt mind hakatakse otsima, kui ma enast kuhugi vaikesse maanurka saan poetada. Ta teab mõned meie ühised tuttavad, kes juba on läinud Saksamaale ja kes seal võiksid abistada peatuspaiga leidmisel, kuni tuleb Saksamaa kokkuvõttesemine.

Toitlusolud Tallinnas on ääretult kitsad. Mu naine käib aeg-ajalt Kalanduskeskuses, kus mu

vanad sõbrad kunagi ei saada teda tühjade kätega tagasi.

Punavägi on lõplikult vallutanud Tartu 26. augustil, kuid sõjaliin on jäänud peatuma Emajõe, Võrtsjärve ja Väike-Emajõe joonel. Naine hangib enesele ja meie vanimale pojale Helmole sõiduloa Tabivere jaama, kuhu on veel rongühendus. Ühel augusti lõpupäeval nad sõidavadki Tabiveresse, et seal matkata Elistveresse oma tädi tallu ja tuua toitaineid niipalju kui võimalik. Rong jõuab Tabiveresse õhtu eel. Lahkunud vagunist algavad rännakud sihtkohta — umbes 18 kilomeetrit itta. Lõunast Emajõe joonelt kostab kahuri kõmin ja lasketulede sähvatused. Pärast kolmetunnist rännakut tuttavatel teel on nad lõpuks kohal. Vana hallijuukselise taluperenaise üllatus on piiritu, kui näeb korraga enese ees õetütar pojaga. Kogu küla on elujõulistest meestest tühi, need on käsutatud omakaitse üksustena sõjaliinile vaenlase tõkestamiseks. Üksikud vanad ätikased on kohal. Ka naise tädi talus on selle maa peal väikest majakest omav vanamees kodus. Pikast sõidust ja jalamatkust väsinud külalised puhkavad õõ, siis antakse neile kaasa niipalju toitaineid, kui võimalik. Vana ätt rakendab hobuse ja sõidutab nad kompsudega Tabiveresse. Nad on jõudnud raudtee lähedale, kui punaste lennukid keerutavad üle selle väikese Soe küla Elistveres ja avavad küla pihta pardarelvadest tule süütekuulidega. Naise tädi naabertalu, mille peremees on omakaitse üksusega rindel, saab pihta mitmed valangud ja hooned põlevad maani maha. Ka mõned teised majad süttivad. Punased õhupiraadid on toime tulnud järjekordse vägitseoga kaitsetute tagala elanike kallal.

Järgmisel päeval on mu naine ja poeg tagasi oma toodamiga. Huvitava kombel pole neid Tallinna jaamas puistanud Saksa välisandarmid või rahva väljenduse kohaselt «ketikoerad», milline nimetus oli tuletatud nende suurest metallist ametimärgist, mis igal välisandarmil rippus ketiga kaelas.

Ühel päeval levib teade, et Soomest on naasnud sinna põgenenud eesti meestest moodustatud vabatahtlike rügement, mis seni sõdinud Karjala kannasel, kuid nüüd tahab võidelda kodumaa otseseks kaitseks. «Eesti Sõna» kirjutab, et Saksa kõrgem ülemus on meestele andestanud nende Soome põgenemise ja nad on kõik «amnesteeritud», kui nad nüüd asuvad võitlema Eestis koos

sakslastega. See «suuremeelne» teade paneb tahtmatult muigama. Aga tuntud tarkus ütleb: võitluses ei saa valida võitluskaaslast. Ja nüüd on Eesti saatus kaalul. Kui vaid punavõimu saaks Kagu-Eestist välja ajada, pruunivõimu päevad lähenevad lõpule!

Huviga tahaksin minna Soomest saabunuid vaatama, kui ainult üht «aga» ei oleks sellega ühenduses. Ja nii jääbki minemata.

Ühel päeval õhtust raadiosaadet kuulates üllatab meid, et prof. J. Uluotsale on antud taas sõna raadios kõnelemiseks. Selles sõnavõtus prof. Uluots deklareerib seaduspärase Eesti vabariigi valitsuse nimel, et Nõukogude Liidul ei ole mingit alust Eesti okupeerimiseks. Loetledes kõiki lepinguid, mis on sõlmitud N Liidu ja Eesti Vabariigi vahel alates Tartu rahulepingust 1920 ja mis on tänapäevalgi kehtivad, ta kutsub üles Nõukogude Liitu Eesti iseseisvuse austamiseks. Muidugi jääb ta apell «hüüdjaks hääleks kõrves»

Viimsed päevad kodumaal

Septembri algupäevil levib teade, et Soome on asunud Venega eraldi rahu sõlmima. See rahu võib avada punase laevastikule tee Soome lahte ja saada saatuslikuks Eesti põhja-rannikule. Esmaspäeva 18. septembri hommikul on kõikjal kleebitud maja seintele müürilehed, milles teatatakse, et tänasest päevast alates on Saksa tsiviilvalitsuse tegevus Eestis lõpetatud ja asemele astub sõjaväevalitsus. See on endeline märk, et sakslased hakkavad Eestist lahkuma, ehkki kuni viimaste päevadeni oli kinnitatud, et «Füürer» on käskinud Eestit kaitsta. Mäletan üht sellist okupatsioonivõimu kõrgema ametniku seletust, mis ilmus «Eesti Sõnas» umbes nädalapäevi tagasi. Seal kinnitas too vägev võimumees, et Eesti piirialadel võib ju edasi-tagasi liikumisi olla ja tulla, aga Eesti südamik jääb kindlasti meie kätte. Nüüd näib aga lõpp olevat lähedal.

Prof. J. Uluots, kes oma halveneva tervise tõttu oli läinud haiglasse, lahkub sealt. Peaministrina presidendi ülesannetes avaldab ta 19. septembril erioiguse põhjal käskkirja Eesti vabariigi põhiseadusepärase valitsuse ametisse kutsumiseks. On moodustatud lai poliitiline koalitsioon seinast seinna. Muidugi ei lase Saksa võimud valitsust ajalehes või müürilehes välja kuulutada, kuid «Riigi

Teataja» vastava käskkirjaga ilmub. Pärast käskkirja avaldamist lahkub ta koos oma perekonnaga Eestist Rootsi. Valitsusvõimu hakkab teostama peaministriks nimetatud Otto Tief teiste valitsusliikmete kaasabil.

Mulle saabub teade, et ma 20. septembri hommikul tuleksin Tallinna Kaupmehe tänavale sinna, kus peatub Tartu advokaat E. L. Kohale saabunud ja tema olukorra üle pisut kõnelnud, ütleb ta, et varsti tulevat kapten Karl Talpak ja tahtvat minuga kokku saada. Oodatav on peagi seal. Ta teatab, et praegu vabariigi valitsus istuvat koos, pidavat nõu, kuidas sakslastelt võim üle võtta ja asuda rinnet kaitsma. Selles osas pidid olema vist läbirääkimised sakslastegagi juba algatatud. Minu jaoks aga on kapt. Talpakul eriülesanne. Kui asjad nii laabuvad, nagu vabariigi valitsus kavatses, siis tulevat mul minna ja üle võtta «Päevalehe» trükikoja ja hakata kohe lehte toimetama värvates selleks kättesaadavaid sulemehi. Töö kaitseks tema andvat mõnemehelise kaitsesalga. Ma tulgu homme hommikul Kaupmehe tänavale ja siis on kõik selge, mis tuleb teha.

Põneva uudishimuga lähen Nõmmele tagasi. Linnas näen inimesi pampudega ja kohvritega rutatamas sadama poole — evakueerimispalavik on nakatanud rahvast. Õhtupoolikul on Pikk Hermannini tornis lehvimas Eesti sini-must-valge lipp. Tähendab: võim on sakslastelt üle võetud. Siis me veel ei teadnud, et Eesti lipp oli viidud torni võitlusega ja lipu heiskaja, admiral J. Pitka üksuse mees oli saanud Saksa välisandarmilt kuuli rindu.

Kevadel vangistatutest on eestlasist vangivalvurite kaasabil kõik vabanenud peale kahe, kes olid viidud juba pisut varemalt Saksamaale koondukslaagrisse. Dr. A. Koskel, kes äsja vabanenud, külastab meid Nõmmel ja ütleb, et nüüd selgub, mis suudame teha ja kas sakslased peavad oma sõna, mis nad olid ütelnud: kui nad seekord jälle peaksid Eestist lahkuma nagu 1918. aastal, siis ei talita nad enam sarnaselt kui tookord, mil ei antud relvi eestlastele üle, vaid rikuti ning hävitati. Näiteks 5000 püssilukku heideti merre, kust Eesti tuukrid nad pärast välja tõid.

Järgmisel hommikul olen lubatud ajal Kaupmehe tänaval. Kohe ilmub kapt. Talpak ja teatab, et üldine olukord on õõ kestel sedavõrd halvenenud, et rinde hoidmisest ei tule midagi välja. Ei olevat saadud kokkuleppele sakslastega, kellel olevat

peakorterist kindel käsk Eesti mahajätmiseks. Nii pole midagi muud kui ma katsugu kiiresti maalt lahkuda. Pikk Hermannini tornis lehvib küll Eesti lipp, aga selle alla on tõmmatud Saksa haakristilipp. Pitka ja rida teisi Eesti ohvitseri organiseerivat küll maakaitset, kuid see olevat praegu, kus sakslased korruga kõik oma üksused välja tõmbavad, üsna lootusetu ettevõte.

Selle masendava teatega tõttan Nõmmele tagasi. Tänavatel on näha mehi ja naisi lastega ja ilma. Kotid seljas, kohvrid käes või pakid kärudel sadama poole tõttamas.

Kribinal-kribinal on meilgi pakid koos ja õhtul Haapsalu poole mineva rongiga lahkume Tallinnast. Rong on nii puupüsti täis põgenikke, et suure surumisega saame Balti jaamas rongile. Vanim poeg 5 pakiga asub vaguni katusele, sest kuskil mujal ei ole enam vähimatki ruumi.

Rong on hakanud liikuma. Mere poolt kandist kostab üksikuid jõulisi plahvatusi — sakslased ilmselt õhivad sadamaseadmeid. Oleme jõudnud Sauele, kui Tallinna kohale visatakse mitmed «jõulupuud». Neid on niipalju, et valguse helk ulatub Sauelegi. Kohe algab ka õhurünnak linnale. See on tüüpiline punaste võtte, et enne linna vallutamist tehakse sellele õhurünnak hoolimata sellest, kas seal on midagi sõjalist rünnata või ei ole, peaasi, et hävitamisplaan oleks täidetud, nagu nägin Võru ja Antsla puhul.

Õhurünnaku algades Tallinnale jääb rong Sael seisma, ilmselt kartusest, et õhust võivad punalennukid märgata liikuvat rongi ja seda rünnata. Sõitjate hulgas vallandub paanika — trügitakse vagu- neist välja ja laiali ning eemale ohtlikust paigast.

Rünnak Tallinnale on üsna ulatuslik. Palju pomme heidetakse kaitsetule linnale. Ma ei mäleta kaua rong Sael peatus, võib-olla pool tundi, siis vedurijuht ilmselt olles veendunud, et lennukid ei tule rongi ründama, hakkas korruga edasi sõitma ja hulk rünnaku kartjaid jäid maha.

Hommikuks oleme Haapsalus. Siin kuuleme, et eelmisel päeval olnud eesti ja saksa sõjaväelaste vahel verine kokkupõrge. Eestlased tahtnud võimu üle võtta, kuid sakslastel õnnestunud enestele abi saada ja rida eesti sõjamehi olevat sakslaste poolt maha lastud. Jube teade! Tallinnas oli mulle kalanduskeskusest antud lubadus: 25. septembril tuleb kalanduskeskuse paat Haapsalusse, et põgenikke Rootsi viia, ja võtab mind koos

perekonnaga peale. Kuid ootamatu olukord Haapsalus ja teate puudumine rinde edasilükkumise kohta muudavad olukorra kahtlaseks, et oodata Haapsalus neli päeva. Tõttan Saksa komandantuur, et saada selgust, kuidas on võimalused ülesõiduks Hiiumaale. Komandanturi kirjutaja, räsajas tõmmuvereline sakslane ütleb: «Täna ja homme on ülesõiduvõimalused kindlad, aga mis puutub ülehommesse, seda meie ei tea.»

Tulen oma perekonna juurde ja kõnelen kuul dust, mille tööpärasuses ei ole põhjust kahelda. Arutleme, kas riskida jääda neljaks päevaks siia ootama. Milline on tagatis, et selleks päevaks ei ole siin juba punavägi. Ja kas kalanduse paat sellises segases olukorras üldse saab tulla? Lühikese arutluse järel olime jõudnud otsusele sõita Rohukülla ja sealt laevaga Hiiumaale. Eks siis jälle näe, mis saab edasi.

Kähku korjame pakid Rohukülla sõiduks valmistuvale rongile ja reis jätkub häireteta. Öhtu eel olime randunud Hiiumaal Heltermaa rannas. Siin on suured põletispuude riidad, mille äärde pane me oma pakid. Ka teisi põgenikke koguneb siia üsna rohkesti, kes samuti jäävad peatuma lageda taeva alla. Ilm on selge, kuid tuuline ja vilu. Vars ti on kogu rannik suur põgenike laager, kus valmistatakse õõ veetmiseks süües oma leivakottidest palakesi ja tehes maapinnale magamisasemeid. Eriti muret on emadel oma väikeste sütelastega. Eemal ranna ääres kõnnib Saksa valvepost...

Lõpuks pärast väga katkendilist suigatust on saabunud laupäeva 23. septembri hommik. Haapsalu poolt kerkib päikese ketas vaatepiirile, kuid õhk just nüüd hommiku algades on lõikavalt külm. Ööbinud põgenikud hõõruvad käsi või pek savad neid ümber keha, et sooja saada. Puhuti kostab laste kibedat nuttu.

Siis on nagu märkamatult ilmunud põgenike piirkonda Saksa välikatel, kust jagatakse põgenikele konservlihaga keedetud hernesuppi. Kuum supp on otsekuu kingitus kõigile kodutuile. See mitte üksi ei toida, vaid oma keedukuumusega kohe ka soendab keha. Ka musta ersatskohvi on võimalik saada. Nii leebub esimese lageda taeva all veedetud õõ süngus.

Varsti sõidavad põgenike laagriplatsi juurde suured Saksa veokid, et pagulasi viia Käinasse, kus kohalik Saksa komandant annab igale perele

loa saarelt lahkumiseks. See toiming on puhtaku juline vormi täitmine ning areneb kiiresti. Siis samad autod sõidutavad meid Orjaku sadamasse, kus läheme laevale ja saabume hilisel pärastlõunal Saaremaale Triigi sadamasse. Siin on jälle suured veokid vastas ja pagulased koos oma kompsudega viiakse Leisi alevikku, kus kuskil ruumis saame veeta õõ ning korralikult magada.

Pühapäeva 24. septembri hommikul, ilm on taas päikesest puhkev, kui veokid sõidutavad meid edasi Kuressaare linna. Siin on juba toimunud põhjalik evakueerimine. Saaremaa maavalitsuse hoone on täiesti tühi. Ühte kantseleiruumi, kus rohkem avarust ja laudu, asun oma perekonnaga esialgselt. Magamisasemed teeme suurtele büroolaudadele, mis külgipidi kokku lükatud.

Karl Auniga käime linnas uurimas Rootsi pääsemise võimalusi, kuid näib, et meie jaoks neid ei ole, sest selleks on vaja kulda või hõbedat paadimehele ja nagu kuulub, olevat merel veel tugev Saksa valve, et Rootsi siirdujaid kinni võtta. Ometi on linnas näha tühje maju, kust elanikud olevat läinud Rootsi, nagu üks naaber majas elunev kräbe mutt teab seletada, kui üht sellist maha jäetud maja vaatleme. Tutvused, väärismetallid... Kahjuks meil neid ei ole, ei üht ega teist.

Kuressaarde Roomassaare sadamasse on tulnud Saksa laev, mis toonud sõjaväele varustust ja nüüd tagasi minnes on valmis põgenikele kaasa viima. Kohaliku Saksa sõjaväe evakueerimisbüroo poolt, kuhu on rakendatud ka pagulaste hulgast mõned kantselei ametnikud hakatakse välja andma Saksamaale minna soovijaile maabumislubasid, niinimetatud «Durchlasschein». Ilma sekeldusteta saan sellised paberid enesele ja perekonnale. Üldse sõjaväevõimudega asjaajamine on olnud alati palju kergem kui «kuldfaasanitega».

Kolmapäeva 27. septembri hommikul hakatakse pagulasi sõidutama Roomassaare sadamasse, kust aurupraam need viib edasi merel ankurdatud laeva juurde. Oma perekonnaga olen esimesel praamil ja juba kell kümme olime laeva juures. Nõõrredeleid mööda ronime praamil laeva pardale. Pakid tõstetakse kraanaga.

Laeval selgub ebaseeldiv üllatus. Oli juhtunud tulikahi. Meeskonna ruumes oli süttinud paar magamiskotti ja sealt oli tuli tunginud laeva lae vahele. Ka õhutõrje kahurite laskemoonakambrisse oli pääsenud leek. Sealt olid mitmed poolsõestu-

nud padrunikastid kantud tekile ja veelgi jätkus tulepesade likvideerimine.

Teki keskpaigas, torude ja treppide vahelisse nurka asetame oma pakid ja istume ise sinna kõrvale. Põgenikke tuleb aga pidevalt juurde. Praam liigub sadamakai ja laeva vahet lakkamatult. Mehi, naisi, lapsi... Suur enamus on tundmatud. Mõnda on kuskil nähtud, aga kes nad on, ei tea. Hämaruse laskudes katkeb laeva laadimine. Hommikul algab see uue hooga. Laevale tulnute hulgas on ka proua Helmi Põld oma täiskasvanud lastega. Mitmekesi nad olid, ei tea, sest ma püüan liikuda võimalikult vähe, samuti väldin ka kõnelusi.

Lõpuks on laev põgenikest nii täis, et oleme peaaegu nagu silgud pütis. Siginat-saginat, jutukõma, laste nuttu...

28. septembril kell viis pärast lõunat hiiatakse ankur. Kapten on asunud komandosillale ja tema kõrvale ilmub tuttav kuju — see on Adolf Wirma. Valjuhääldaja kaudu sõnab ta:

«Kallid rahvuskaslasted! Heidame viimsed pilgud oma kodumaa randadele, kust peame lahkuma. Kuid meie loodame, et see lahkumine on aju-

tine ja meie tuleme varsti siia tagasi. Laeva kapten laseb mul teile teatada, et juba 24 tundi on käigus üks eriline operatsioon, mis on aluseks sellele, et me varsti pöördume tagasi kodumaale. Nüüd kodumaalt lahkudes ja temaga jumalaga jätkuks laulame rahvushümni.»

Juba laul algabki. Meeste pead on silmapilkselt paljastatud. Ka Saksa kapten on võtnud valveseisaku. Esimene salm hümnist läheb, teine ja kolmas aga on peaaegu nutuluksetesse uppumas. Pissaraid on igauhe silmis. Mõnel need voolavad põskedele otse ojadena, teised katsuvad neid taskurätikuga juba silmade juures pidurdada. Nii tohutu raske on kodumaalt lahkumine.

Varsti tuleb Wirma kapteni sillalt ja kitsast vahikäiku kaudu tõttab kuhugi. Astun talle vastu ja küsin: «Mis operatsioon siis on käigus, millest kapten laskis teatada?» «Mitte midagi!» on ta lihtne vastus. Kapten arvanud, et kurbadele inimestele tuleb midagi ütelda lohutuscks. Ja nii see olnudki.

Laev on jõudmas avamerle. Saaremaa ranna siluett aina kaugeneb ning tumeneb kuni sootuks upub üha tihenevasse halli sügisõhtu hämarusse.

SANDOR CSOÓRI.

Kõne Ungari kultuuriesinduse avamisel
13. septembril 1992

Kunagi seitsmekümnendatel aastatel ma asutasin paaril korral teie kodumaale Eestisse tulema. Ma tahtsin kirjanikuna ja kauge sugulasena astuda üle teie läve ja külastada luuletustest tuntud merd, suurt sisendajat, vaimukangelaste barbaarset kaastöölist. Aga kahjuks ei jõudnud ma kordagi siia. Ei jõudnud siia, sest tee Tallinna käis tookord veel impeeriumi pealinna Moskva kaudu, ja mõtete ning tunnete liikumist kontrollivad piirivalvurid takistasid mind aegsasti rongile istumast. Nad ei tahtnud, et ma oma nahal või särgi varjatud kurdudes tooksin salakaubana kaasa värskemad puhangut viiekümne kuuenda aasta revolutsiooni mälestust säilitava Ungari vabamast õhkkonnast.

Tutvumise ja sõbrunemise asemel jäi mulle niisiis edasigi udu, tuul ja Baltikumi sumendav läbi- paistmatu sina; jäi ajaloo rābaldunud draperii, oma kodumaa haavade kohal tummalt tiirutavad luigid, Hitleri, Stalini ja Brežnevi varjud, mis ilmutasid end päevast päeva nagu varemete viiras- tused.

Ma ütleksin ka, et pigem armistunud poliitilised banaalsused kui eestlaste silmanurgas välgatavad tänapäevased tõed.

Seda kasvavat võõrastust leevendas üksnes kir- jandus. Paar ungari keeles ilmunud romaani, no- vellikõidid, artiklid, esseed, peamiselt aga luuletu- sed. Nende mõjul — Jumal teab kuidas —, kujunes minus välja üks visalt tagasi- pöörduv luu- leline pilt, põhjamine metafoor. Eesti esines minu teadmatuses piiratud kujutluses nagu suur jää all uinuv verelaik. Nagu mingi selgitamatu loo erutav dokument.

Aga kolm aastat tagasi muutus see minu luule- liseks nimetatav suhe Eestisse. Sai lõpuks isikli- kuks: läbielatavaks ja vahetuks.

1989. aasta juunis kutsuti mind rahvusvahelise- le luuletajate nõupidamisele Soome. Ma olin juba sageli seal külas käinud, nii kirjanikuna kui fil- miautorina, ja niisiis oleksin ma võinud nüüdki minna kergelt, vabalt ja suurilmlikult, aga sel kor-

ral saabusin ma sinna ühe sünge sündmuse elamu- sest küllastatuna. Nimelt olime paar päeva enne minu ärasõitu Budapestis ümber matnud meie 1956. aasta revolutsiooni peaministri Imre Nagyi ja tema hukatud kaaslaste suure vaevaga leitud ja väljakaevatud luud. Ja kuivõrd olin minagi seis- nud seal kõrgele tõstetud kirstude katartilises kiir- guses, asusin ma paari päeva pärast teele, nagu oleksid mind saatnud elluārganud Antigone-draa- ma tiraadid. Ma jagasin Soome raadios ja televi- sioonis muljeid sellest kogu Euroopat vapustanud tseremooniast osavõtnu vapustatusega.

Jārgmisel päeval nõupidamise vaheajal astus minu juurde kaks võõrast noort meest, üks neist nimetas valesti hāālddades küsivalt minu nime. Ma noogutasin kohmetult, et jah, mina olen see, keda ta otsib. Selle peale haaras ta kõvasti mu kāe ja ra- putas, raputas seda, pisarateni liigutatult.

Algul ma ei taibanud midagi sellest stsceenist, aga mõne hetke jooksul selgus, et minu kätt suruv noormees on eestlane ja et ta mitte ainult ei tana mind Soome raadios kuulnud aruande eest, vaid annab ka teada, et neil on samuti oma mārtrid nagu meil ungarlastel ja et kuigi need puhkavad Venemaa mullas, ei jää eestlased enne rahule, kui nad on nad samal kombel kodumaa mulda mat- nud, nagu meie matsime Imre Nagyi.

Eestlased lunastasid Konstantin Pätsi ümber- matmisega endale antud lubaduse. Ja nüüd tagant- järele võime selles tōotuses ja tōotuse täitmises āra tunda rahvuse tahet ja iscloomu. Rahvuse kogemustest tulenevat otsustavust. Nagu oleks see noormees seal Soomes miljoni suu asemel sõnas- tanud arusaama, et eestlased on sel sajandil teinud mitu halba kompromissi, mis kõik on neid muser- danud, — nüüdsest peale aga ei sõlmi enam.

Pole vist tarvis öelda, et ma ei hinda selles hoia- kus mitte traditsioonilist ja lārmakat ārplemist, vaid kõlbelist jõudu. Kõlbelist suurust, mis eales ei seostu Koljati-mōōtmetega. Kui sageli me ole- me just mōōdunud aastakümnetel võinud kogeda, et nii mõnigi kord on üheainsa isiksuse moraalne jõud saatust māāravam kui hambuni relvastatud sõjavāel ja salapolitsei. Teisiti sõnastatuna: see rahvas, see rahvus, see isik, kes sõandab end usal-

dada, mõjutab varem või hiljem-maailma. Kes aga on selleks võimetu, päästab valla purustavad jõud.

Ennää: nii otsene ja nii lühike tee viib kõlbeli-sest hoiakust kultuurini.

Mul on hea meel teada, et ma räägin niisugusel maal, kus neid sõnu mõistetakse, kus saadakse aru, et üldised inimõigused võivad palju kannatanud ja alandatud väikerahvaid vaid teistega võrd-seks teha, erandlikuks või suureks võib neid teha aga ainult kultuur. Mõni aeg tagasi ma komistasin kaasaja sloveeni kirjaniku Drago Jancari hüü-märgilisele lausele. Ta kirjutab: milline kirjanik ei tahaks oma kodumaaks maad, kus põllumajandu-se järel on tähtsaim tootmisharu kultuur?

Ma olen kindel, et Kesk-Euroopa ja Baltikumi maades kõlab see kujutlusvõimet liikumapanev mõte koduselt. Ja mitte ainult sellepärast, et see on meeldiv, vaid sellepärast, et ka meie ellujäämise teeviidad näitavad sellesse suunda. Sest millest muust annavad möödunud aastasajad tunnistust kui sellest, et ajaloos on püsima jäänud vaid need rahvad, kes on suutnud luua oma kultuuri? Ja ma olen veendunud, et see tohutu kannatuste koorem, mis on Kesk-Euroopa, Ida-Euroopa ja Baltikumi

rahvastele kaela langenud, peidab endas juba nüüd uue kultuuri loomise võimalust. Pärast pee-neks ja elegantseks muutunud sajandilõpu euroo-pa kultuuri ühe uue kultuuri võimalust, mis äratab ellu kreeka draamade katartilise algupärasuse. Me kõik tunneme Salvatore Dali ja Picasso kohuta-vaid nägemusi meie ajastust. Sajandi «rämedaid apokalüpsiseid». Tõelised sõjad, tõelised õudu-sed, tõelised gulagid leidsid aset aga väljaspool nende teoste maailma. Muu hulgas meie kahe maailmas.

Võib-olla et me oleme haletsusväärased, kui me seome tohutu suure üritusega, tulevase kultuuri üritusega ühe ungari kultuuribüroo avamise, aga me võime naeruväärsed olla ainult nende silmis, kes otsekohe vaid kultuuripalcedes, kongressisaal-lides ja hiiglaslikes ettevõtmistes oskavad mõelda. Meie, keda ka vaesus on kasvatanud, teame hästi, et rohukõrre kõrval põlvitadeski võib Jumalast luuletada, lõpmatuses luuletada.

Olgu see väike tuba, mida me praegu oma pü-hapäevase hingusega soojendame, meie vaiks-e vandeseltluse varjupaik. Eesti ja ungari kultuuri tugevnemise huvides.

OLEV REMSU

Raudami mõistatus

EDGAR RICE BURROUGHS, TOOMAS RAUDAM. TARZANI SEIKLUSED TALLINNAS. «Fööniks», Tallinn, 1991 (tegelikult 1992). 144 lk.

Meie aeg hindab momendil ka belletristikas sirget sõnumit, otsest seisukohavõttu, parteilisust, ja see pole iseenesest ei halb ega hea. Ühiskond jagab oma nappe tunnustusvarusid spiraalselt või pendeldamisi. Miks eelistab ta kord üht, seejärel jälle teist äärmust, on võimalik seletada, kuid tõelised põhjused jäävad meile teadmata. Tegelikult pole meil ju vähimatki aimu, miks algasid 80ndate aastate keskel maailmas protsessid, mis tõid kaasa Eesti taasvabanemise, me võime sündinut ainult nentida, väljendada sellesse oma suhtumist, me võime neid protsessse mõnevõrra kirjeldada, ja see ongi kõik, rohkemaks pole me loodud. Aga seda me juba teame, et just nende protsesside tõttu, otsekuu järelkajana, on praeguseks maitseks poliitika ja poliitilisus.

Toomas Raudam on üks väheseid, kes viitsib meie räuskaval ajal esteet olla, ju on see tal veres. Ja see on üsna tore ja vajalik, et keegi veel eksperimenteerib tekstiga, et keegi suvatseb kunstnik olla. Ja esteedina on Raudam nii mineviku- kui tulevikumees, kahjuks mitte momendisuurus.

Kunst on Raudami jaoks tõsine mäng, mida saab teha aina paremini ja keerulisemalt, ning ega muid eesmärke ju kunstil polegi. Tekst on talle ise kujund, nagu ka kõikvõimalikud tekstiosad alates romaanist ja peatükkidest ning lõpetades silpide ja liidetega. Ent põhitähelepanu on suunatud lausele, sealte need voogavad ja suurepärased laused. Raudamile pole tähtis, mida ja kuidas lause ütleb, talle on oluline lause ise. Autoripositsioon pole suunatud teatamisele, poolehoiu avaldamisele või hukkamõistule, autor jälgib, kuidas jutustab, kuidas käitub tekst. Kas nimetati seda narrativismiks? Ja Raudam on lasknud tekstil ka «ise olla», tekst on tekkinud ja edasi liikunud oma salapärase tudude ajal, oma (meile vaid oletamisi tajutavate)

reeglite järgi. Nõnda on saavutatud põhikujundi (teksti) sisemine kontrastsus, ilma milleta ju kujundit polegi, ilma milleta kujund ei toimi. Nõnda on samaaegselt loodud ja lõhutud, kusjuures loojaks (meie jaoks) on Raudam, lõhkujaks (samuti meie jaoks) on tekst. Teksti jaoks on tõenäoliselt vastupidi — korrapära lõhub tajutavate reaalsustega arvestav kunstnik Raudam, korrapära loob tekst ise.

Olgu näiteks toodud paralleelsüzeede arendamine/arenemine, ehkki sama kehtib ka teiste tekstiosade, eriti lausete puhul. Kui asi juba liiga selgeks läheb, hirmuäratavalt mõistetavaks muutub, kui lugeja süsteemi tabama hakkab, loobub Raudam juhivolitustest, laseb tekstil selle hämara loogika järgi mõne kauni vimka sisse visata, ja taas on lugeja aktiveerunud, tema ülesandeks on otsida uut pidet, mille kaudu mõista nn tõde, mis on ju mõistetamatu. Bestsellerikirjutaja, kes on oma teksti diktaatorlik ainupere mees, kes ei salli enese kõrval teisi pretendente — juhust ja mängu — autorlusele, laskis Tarzanil ja toimetajal filmis, Tallinnas, kodus, studios, kohvikus, minevikus ja mujal tegutseda vaheldumisi-korrapäraselt, meie vaadeldavas romaanis on aga paralleelsüzeed kokku põimunud, nende sekka on üsna iseeneslikult tekkinud seletusi, ajaloo-visioone, teisi tekste ja muud. Ja huvitav — korrapärasega on liginetud adekvaatsusele meie kaemusega. Võtavad ju meie meeled kõiki sündmusi, fakte, aistinguid, hinnanguid, seisukohti jne vastu enam-vähem korraga ja üheaegselt, igatahes mitte proosa kompositsioonireeglite alusel järjestatult, mitte ükshaaval, nagu neid esitab lihtne ja paljuloetav proosa. Nõnda on Raudami estetiiserimistaotlusel isegi reaalsuse kate, kuid siiski hämara, peaaegu fikseerimatu reaalsuse kate. Nime tagem seda pealegi nihestatud reaalsus, reaalsuse nihestatud tajumiseks. Kuid loomulikult pole nihestatuski romaanis stabiilne, selle nurk muutub pidevalt. Ja seegi on «õigustatud». Pole me ju ometi nõnda naiivsed, et arvaksime, et see, mida me näeme, on see, mida me näeme, et see, mida me tajume, on see, mida me tajume. Küllap on nihestatus olemas juba meie tajuparaadi sees,

sellest õigustatus nihestatusele tekstis, aga küllap me vahel usume oma tajuparaadi adekvaatsusse rohkem, vahel jälle vähem, sellest siis õigustatus nihestatuse nurga muutumisele.

Ja tavaproosaga on Raudami tekstil ühist niipalju, et temagi kasutab tegelasi, temagi tekstist sirguvad inimesed. Ja muidugi on need inimesed depersonaliseerunud, olgu nad Tarzanid, autorid, filmitoimetajad, KGB-kaabakad, Jane'id või kes tahes. Aga kui natuke järele mõelda, üks pisut hülud oleme me kõik.

MARY IIARTMAN

Kes armastab Toomas Raudamit?

Varem ei sundinud Toomas Raudam endast suuremat hoolima. Sõnad, tekst oli tal küll võrdlemisi huvitav, aga mitte nii huvitav, et oma naba ümber tiirutamine (eriti «Igaveses linnas») ära poleks väsitanud. Ei mõjunud seegi, et Raudamit näisid soosivat Kristiina Ross, Olev Remsu ja Mati Unt.

Kuid alates «Pradost» («Vikerkaar» 1992, nr. 3 ja 4) lõhkus Raudami empaatiline eluvaade lõpuks tammid, ujutas kõik üle ja valgus äkki — nagu kastmisvesi — just sinna, nendesse kohtadesse, mis olid juba parajasti kõrbenud ja tuuldunud. Toomas Raudam kirjutab ju 60.—70ndatest aastatest, mida on lahti võetud ja kokku pandud, ära visatud ja aukohale seatud, klopitud ja narmendama hõõrutud. Kulunud aeg, meeleteitliku ja võib-olla saatusliku optimismi aeg. Siis tuli õige tihti olla valvel (siiralt või valelikult), tuli olla poolt või vastu.

Toomas Raudamile sobib sellest ajast kirjutades kõik, mis on elus ja liigub, ta pole poolt ega vastu. Toomas Raudamile sobivad ka sõnad, mida teised kirjanikud suuremat ei kasuta. Mõnikord kirjutab Toomas Raudam sõnu, mis on justkui magedadki, mis justkui ei sobikski kirjandusse. Nende eest on Mati Unt Raudamit juba varakult («Anti juttude» puhul) hoiatanud. Raudam ei tee teist nägugi. «Prados» on päris palju roosat, karamellimaigulist, *komm-magusat* sõnalist siirupit. «Tarzanis» ka, kuid olen juba nii leplik, et see ei segagi eriti — las ta olla, see sõnamagus, ta on ka elus ja voolav, valgub ehk mõne valusaks hõõrutud koha peale ja toob leevendust.

Pealegi tõuseb «Tarzani seiklustes» luhtavast ja laiuavast džunglist (nii sõnade omast kui tegelikust) esile Lunastaja kuju, kõrgub üle kõige, mis teda katab. Ka üle võimalike liigsete sõnade. Sest Tarzan on Lunastaja ning seega on kõik taas võimalik — inimese- ja loomasoo kokkusulamine, rahuriik maa peal. Võimalikkus on küll ajutine ja tekitab (tekitatakse) selgi esmäärgil, et näidata tema vaenlasi — kurje kiskjaid džunglis, Rokoffi, Paulvitchi, Keegi't Tallinnas. Ei tea autor, ei tea lugeja, kui kauaks jääb kehtima ristilöömisele (vrd Tarzani lendusööst kõrgepingeposti otsast) järgnev, sellest paratamatult tulenev ülestõusmine (lunastus). Eriliselt suundanäitavana ei saa võtta ka Tarzani/Jaani ja Jane'i/ Jaana umbes üheksat (või rohkemat) elu. Sest Raudam ei vormi elu(de) muljeid kõvadeks, konkreetseteks, lineaarselt ajas kulgevaiks (või ka segiläbi põimuvaiks); hea või halva maitse, kasvatuse, klassikuuluvusega tembeldatud, mälumata neelatavaiks tekstijuppideks. Ei, tal on kõik, mis jääb sünni ja surma vahele, voolavas algolekus, teadmatu ja süütu. Vaid Armastus, soe ja sensuaalne, on midagi kindlamat. Jane'i (La, Põletava Printsessi, Jaana) melonrinnad, vooljad õlad ja amforapuuad ei hävi, ei põle, ei kao ja nende ees kapituleeruvad ka ilged džunglikäabused. Üksnes Rokoffi ja Paulvitchi kohta ei kehti A-tähega võlusõna (mis Tarzani filmistuudiossegi tööle aitab). Aga Rokoff ja Paulvitch on raamatus need tegelased, kellel üldse, vähimalgi määral, puudub põhjus olemasoluks Raudami maailmas. Miski vist heidab varju, sellepärast nad on.

Toomas Raudam niisiis kõigepealt armastab. Tarzan armastab. Jaana armastab. Armastus ei väsi ial ära, ei mõista suurt midagi hukka, ei arvusta ega nori. Seepärast Raudamgi ei nori millegi kallal, vaid ehitab ja loob sõnadest, peatükkide numbritest, ajaloost (eriti Hippokratesest) maheadat sensuaalset teksti isecenda, lugeja ja raamatu jaoks.

Teksti liigendamise varjatud mõtet ei viitsinud (loe: ei suutnud) lahti harutama hakata. Las olla see koht pealegi segi ajamata. Võib-olla ei leiagi sealts otsitud kala — ei suurt ega väikest.* Jäägu pealegi omaette ootama ka Jane'i/Jaana vanaisa, papa Brauni ajalooüldmusega seotud joomahoopude analüüs — oodaku ta näiteks Priidu Beierit, kelle arvates Raudam «Igaveses linnas»

suurtest ja olulistest sündmustest kiirkäigul üle kappas (P. B e i r, Kirjutab surnuks. Lmg 1988, nr 10, lk 1424). Võib-olla on papa Braun kui ajaloo põhjustaja just Beieri jaoks raamatusse kirjutatudki?

Kordan juba öeldud — olulisem kui ajalugu, ilmakord ja rahvuslikud aated on Raudami jaoks

Armastus. Ta teeb selle heaks, mis suudab — sõnades vähemasti. Kindlasti vajab ta ka vastuar-mastust, sümpaatiat lugeja poolt. Ma arvan, et ta võib sellele loota küll.

*Vt M. U n t, Oleks siis juba päris antijutud. Lmg 1983, nr 7, lk 991, ja K. R o s s, Kala paistab. Lmg 1987, nr 3, lk 414—415.

FOORUM

R. KOLGI KIRI M. KALDALE

Lidingö, 23/6 92

Lp. agar inimene Maie Kalda,

andke andeks, et ma Teile käsitsi vastan, aga minu haigusest ja ka vanadusest tudisevad sõrmed proovivad kirjutusmasinat vältida nii palju kui võimalik. Kuigi ma omal ajal kõik masinasse kirjutasin.

Suur aitäh Teile, et saatsite oma artikli. Mul on aastakümned tellitud ja tulevad Looming, Keel ja Kirjandus ja Sirp. Kõik muud trükitooted juhulik-kumalt, nii kuidas kunagi. Postitariifid on sedagi veel kahandanud. Vaevalt ka Teie kirjutus oleks minu silmi alla jõudnud, Vikerkaart on mul siin üldse olnud mõned lahtised numbrid. Ei ole ka niisugust raamatukogu, kuhu võiks vahel sisse astuda ja lehitseda. Eesti Majas lehtede juures on võib-olla kõik olemas, aga sinna jõuan ma väga harva.

Teie lugu lugedes olin teatud määral üllatunud, et meil siin siiski nii palju «kirjandusloo vaateväljal» on kirjutatud ja avaldatud. Kui Teie nii kenasti kõik ritta laote ja süstematiseerite, siis jää või ise ka uskuma.

Ei ole mul Teile nõnda siis midagi kriitilist ega õpetlikku ütelda. Ehk ainult mõned kommentaarid selle kohta, mis olnud.

Kõigepealt see «Sõna». Ei olnud kõik kaugel-tki mitte rõõmsad ta üle. Adson oma «Orto» kir-jastusega oli lausa vihane. Kangro jutlustas, et me õige ja laia ajakirja (millest sai «Tulimuld») ära ootaksime ja viivtaksime. Mälk lubas oma nime

ka «Sõnast» läbi lasta», aga ei teinud seda kuna-gi, Gailit ei võtnud meid ka kuigi tõsiselt. Jne jne. Need olid Suits ja Aavik, kes olid soojalt meie poolt. Muidugi ka Salu ja Webermann. Ka mõned keelemehed, rahvateadlased ja ajaloolased.

«Tulimuld» tuli küll, aga kolm aastat hiljem. Kolm aastat kallist ja vajalikku aega eesti kirjan-duse kõige mustematel aastatel oleks kasutamata mööda läinud. Ka meie noorte n.n. elaan, sest kolm aastat hiljem oli elu ka meid endid kenasti oma argipäeva rakkesse pannud.

«Tulimuld» oli pealegi oma esimeses järgus väga laia kompromissi ja rahvusliku põhiheli pin-nale ehitatud. «Sõna» toimetamise vabadust ja ise-seisvust, mis ehk taolises väljaandes õige oluline, tal ju ei olnud. Hiljem on «Tulimuld» ju sageli puht akadeemiliseks kirjutuste salve panemiseks kujunenud. Kirjandusarvustus puudub seal viima-sel ajal samahästi kui täiesti. On küll toimetusele saabunud raamatute nimekiri, aga mitte, mis nen-de kohta ütelda või arvata. Kui keegi hakkaks pa-gulaskirjanduse jälgi mõne aja pärast «Tulimul-last» otsima, siis kehitaks ta küll õlgu selle kummalise mõistatuse ees.

Iseenesest on see kaunis arusaadav. Ei olnud meil alati nii lihtne arvustusi saada juba «Sõna» päevil mitte; ei taha endale vihameest soetada, üteldi jne. Aga me ei jätnud, vaid jonnisime ja or-ganiseerisime edasi, kuni kustki tuli. Hilisemal pe-rioodil on ka nende inimeste hulk, kes tahaksid ja suudaksid kirjutada, tunduvalt vähenenud. Neid peaaegu ei ole, ka noorte (nooremate) hulgast ei tule juurde, vähemalt siin Rootsis mitte. Teisiti

ehk Kanadas ja Ühendriikides, nagu «Manast» vahel märkab.

On nii traagikoomiline, et Rootsis on peaaegu ainult Mägi ja mina, kes kirjutame. Kui Mägil uus raamat ilmub, siis saan ma selle «suure au» osaliseks, et teen «Päevalehele» kaastööd — kirjutan Mägi uuest raamatust, sest kedagi teist ei ole. Ja Lepik teeb siis «Teatajas» Mägi raamatust väikest «abitegu».

Tegelikult mulle üldse ei meeldi teiste raamatutest kirjutada. Ma ei tunne ennast kuidagi «kutsutud ja seatud» olevat. Aga kui ka mina ära pörkan, siis jääbki kirjutamata ja seda «süüd» ma ei tihka ega usalda enda peale võtta.

Nõndasamuti nende igaveste juubeli- ja muude kõnedega, mida ma juubelite puhul «ülepintseldamiseks» kutsun. Ma vannun alati ehtsaid kuraideid, kui tuleb seda jälle teha, teen seda õieti ka arvustuste puhul. Aga kui ikka kedagi ei ole. . . Ja niipea kui kantslist alla saab, tuleb juba toime-

taja ja tahab seda juttu endale saada või siis Kangro kõlistab, et «Tulimullale». Muidugi ma olen nii palju neid — juubilarid — pintseldanud ka Lundis ja Göteborgis, nii et alati ei ole Kangrol kõlistada tarviski. - - - Ma tahaksin selle kõige asemel palju meelsamini mõnda juttu või vestet kirjutada, aga mis sa eluga teed!

Teil on nii õigus, kui kirjutate lühibiograafiate ja üldse selle žanri puhul: «Veidi liialdatud pietetsus, teisiti öeldes juubelipaatos on välis- ja kodu-eesti ühine joon.»

See kõlbaks ehk veel saalis, kus juubilar ise esimeses reas istub ja teatud meeleolu omal ajutisi tiibu lehvitab. Aga et secsama tekst rohkem kui sageli ka trükikirja jõuab!

Need siis mõned read sellest, kuidas elu tege-likkus välja on näinud ja näeb.

Teile kõike hääd soovides
Raimond Kolk

LUULE

Apollinaire, G. Paani surm / Prantsuse k. tlk. A. Kaalep // 12, 1.

Blake, W. Sügisele / Inglise k. tlk. M. Väljataga // 10, 1.

Comadira, N. Suvine stseen Blaneses / Katalaani k. tlk. J. Talvet // 11, 16.

Csoóri, S. Viinamägi, enne sõda; mille pärast kadestate mind; Suveöö vihmalaling; Kolmandal päeval hakkas sadama lund/ Ungari k. tlk. E. Hiedel // 12, 2.

Eelmaa, T. Chef-d'oeuvre ja dokitööliste mäss // 2, 12; *Kui mu riietuses. . . ; *Kaks tundi. . . ; *Sa olid raudtee. . . ; Grafitikuninga surm; Jack the Ripper // 6, 22.

Espritu, S. Oma rahvaga koos / Katalaani k. tlk. J. Talvet // 11, 14.

Foix, J. V. Üksi leinas; Olen märg, ütleb Marta all võlvide / Katalaani k. tlk. J. Talvet // 11, 5.

Follain, J. Kohustus elada / Prantsuse k. tlk. T. Önnepalu // 4, 1.

Fried, E. Quia absurdum / Saksa k. tlk. H. Loik // 9, 1.

George, S. Varane lemb; *Me laagritelgi sinine atlass. . . ; *Siin päikese ja kuldse sära koda. . . ; *Niisiis läksin ma. . . ; Kutsumine; *Kas oli tõeluses see ring? Kui tunglakumas. . . ; Ajalaul / Saksa k. tlk. ja järels.: L. Priimägi // 10, 2.

Gimferrer, P. Süsteemid; Antoni Tapiese maa / Katalaani k. tlk. J. Talvet // 11, 17.

Goethe, J.W.v. Eelmaik / Saksa k. tlk. A. Kaalep // 1, 1.

Heine, H. Eeslid-valijad / Saksa k. tlk. A. Sang // 7, 1.

Isotamm, J. B. g 12; a 8; d 1; c 13; a 12; d 5; h 9 // 8, 21.

Itskok, A. J. Purask ja karikas // 9, 96.

Kaldmaa, J. Kallile Norrulle // 4, 2; Tulbid Kairi K-le // 7, 21.

Kolla, I. Minu kallima auto // 8, 1.

Krull, H. Neli tabelit; Männi-asju 1—3 // 10, 7

Lintrop, A. Moosese kannatused // 5, 1.

Mesikepp, I. pimeduses; paine; *kus lõpmatult ärkav raba. . . ; seisund // 6, 20.

Mihkelson, E. *Meie kaks vana. . . ; *Harimatus öeldakse olevat. . . ; *Tüütu olla kurb. . . ; *Eesti

olevat Türgiga. . . ; *Mere ääres seisis. . . ; *Võibolla on teisel pool. . . ; *Sõnakeskne ajastu. . . // 9, 19.

Mikiver, I. Mis ma Sinuga teen; tsükkel «Julgeolekuingel» // 3, 17.

Navoi, A. *Miks see, keda ihaldan. . . ; *Vaid lembusesõnum on kirjas. . . ; *Ühteainukest sõpra siit ilmast. . . ; *See Kuu on hüljanud mu. . . ; *Mulle võõraks jäid hullude tavad. . . ; *Sinu võlu õis. . . ; *On tõeline sufi. . . ; *Ta ütles: «Silmis piin!». . . ; *Nagu surmaöö tuli. . . ; *Roos kevaditi naaseb. . . / Usbeki k. tlk. H. Udam // 1, 21.

Oidekivi, K. *Habras roheline väärt. . . ; *Meie näod I—II; *Su naer on. . . ; *see ei loe et. . . // 11, 2.

Ollinovski, J. *ma lendasin üle soode. . . ; *Meditatsiooniline; Destruktiivne; me võime hoida kõike mis ei kuku maha // 9, 30.

Piperal, K. *imikud ripuvad. . . ; Füürer; Seanss; *haiged närvid. . . // 8, 28.

Pound, E. Ülejäänutele / Inglise k. tlk. M. Väljataga // 2, 1.

Qabbani, N. Märkusi lüüasaamise raamatusse 1.—20. / Vahendanud S.-A. Pähnappu; järeilmärkus: M. V. // 1, 30.

Quart, P. Inimarm; Luuletaja koditsill / Katalaani k. tlk. J. Talvet // 11, 7.

Rummo, P.-E. Aastasajad, loopealsus // 1, 54.

Runnel, H. Tuli taevast // 5, 2.

Ränik, V. *Kõik sillard põlema. . . ; *Olevik — all jalge. . . ; *Ikka veel. Ja aina enam. . . ; *Ütlesid «au»? . . // 2, 14.

Salvat-Papasseit, J. 15-sentiimone pilet / Katalaani k. tlk. J. Talvet // 11, 6.

Semper, J. Antropofaag; Pierrot kõlgub õhun; Ma olen 15 parti; Ma olen 15 filosoofilist süsteemi; Ma olen Henry de Régnier; Ma olen August Gailit // 3, 1, 36.

Shelley, P. B. Sonett / Inglise k. tlk. A. Oras // 6, 1.

Sova, P. *tüüne õhk kohati. . . ; *mu sõbrataril oli. . . ; Marie // 4, 15.

Talvik, P. *vaglad varbais. . . ; *võtmed lauale. . . ; *Sinu emasüdamele teen ma ainult tuska // 12, 54.

Tamm, J. Seitse tähte talve tuulde; Interjäär puuviljaga; Ihutud sirbiga; Poolavalik kiri; Igaviku

lõpp; *Lõppvalgel lehel kirjas. . . ; Kolmas, kõige rumalam; *Tigude taevariik, inglite ase. . . ; Pescemata jäänd klaasid; Sõega joonistest // 6, 14.
Tapies-Barba, A. *Kui ma ütlen kuu. . . / Katalaani k. tlk. J. Talvet // 11, 18.
Tervonen, M. Need üksinduse teed // 4, 17; Anale 1.—4. // 8, 26.
Trubetsky, T. Armastuse altarid; Anarhia ENSVs; Riia, mu arm // 12, 21.
Villon, F. Blois' luulevõistluse ballaad; Villoni epitaaf (Poodute ballaad)/Vanaprantsuse k. tlk. U. Tõnisson // 10, 20.
Vinyoli, J. Hölderlin / Katalaani k. tlk. J. Talvet // 11, 15.
Walcott, D. Kauge karje Aafrikast / Inglise k. tlk. M. Väljataga // 11, 1.
Õnnepalu, T. Suure nädala ilmutused ja tunnistused I—VIII // 7, 4.

PROOSA, DRAAMA

Brodski, J. Demokraatia: Näidend ühes vaatuses / Vene k. tlk. D. Kareva // 8, 3.
Calders, P. Iseloomunõrkus / Katalaani k. tlk. J. Talvet // 11, 12.
Ehlvest, J. Kuu illuminatsioon // 2, 5; Honolulu; Sadestumine // 12, 8.
Jaks, I. Hispaania // 2, 2.
Joyce, J. Ulysses: (Katkend romaani algusest) / Inglise k. tlk. M. Väljataga // 9, 2.
Kivastik, M. E2—E4 // 4, 5.
Koraan: 1., 55.—57., 61., 69., 77., 78., 81., 82., 86., 88., 90., 93., 95., 97., 98., 100., 101., 112 ja 114. suura / Araabia k. tlk., komment. ja järels.: K. Kasemaa // 1, 2.
Käsper, K. Komandering; Armastus // 10, 22.
Kõiv, M. Studia memoriae, I. Rännuaastad: (Katkendid) // 3, 2; 6, 2.
Mutt, M. Neli minutit // 10, 10.
Rakke, K. Kiri Aurelianale // 7, 10.
Raudam, T. Prado: Seiklusessee // 4, 19; 5, 5; Tükike merd // 12, 24.
Remsu, O. Kuidas me rektoreid ja ministreid ametisse panime: (Tartu-mälestused, I) // 5, 24.
Ristikivi, K. Varas / Järels.: P. Erelt // 10, 18.
Rodoreda, M. See müür, see mimoos / Katalaani k. tlk. J. Talvet // 11, 9.
Runnel, H. Džonn ja Džoodž // 12, 6.
Sarapuu, J. Häving ohvritamme all; Lõputult tuhisev tapper; Kurbmäng Keerikul // 6, 24.
Sauter, P. Armastus on vastik sõna // 9, 21.

Tammeveski, A. Viimane aeg // 7, 15.
Toomet, L. Jõulud; Jaanipäev; Mardipäev; Jõulud: Taarausulised filmistsenaariumid / Aut. järels. // 12, 41.
Unt, M. Tere, kollane kass. (Red Cat Revisited); Katkend // 1, 37; 2, 16.
Uring, P. Elevantide põletamise õõ; Kui tunned igatsust linnas; Oo, reekviem! // 8, 30.
Valton, A. Rõdu; Balti vares; Kirikutrepil; Ost // 3, 6.
Vermoor, W.v. Leegion // 3, 21.

ARTIKLID, ESSEED, INTERVJUUD, MÄLESTUSED

Benoist, A.de. Kodanlik vaim / Prantsuse k. tlk. J. Pillak, toim. S. Stadnikov, J. Leibak // 8, 49.
Cathala, J. Sovetiseerimine: (6. pik. raamatust «Sans fleur ni flusil») / Prantsuse k. tlk. T. Õnnepalu // 3, 63.
Chalvin, A. Jean Cathala ja Eesti / Prantsuse k. tlk. L. Leesli // 3, 68.
Eliade, M. Sakraalne ja profaanne: Religiooni olemus / Inglise k. tlk. M. Tiits, toim. eess. // 4, 52; 5 78; 6, 65; 7, 65; 8, 73; 9, 67; 10, 58; 11, 65; 12, 73.
Foucault, M. Tõde ja võim: Intervjuu A. Fontanale ja P. Pasquinole / Tlk. ja järels.: H. Krull // 11, 31.
Fried, A. Mida ja kuidas kirjutavad naised / Saksa k. tlk. ja järelmärkus: D. Vaarandi // 6, 60.
Gide, A. Traktaat Narkissosest / Prantsuse k. tlk. Ü. Siirak, järelmärkus: K. P. // 3, 51.
Grünberg, V. Esimeste eesti rahvusväeosade asutamine ja O. Krusenstiern // 3, 70.
Habermas, J. Uuskonservatiivne kultuurikriitika Ameerika Ühendriikides ja Saksamaa Liitvabariigi / Saksa k. tlk. E. Silmet, järels.: M.V. // 5, 52; Tasategev revolutsioon ja pahempoolse revisjoni vajadus. Mida tähendab sotsialism täna? / Saksa k. tlk. L. Metsar // 9, 36; 10, 29.
Henschel, G. Pea ees *New Age*'i / Saksa k. tlk. P. Pääsuke // 6, 41.
Ilmjärv, M. Eesti neutraliteet ja vabatahtlikud Talvesõjas // 7, 71.
Jaanus, M. Kundera ja Lacan: Don Juan, iha ja unenäonarratsioon / Inglise k. tlk. K. Haljasorg // 7, 53.
Jüriloo, A., Vahing, V. Carl Gustav Jungi analüütiline psühholoogia / 1, 68.
Kahu, T. Ideaalpop — demüstifikatsioon ilma õnneliku lõputa // 8, 68.

Kalda, M. Kirjandusloo vaateväljadest ja -nurkadest eksiilis // 5, 65.

Kaplinski, J. Prometheus ja Tuhkatriinu: [A. Gide'i «Halvasti aheldatud Prometheusest» ja P.-E. Rummo «Tuhkatriinümängust»] / Järelmärkus: J. Ojamaa // 3, 54; Austatud Paul Kuusberg: [Kiri 1980. a-st] / Aut. eess. // 9, 83.

Kaust, L. Müüdist Karl Ristikivi kahes ajalootrioloogias // 4, 59.

Kesküla, K. Kundera ja meie // 7, 45.

Konrad, Gy. Kõrgelt poodiumilt?: Intellektuaalide roll Euroopas / Saksa k. tlk. T. Lias // 7, 33.

Kronberg, J. Mängurõõmust sündinud: [K. Ristikivi kriminaalromaanihuvist] // 10, 45.

Krull, H. Semper missugune: 100-aastane juubel // 3, 49; Poststrukuralistlikud meetodid kirjanduse käsitlemisel, 1.—8. loeng // 4, 48; 5, 44; 6, 58; 7, 30; 8, 44; 9, 63; 10, 41; 11, 28.

Kruus, O. Tarzani tagasitulekud ehk Kuidas kirjatööga raha teenida // 10, 52.

Käärrik, H. Natsionaalsotsialismi enesetunnetusest, I. Alfred Rosenberg / Biogr. komment.: A.A. // 9, 45.

Lang, B. Taevas / Saksa k. tlk. P. Pääsuke // 12, 67.

Leppik, J. J. Uususundid Eestis // 6, 52.

Lill, A. Unenäod ja nende tähendus: Mida arvati antiikajal // 5, 71.

Maasikmäe, S. Rändlinnu vari: [B. Kangro romaanidest] // 4, 63.

Masing, U. Juudi müstikast: [1. loeng] / Järels.: H. Udam, komment.: K. Kasemaa // 2, 45.

Merilai, A. Must välk: [M. Underi luuletusest «Ja langes üks täht»] // 2, 63.

Minkkinen, A. Leninismist rohelisteni: Intervjuu / Vestles B. Pilvre // 10, 72.

Oksmann, A. Natuke poisikesega meenutades: (Katkendeid memuaaridest). [Patarei vangla 1940. a-tel] // 4, 79.

Paal, J. Viisnurga vari: [Mälestusi kokkupuuteist vabadusliikumise ja KGB-ga] // 2, 77.

Raag, A. Saatuslikus kolmnurgas: Mälestusi 1939—1944 // 1, 80; 2, 71; 3, 58; 4 67; 5, 82; 6, 70; 7, 78; 8, 81; 9, 76; 10, 64. 11, 71; 12, 79.

Ross, K. Feminismist heebrea kirjanduses // 2, 33.

Rummo, P.-E. Vestlus Paul-Eerik Rummoga / Vestles M. Väljataga // 1, 54.

Said, E. Orientalistika kriis / Inglise k. tlk. T. Rosin, järelmärkus: M.V. // 1, 58.

Savisaar, E. Eesti—Euroopa—maailm: Geopoliitiline etüüd // 11, 53.

Semper, J. Ajaviitest, kunstist, rahvast / Järelmärkus: K.P. // 3, 40.

Sering, P. «Olla eikeegi eimiskis»: Peeter Sauteeri proosa // 5, 47; Salaja sigiv sõna: [J. Unduski proosast] // 7, 25; Mattheuse traagiline maailm // 12, 62.

Sivers, F.de. Claudeliana ehk Ühe naise hävitamine: [Camille Claudelist] // 9, 60.

Sontag, S. Märkmeid *Camp*'ist / Inglise k. tlk. T. Rosin, järels.: K. P. // 8, 57.

Stadnikov, S. Aeg ja igavik muistses Egiptuses, II / 1, 75; Alain de Benoist — traditsionalistlik Euroopa mõtleja // 8, 54.

Talv, T. Käsitus ajaloolise mõjurina // 6, 31; 11, 59; 12, 57.

Talvet, J. Kataloonia ja Eesti: (peamiselt) kirjanduslikke võrdlusi // 11, 19.

Tedre, Ü. Mõned mõtted rahvusteaduste arengust // 2, 56.

Udam, H. Ališer Navoi luule ja usk // 1, 27.

Unt, M. Vestlus Mati Undiga / Usutles M. Mikli // 11, 82.

Vinkman, V. V. Tagasivaates — sise- või välisvõitlus?: [Pagulasestlusest ja tema organisatsioonidest] // 3, 77.

Õnnepalu, T. «Ja lahkuda polnud kerge»: Pisteline esse reetmisest // 9, 53.

ARVUSTUSED

Beier, P. Georg Trakl — väike vördjas! (G. Trakl. Luulet, Tln., 1991) // 9, 89.

Hartman, M. Kes armastab Toomas Raudamit? (E. R. Burroughs, T. Raudam. Tarzani seiklused Tallinnas. Tln., 1991) // 12, 88.

Heinoste, T. Isahirm, isaarm (H. Runnel. Kiikajon ja kaalepuu. Tln., 1991) // 2, 89; Just nii kui enne. . . (Eesti kirjanduse ajalugu, V kd., 2. rmt. Tln., 1991) // 6, 85.

Heiderlin, E. Lisandusi rahvuslikule kosmopoliitismile (Uisge Beatha Club. Viskiklubi aastaraamat 1990. Tln. — Viljandi, 1991) // 4, 87.

Ints, H. Sealpoolne siinpool ehk See ongi too (Bõ Yin Râ. Raamat õnnest. Raamat sealpoolsusest. LR 1991, 26) // 1, 85.

Kahu, T. Pühast veelgi ebapüham (M. Koski. Beatles: ühe ansambli anatoomia. Tln., 1992) // 10, 81.

- Kesküla, K.** Püünelt parnassile: vana võitleja päevaraamat (P. Beier. Mustil päevil. Tln., 1991) // 2, 85.
- Kivimäe, M.** Väike olukirjeldus suurest kultuuriloost (H. Palamets. Bütsantsi ja Araabia kalifaadi kultuurist ja olustikust. Tln., 1991) // 1, 86.
- Krull, H.** Mic contract of a crazy motherfucker: Kaplinski räppimas (J. Kaplinski. Ilinge tagasitulek. Tln., 1990) // 7, 82.
- Kruuspere, P.** «Tsurri! Mina prii!» (M. Tikks, T. Tikks. Ja kui teile siin ei meeldi. . . Tln., 1991) // 11, 87.
- Künstler, P.** Ühe olukirjelduse asjus (J. Tangsoo. Kroonukuue küttes. Tln., 1991) // 9, 90.
- Lõhmus, A.** Lugemismärkmeid (M. Berg. On läinud. Tln., 1991) // 6, 82.
- Muru, T.** Nõialapse käsikiri (M. Vallisoo. Sünnisõnad ja surmasõnumid. Tln., 1991) // 2, 88; Raamat Karl Ristikivist (E. Nirk. Teeline ja tähed. Tln., 1991) // 4, 85.
- Parhomenko, E.** Justkui nemad (V. Luik. Ajaloo ilu. Tln., 1991) // 3, 82; Ühe exhibitsiooni retsensioon (K. M. Sinijärv. SürWay. Trt., 1992) // 10, 78.
- Piir, M.** Äbarik Šeherezade ja veerand madu (A. Hansen. Teekond madude saarele. Trt., 1990) // 1, 84.
- Pilvre, B.** Ja neid saatvad isikud (Kassett' 90: Ats. Ärge pange tähele; R. Jyrjo. Mänguraamat; L. Ojamaa. Lõputu juuli; T. Soomets. Sinine linn; E. Vee. Telg. Tln., 1990) // 3, 83; Kirjutamine kui loomulik vajadus (J. Kaplinski. Tükk elatud elu. Trt., 1991) // 8, 88; Hambad sisse (U. Karuks. Laotusse lendama laukast. Tln., 1992) // 11, 88.
- Reinla, A.** Raisakassid ründavad Toompead (M. Mutt. Pingviin ja raisakass. Tln., 1992) // 4, 82; Kaheksa kuuga Euroopasse? (A. Pulver. Toimetulek iseendaga. Trt., 1991) // 5, 91; Karvaseid ja sulelisi (E. Vetemaa. Pomm Eesti peaministrile. Tln., 1992) // 8, 87.
- Remsu, O.** Fakt on kujund (O. Remsu. Elu Moskvas, I. Haapsalu, 1991) // 6, 78; Aeg annab vastuse (M. Unt. Tere, kollane kass! Tln., 1992) // 11, 89; Raudami mõistatus (E. R. Burroughs, T. Raudam. Tarzani seiklused Tallinnas. Tln., 1991) // 12, 87.
- Roose, M.** Ettevaatust — kuri koer! (K. M. Sinijärv. SürWay. Trt., 1992) // 10, 77.
- Ross, K.** (Abee Prévost. Manon Lescaut. Tln., 1991) // 4, 84.
- Rull, I.** Mittepoliitiline Runnel poliitikas (H. Runnel. Isamaavajadus. LR 1991, 33—35) // 3, 85; Kuumad naljad omas ajas (I. Trull, M. Juur. Kuumad käkid külmas öös. Tln., 1992) // 8, 90.
- Siiraja, M.** Ajaloolane Eesti välispoliitikast (E. Medijainen. Eesti välispoliitika Balti suund 1926—1934. Trt., 1991) // 4, 88.
- Teder, T.** Ionesco, Peetrus ja galaktikad (R. Tootmaa. Seal, selle laia välja taga. Tln., 1991) // 8, 90.
- Tootmaa, R.** (I. Jaks. Eikellegi maal. Tln., 1991) // 2, 86.
- Unt, M.** Mis juhtus siis Remsu nooruses (O. Remsu. Armastusega Oxfordi. Tln., 1991) // 10, 80.
- Varblane, H.** Tahaksin olla Ilmar Trull (V. Luik. Ajaloo ilu. Tln., 1991) // 3, 81; Peter Ackroydi kehastumisi (P. Ackroyd. Oscar Wilde'i viimane testament. Tln., 1992) // 8, 92.
- Varrak, T.** Sotsiaalse turumajanduse teooria ja praktika (F. U. Fack. Sotsiaalne turumajandus. Tln., 1991) // 7, 88.
- Väljataga, M.** Mõned mõtted F. U. Facki brošüüri juurde (F. U. Fack. Sotsiaalne turumajandus. Tln., 1991) // 7, 89.

KUNSTIKOMMENTAARID

- Annus, S.-T.** 1991: [Oma piltidest] // 1, 56.
- Flanders, M.** Simson Seakülüst // 8, 41.
- Hain, J.** Andres Toltsi väikesed vigurid // 11, 27.
- Jakovlev, A.** «Sass». Mikof // 10, 26.
- Juske, A.** Kurwitz ja *Zeitgeist* // 5, 34.
- Saar, J.** Kui te usute, siis on see olemas: [O. Büttneri maalidest] // 2, 32; Osa tõe ja veidi valet Rainer Kurmist // 3, 33.
- Treier, H.** Kunst kui agressioon: [J. Toomiku maalidest] // 9, 32.
- Vabar, V.** Taltsutatud ja taltsutamata: [V. Jöckalda graafikast] // 6, 30; Must lagi: [M. Roosvalti maalidest] // 7, 24.
- Varblane, R.** Mati Rautso — tema roll ning maailm // 12, 55.
- Vint, Tõnis.** [Mõtteid kunstist] // 4, 45.

DIXI, KALEIDOSKOOP, FOORUM, LAHTISI LEHTI

- Andresen, N.** Ecsti uue elu lävel: [Art. soome ajakirjandusele 1940] / Publitscerinud J.-K. Talve // 9, 95.
- Birk, R.** Kiri Hella Voorele: (20. VIII 1952) / Järelmärkused: H. Voore, T. Haug // 3, 93.
- Csoóri, S.** Kõne Ungari kultuuriesinduse avamisel 13. septembril 1992: (Dixi) // 12, 85.

Hartman, M. Igav on: (Dixi) // 2, 84.

Hasselblatt, C. Saksa pohmelus: Saksa kultuur kevadel 1992 // 9, 93; Saksamaa suvi 1992 // 11, 93.

Jakobs, H. Lisandusi «Elu Sõna» asjus (vt J. J. Leppik, Uususundid Eestis. «Vikerkaar» 1992, nr 6) // 10, 92.

Jäger, K. Kellele läheb korda luule?: [Luule seisundist USAs] // 4, 90.

Kaplinski, J. Tom of Finlandi poistemaailm // 11, 91.

Kolakowski, L. Konservatiivliberaalse sotsialisti katekismus: (Dixi) / Vene k. tlk. J. Ojamaa // 11, 80.

Kolk, R. Kiri M. Kaldale: (vt M. Kalda, Kirjandusloo vaateväljadest ja -nurkadest eksiilis. «Vikerkaar» 1992, nr 5) // 12, 89.

Kuke aabits: [Följeton «Odamehest» 1919] // 2, 95.

Leppik, J. J. Synkretismist ja kultuurist: (Dixi) // 7, 81.

Mallikas, M. Poliitilised virvendused: Väikesed visandid Asutavast Kogust. [Följeton «Odamehest» 1919] // 4, 95.

Mägi, A. Kiri toimetusele (vt B. Pilvre, Kirjutamine kui loomulik vajadus. «Vikerkaar» 1992, nr 8) // 11, 95.

Pilvre, B. Sulaja märkmeid Soomest // 6, 91.

Rand, V. Kodu: (Dixi) // 10, 69.

Raudam, T. «Maailmast minema», «Kibemagus». Kaks inglise romaani: [G. Swiftist ja T. Mo'st] // 5, 92; Mis minuga küll lahti on?: (Dixi) // 6, 77.

Reho, A. Kiri toimetusele (vt J. J. Leppik, Uususunditest Eestis. «Vikerkaar» 1992, nr 6) // 10, 92.

Reinla, A. Eesti kui anekdoot ja müüt: (Dixi) // 4, 75; Valge lina ümber ja surnuaiale?: [Aastatuhandelõpu-mütoloogiaist] // 6, 93.

Runnel, H. In situ de facto: (Dixi) // 5, 89.

Saard, R. Pesuveega visatakse välja ka mõned lapsed (vt J. J. Leppik, Uususundid Eestis. «Vikerkaar» 1992, nr 6) // 10, 95

Talvet, J. WLT 1991 — Ivariga ja Ivarita // 10, 84.

Ussisoo, U. Kas 5000 aastat või koguni kaks korda rohkem? Meie ürgminevikku tungides // 2, 91.

Varblane, H. Unenäoselitaja Milorad Pavic // 1, 92; Vabadussamba vari üle Atlandi // 6, 87.

Vogel, M. Uuestest asjadest. Kultuurikiri Hollandist: märts—aprill / Saksa k. tlk. A. Viires, toim. järelmärkus // 7, 92; aprill—mai / Saksa k. tlk. T. Lias // 8, 95; mai—juuni; juuni—juuli / Saksa k. tlk. T. Lias. // 10, 88.

Vikergallup: Eesti kirjandus 1991 / Vastavad E. Parhomenko, M. Väljataga, K. Pruul, H. Krull // 3, 91; / Vastavad T. Kaugema, A. Kull, P. Künstler, P. Sering // 4, 93.

Vikergallup: Eesti teadus / Vastavad H. Aben, M. Zobel, A. Freiberg, L. Võhandu // 3, 87.

«Vikerkaar» sisu 1992 // 12, 91.

Vigade parandus // 4, 94; 6, 95.

Toimetusele saabunud kirjandust // 7, 96.

ILLUSTRATSIOONID

Annus, S.-T. (Pliiats, guašš) // 1, esikaas; 160. (Guašš) // 34; 161. (Guašš) // 35; 162. (Guašš) // 38; 163. (Guašš) // 39; 164. (Guašš) // 42; 166. (Guašš) // 43; 167. (Guašš) // 46; 169. (Guašš) // 47; (Pliiats, guašš) // tagakaas.

Büttner, O. (Kõik: õli, lõuend) Lõunamaastik (Fragment) // 2, esikaas; Draakoni tapmine // 34; Kaunid tuharad // 35; Nukuhaiigus // 38; Šokolaa-ditüdruk // 39; Möbiuse leht // 42; Loomade ja lindude sõda // 43; Muusa kingib surematuse // 46; Kuldvihm // 47; Kalevipoja tiivad // tagakaas.

Eist, A. Jaan Isotamme portree // 8, 23.

Michel Foucault: (Foto) // 11, 51.

Jürgen Habermas: (Foto) // 10, 37.

Hindrey, K. A. Es-eride kolm nina: (Karikatuur) // 4, 95.

Karl August Hindrey Belgia Kongos 1927: (Foto) // 10, 53.

Carl Gustav Jung koolipoisipõlves: (Foto) // 1, 71; C. G. Jung abikaasaga: (Foto) // 73.

Jõekalda, V. (Kõik: kuivnõel) Piduline // 6, esikaas; Suursõit // 34; Kroonimine // 35; Libahunt III // 38, Libahunt I // 39; Taltsutatud // 42; Pihtimus // 43; Hommik // 46; Karneval // 47; Loits // tagakaas.

Pilte Keele ja Kirjanduse Instituudi tööoludest 1981 ja 1991: (Fotod) // 2, 58—59.

Näide koraanikalligraafiast, India, 18. saj. // 1, 13.

Hasso Krull: (Foto: T. H. Varres) // 4, 49.

Krusten, O. (Karikatuur) // 3, 95.

Milan Kundera: (Foto) // 7, 64.

Kurm, R. --- (Tušš, guašš, tempera) // 3, esikaas; C. F.—4 (Tušš, guašš, tempera) // 34; Black ce-

- lebration-4 (Tušš, guašš, tempera) // 35; S. P. — II (Tušš, guašš) // 38; S. P. — IX (Tušš, guašš) // 39; S. P. — XII (Tušš, guašš) // 42; S. P. — XV (Tušš, guašš) // 43; — (Tušš, guašš, tempera) // 46; R. D.—10 (Tušš, guašš) // 47; Tulek-IV (Tušš, guašš) // tagakaas.
- Kurvitz, R.** (Installatsioonid) // 5, esikaas; 36; 37; 38; 39; 40; 41; 42; 43; tagakaas.
- Mattheus, Ü.** (Foto: A. Saar) // 12, 65.
- Mikof, M.** (Skulptuurid) Rotikuningas (Kips) // 10, esikaas, 46; Draakoni munad (Paber, raud, kips) // 34; Stupa II (Paber, vask, nõör) // 35; Koonus nr 2 (Värv, pronks) // 38; Koonus nr 1 (Värv, pronks) // 39; Hiirekuningas (Pronks) // 42; Vaas (Pronks) // 43; H. Liivranna portree (Värv, alumiinium) // 47; Haigutav autoportree (Malm) // tagakaas.
- Ra ja Osiris** kui «Ühinenud BA»: (Joonis) // 1, 77.
- Rautso, M.** (Segatehnika) // 12, esikaas; 34; 35; 38; 39; 42; 43; 46; 47; tagakaas.
- Roosvalt, M.** (Kõik: õli, lõuend) // 7, esikaas; Loojang // 34; Valgus // 35; Pürgimus // 38; Kangastus // 39; Horisontaalil // 42; Jäine // 43; Looklev // 46; Keeris // 47; // tagakaas.
- Alfred Rosenberg:** (Foto) // 9, 47.
- Peeter Sauter:** (Foto: P. Laurits) // 5, 49.
- Edgar Savisaar:** (Foto) // 11, 55.
- Simson Seakülast.** (Skulptuurid) Kivipuravik (Graniit, pronks) // 8, esikaas, 46; Eesti asi (Pronks) // 34; Sarvekandja I ja II (Pronks) // 35; Tigu, ma armastan Sind, Tigu (Pronks) // 38; Loo-tusekiir (Pronks) // 39; Lutsifer (Pronks) // 42; Saurus (Pronks) // 43; Kolm naist (Pronks) // 47; Kinnikroogitud (Pronks) // tagakaas.
- Tiitus, R.** Pärnu rannas (Karikatuur, 1930) // 5, 95; Narva-Jõesuu (Karikatuurid, 1930) // 7, 94.
- Tolts, A.** Väikesed maastikud I-II, IV-VII, XIII-XIV, XVIII (Akrüül, lõuend) // 11, esikaas; 34; 35; 38; 39; 42; 43; 46; 47; tagakaas.
- Toomik, J.** (Kõik: segatehnika) // 9, esikaas; 34; 35; 38; 39; 42; 43; tagakaas.
- Tõnu Trubetsky:** (Foto) // 12, 23.
- Jaan Undusk:** (Foto: K. Suur) // 7, 27.
- Vint, Tõnis.** (Kõik: tušš, guašš) Jääkristall // 4, esikaas; GM 88 // 34; GS 91 // 35; GM 68 // 38; GM 61 // 39; Suveöö 1 // 42; Suveöö 2 // 43; Koh-tumine 6 // 46; Tormitoojad 2A // 47; Suveöö 3 // tagakaas.

Vikerkaar

Toimetus:

Peatoimetaja Toivo Tasa 44 58 26.

Peatoimetaja asetäitja Alla Kallas 60 17 72. Vas-
tutav sekretär Jüri Ojamaa 44 12 48.

Algupärane ja tõlkekirjandus Märt Väljataga 60
18 58.

Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika Marika
Mikli 60 18 58,

Kajar Pruul 60 18 58 (Tartus teisip reedeni k
14—16 tel 31 373).

Üldinformatsioon Olev Remsu 60 18 58. Keele-
toimetaja Tiina Lias 60 18 58.

Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 60 18 58. Teh-
niline toimetaja Katrin Mürk 60 18 58. Masina-
kiri Viivi Hantačze 44 12 48.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Praaeksemplaride kohta saab teavet trükikoja
tehnilise kontrolli osakonnast 68 14 11.

Toimetuse aadress: EE0031, Tallinn, Toompüestee 30.

Fax 442-484.

Kirjastus «Perioodika», EE0001, Tallinn, Pärnu mnt 8.

Laduda antud 04.09.92

Trükkida antud 06.11.92

Ofsettrükk. Trükipoognaid 7,8. Tingvärvitõmmiseid 12,51.

Arvestuspoognaid 8,01. Tellimuse nr 3827.

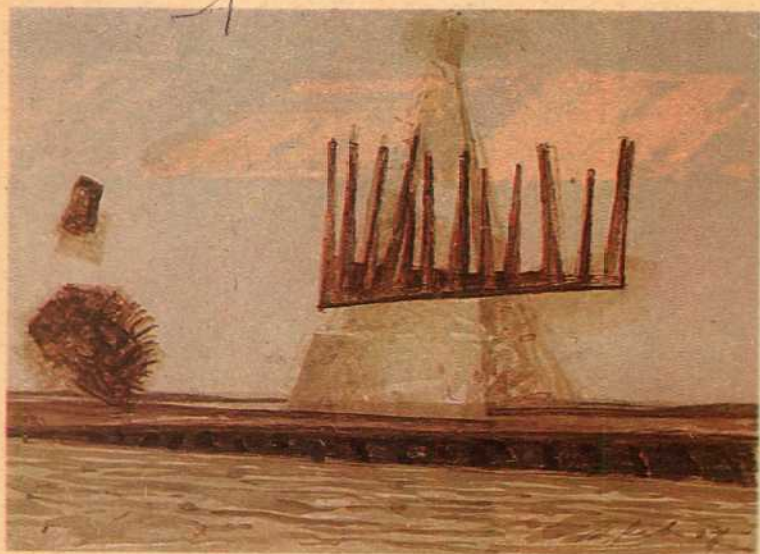
«Printall». Pärnu mnt 67a.

«Vikerkaar» nr 12

Hind 3 krooni.

Vikerkaar

292

Hind 3 krooni
78245